

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست مطالب

۳	مبانی قرآنی نظریه افول سلطه آمریکا در دیدگاه حضرت آیه الله خامنه‌ای (مدظله العالی)
۲۷	محمدتقی احمدی پرتو و سجاد کوچکی بادلانی ضرورت آگاهی مریبان دینی با روان‌شناسی تبلیغ و لزوم کاربست آن
۴۹	علی احمد پناهی نقش محور مقاومت در ارتقای امنیت ملی جمهوری اسلامی با تأکید بر مکتب دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله العالی)
۷۳	محمد جعفری و محمد دارابی جایگاه فضای مجازی در جنگ نرم از دیدگاه و اندیشه دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله العالی)
۹۹	حسن جوادی‌نیا و یاسر درتاج فرایند تکاملی قدرت و اقتدار در اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله العالی)
۱۲۵	محمدحسین رفیعی و جواد زاهدی نقش شبکه خویشاوندی در تحکیم خانواده ایرانی از منظر امام خامنه‌ای (مدظله العالی)
۱۵۷	موسی شعبانپور پیچا مؤلفه‌های همبستگی اجتماعی با تأکید بر تحلیل مضمون سوره آل عمران
۱۹۴	مرضیه محمص و فاطمه‌سادات میروکیلی چکیده‌های انگلیسی / علی برهان‌زهی

راهنمای تدوین مقاله

- مقاله باید علمی - پژوهشی، مستند و دارای نوآوری باشد.
- مقاله باید بین ۶۰۰۰ تا ۹۰۰۰ کلمه باشد (تعداد کلمات مقاله در واژه‌پرداز word قابل مشاهده است).
- تیترهای اصلی با شماره‌های ۱، ۲، ۳ و ... و زیرمجموعه آن‌ها با ۱-۱، ۲-۱، ...، ۱-۲، ۲-۲، ... مشخص شود.
- چکیده مقاله که آئینه تمام‌نما و فشرده بحث است، به زبان‌های فارسی و انگلیسی، حداکثر در ده سطر ضمیمه شود و واژگان کلیدی مقاله (سه تا هفت واژه) به دنبال هر چکیده بیاید.
- ارجاعات فارسی [Latin در متن مقاله به صورت (نام خانوادگی، سال انتشار: جلد / صفحه)] (Surname, Pub_Date: Vol/Page) نوشته شود.
- اگر ارجاع بعدی بلافاصله به همان مأخذ باشد، از (همان) (Ibid.) یا (همان: جلد / صفحه) (Ibid.: Vol/Page) و اگر به مأخذ دیگری از همان نویسنده باشد، (همو، سال انتشار: جلد / صفحه) (Id., Pub_Date: Vol/Page) استفاده شود.
- ترتیب منابع:
- کتاب: نام خانوادگی، نام (نویسنده / نویسندگان)، نام کتاب، نام مترجم، محقق یا مصحح، نوبت چاپ (در صورتی که چاپ نخست باشد، نیاز نیست)، محل نشر، نام ناشر، تاریخ انتشار.
- مقاله: نام خانوادگی، نام (نویسنده / نویسندگان)، «عنوان مقاله داخل گیومه»، نام نشریه، دوره / سال، شماره جلد، تاریخ انتشار.
- نام کامل نویسنده، رتبه دانشگاهی یا عنوان علمی و نام مؤسسه متبوع وی به دو زبان فارسی و انگلیسی قید شود و همراه با نشانی پستی، شماره تلفن و نشانی الکترونیکی ارسال گردد.
- مجله در ویرایش مقاله آزاد است.
- ارسال و دریافت مقاله صرفاً از طریق سامانه مدیریت نشریات به نشانی <<https://journals.razavi.ac.ir>> انجام می‌گیرد.
- ارتباط با مجله از طریق رایانامه <razaviunmag@gmail.com> امکان‌پذیر است.
- اصول اخلاقی مجله**
- فهرست نام نویسندگان نشان‌دهنده همکاری آن‌ها در تدوین مقاله است و لذا تعیین نام مسئول مقاله و نیز رعایت عدم وجود اسامی غیر مرتبط ضروری است.
- نویسنده مسئول فردی است که در تهیه، آماده‌سازی و ... مقاله، سهم عمده را بر عهده دارد و نیز مسئولیت هر گونه ایراد قانونی و رعایت ضوابط بر عهده وی می‌باشد.
- حقوق نویسندگان و داوران**
- اطلاعات شخصی نویسندگان برای عوامل اجرایی و اعضای تحریریه مجله محرمانه بوده و از آن محافظت می‌شود.
- داوری مقالات توسط داوران، بدون اطلاع از نام نویسندگان انجام می‌گردد.
- نام داوران مقاله، محفوظ است و به هیچ عنوان در اختیار نویسندگان قرار داده نمی‌شود.
- قانون کپی‌رایت**
- مقالات ارسالی نباید کپی‌برداری از آثار چاپ‌شده یا ترجمه آثار باشد و قبلاً در نشریه دیگری چاپ شده یا برای نشریه دیگر به طور همزمان ارسال شده باشد.
- در صورت تخلف نویسندگان، مطابق با ماده ۳ از فصل دوم قانون حمایت از حقوق پدیدآورنده (تأیید شده در وزارت علوم، تحقیقات و فناوری) رفتار خواهد شد.
- همپوشانی مقالات چاپ‌شده نویسنده یا نویسندگان تا ۱۰ درصد قابل قبول است و بیشتر از آن شامل قانون کپی‌رایت می‌گردد.

مبانی قرآنی نظریه افول سلطه آمریکا در دیدگاه حضرت آیه‌الله خامنه‌ای* (مدظله‌العالی)

- محمدتقی احمدی پرتو^۱
□ سجاد کوچکی بادلانی^۲

چکیده

بیان قوانین مشترک میان جوامع انسانی در قالب سنت‌های الهی، از ویژگی‌های منحصر به فرد قرآن است. در این تحقیق با روشی توصیفی تحلیلی، ضمن بررسی تعدادی از آیات مرتبط با سنت‌های الهی و عوامل افول جوامع، به بررسی مبانی قرآنی نظریه افول هژمونی آمریکا در بیان رهبری پرداخته شده و با بررسی واژه هژمونی و انطباق آن با آمریکا و ذکر نظرات تعدادی از کارشناسان، به نشانه‌های افول هژمونی آمریکا اشاره شده است. نکته اصلی این تحقیق، توجه رهبری به سنت‌های الهی در تحلیل افول هژمونی آمریکاست. گرچه کارشناسان صرفاً با تکیه بر آمار و ارقام، به تحلیل گذشته و پیش‌بینی احتمالی آینده می‌پردازند، اما رهبر معظم انقلاب ضمن توجه به آمارها و واقعیت‌های بیرونی، با استفاده از سنت‌های حتمی قرآن و توجه به عوامل افول جوامع - همچون فساد اقتصادی،

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۰۶ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۲۲.

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌المصطفی‌العالمیه (نویسنده مسئول) (partoahmadi@mailfa.com).
۲. استادیار دانشگاه پدافند ملی (s-badelani@yahoo.com).

گسترش فساد جنسی، طغیان و استکبار، ظلم سیستماتیک، کفران نعمت- با انطباق این عوامل بر جریانات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی کنونی آمریکا، به این نتیجه و پیش‌بینی قطعی رسیده است که افول هژمونی آمریکا، بخشی از سنی است که قبلاً درباره امت‌ها و اقوام قدرتمند پیشین نیز اجرا و محقق شده است.

واژگان کلیدی: هژمونی، افول آمریکا، سنت‌های تاریخی، مقام معظم رهبری.

مقدمه

دیوید هیوم^۱ (۱۷۱۱-۱۷۷۶ م.) بر این باور بود که امور اجتماعی قانونمند نبوده و نمی‌توان از قوانین اجتماعی دم زد. برخی نیز مانند اسپنگلر^۲ (۱۸۸۰-۱۹۳۶ م.) که امور اجتماعی را قانونمند دانسته است، برای هر جامعه‌ای قوانین خاص خود را متصور شده و قائل‌اند که هیچ جامعه‌ای با جامعه دیگر مشابهت ندارد. بنا بر نظری دیگر که طرفداران بسیاری نیز دارد، دوره‌های تاریخی یک جامعه شبیه به سنین مختلف انسان بوده و اوضاع و احوال مشابه، تنها در داخل یک دوره تاریخی خاص پیدا می‌شود. بنابراین فقط جوامع واقع در یک دوره تاریخی، مشمول قوانین اجتماعی مشترک و واحدند. چهارمین نظریه در این رابطه عبارت است از اینکه قوانین اجتماعی بی‌شماری هستند که در همه جامعه‌ها -چه در یک دوره تاریخی باشند یا نباشند- به یک سان صادق‌اند (مصباح یزدی، ۱۳۹۰: ۱۴۶-۱۵۰).

در بررسی اتفاقات و جریانات بزرگ جوامع انسانی، بسیاری از حوادثی را که غیرمنتظره می‌نامیم، قابل پیش‌بینی هستند. البته این امر در صورتی محقق می‌شود که از طریق به دست آوردن و فهم قانونمندی جوامع و کشف قوانین مشترک بین آن‌ها، قدرت پیش‌بینی برایمان حاصل شود. در این صورت با تطبیق آن قوانین ثابت بر جریانات موجود در جوامع، می‌توانیم آینده را تا حد زیادی پیش‌بینی کنیم و در انتظار حوادثی باشیم که دیگران از آن غافل‌اند و یا آن را غیرمنتظره می‌پندارند. قانونمندی جامعه و تاریخ، یکی از مسائلی است که آیات و روایات به اشکال مختلف از آن سخن گفته‌اند.

1. David Hume.
2. Oswald Spengler.

حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام در بیانی فرمود:

«أعرف الناس بالزمان من لم يتعجب من أحداثه» (تمیمی آمدی، ۱۳۹۲: ۲۸۰)؛ آگاه‌ترین مردم از وضع زمان، کسی است که از اتفاقات‌های زمان تعجب نمی‌کند.

طبق این کلام گهربار، کسی که معرفت زیادی به زمانه دارد و قواعد آن را می‌شناسد، در رخدادها غافلگیر نمی‌شود و آن‌ها را به درستی پیش‌بینی می‌کند.

رفت و آمد تمدن‌ها و قدرت‌ها از جریانات مستمر تاریخ است؛ در طول تاریخ، تمدن‌های بسیاری متولد شده، رشد یافته و نهایتاً به سراشی و انحطاط رسیده‌اند. قرآن کریم در آیات متعددی از افول و سقوط نظام‌های بشری سخن می‌گوید و تغییر و تحول و طلوع و غروب امت‌ها را یکی از سنت‌های مهم و تخلف‌ناپذیر الهی می‌شمارد. قرآن بر این نکته تأکید دارد که امکانات، اقتدار و قدرت تا پایان حرکت تاریخ در تسلط یک ملت باقی نمی‌ماند؛ بلکه بنا بر عواملی، این اقتدار و انحطاط و عزت و ذلت تا آخرین لحظه جریان تاریخ در میان اقوام و ملل گوناگون عالم دست به دست می‌گردد: ﴿وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَّوِلُهَا يَبَيِّنُ التَّائِبِينَ...﴾ (آل عمران / ۱۴۰)؛ و ما این روزهای شکست و پیروزی را در میان مردمان می‌گردانیم....

مسئله ظهور و افول قدرت‌ها، از طرفی بحثی مربوط به جامعه‌شناسی، و از سویی مسئله‌ای تاریخی، و از جانبی مسئله‌ای مربوط به آینده‌پژوهی است. پیش‌بینی آینده جوامع از اولویت‌ها و دلمشغولی‌های همیشگی سیاستمداران و مراکز پژوهشی و اندیشکده‌های راهبردی در کشورها بوده است.

شناخت جریانات تاریخی و قوانین ثابت حاکم در جوامع انسانی، کمک فراوانی به شناخت بهتر و برنامه‌ریزی برای رسیدن به اهداف آینده جامعه می‌کند. حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام در اهمیت و ضرورت مراجعه به تاریخ گذشتگان و فهم فراز و نشیب زندگی آنان در فرمایشی به فرزند خود امام حسن مجتبی علیه السلام فرمود:

«أَيُّ بَنِي إِيَّايَ وَإِنْ لَمْ أَكُنْ عُمَرْتُ عُمَرُ مَنْ كَانَ قَبْلِي، فَقَدْ نَظَرْتُ فِي أَعْمَالِهِمْ وَفَكَرْتُ فِي أَحْبَابِهِمْ وَسَرْتُ فِي آثَارِهِمْ حَتَّى عُدْتُ كَأَحَدِهِمْ بَلْ كَأَنِّي بِمَا أَتَيْتُ إِلَيْهِ مِنْ أُمُورِهِمْ قَدْ عُمَرْتُ مَعَ أَوْلِيهِمْ إِلَى آخِرِهِمْ فَعَرَفْتُ صَفْوَ ذَلِكَ مِنْ كَدْرِهِ وَنَفَعَهُ مِنْ صَرِّهِ...» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ۷۰)؛ پسرم درست است که من به اندازه پیشینیان عمر نکرده‌ام،

اما در کردار آن‌ها نظر افکندم و در اخبارشان اندیشیدم و در آثارشان سیر کردم تا آنجا که گویا یکی از آنان شده‌ام؛ بلکه با مطالعه تاریخ آنان، گویا از اول تا پایان عمرشان با آنان بوده‌ام، پس قسمت‌های روشن و شیرین زندگی آنان را از دوران تیرگی شناختم و زندگانی سودمند آنان را با دوران زیانبارش شناسایی کردم....

در این مقاله که با روشی توصیفی تحلیلی به بررسی تعدادی از آیات مربوط به سنت‌های الهی و عوامل افول قدرت‌ها در قرآن پرداخته خواهد شد، با ذکر نمونه‌هایی از بیانات مقام معظم رهبری پیرامون افول ابرقدرتی آمریکا، به شواهد و نشانه‌هایی از این افول در منظر تعدادی از کارشناسان اشاره خواهد شد. پرسش اصلی در این تحقیق، بررسی مبانی قرآنی نظریه افول هژمونی آمریکا در بیان رهبری می‌باشد. به عبارتی، به دنبال جواب این پرسش هستیم که رهبر معظم انقلاب بر چه اساسی، نظریه افول ابرقدرتی آمریکا را مطرح نموده است؟

پیشینه

در میان عالمان مسلمان شاید نخستین فردی که به صراحت از سنن و قوانین حاکم بر جامعه نام برده است، ابن خلدون باشد که در مقدمه معروفش به تفصیل در این باره بحث نموده است. وی جامعه را موضوع یک علم مستقل قرار داده و «عصیت» را محور تبیین حرکت‌های تاریخ و راز صعود و سقوط تمدن‌ها معرفی کرده و انحطاط جوامع را ناشی از چند عامل عمده دانسته است. این عوامل عبارت‌اند از: ۱- نازپروردگی و تن‌آسایی عوامل حکومتی و برجستگان سیاسی و نظامی جامعه؛ ۲- از دست رفتن قدرت دفاعی جامعه بر اثر سست شدن عصیت؛ ۳- از بین رفتن ارزش‌های اخلاقی و فضایل نیکو در جامعه؛ ۴- سست شدن اعتقادات دینی و تعالیم مذهبی؛ ۵- شیوع ظلم و ستمگری در جامعه؛ ۶- سلطان تاجر یا سلطان خسیس (محمدی، ۱۳۸۷: ۱۶۷-۱۶۹).

در میان دانشمندان معاصر نیز عده‌ای به این بحث پرداخته‌اند؛ از جمله علامه طباطبایی در تفسیر گرانسنگ *المیزان*، شهید مطهری در کتاب *جامعه و تاریخ*، شهید علامه سیدمحمدباقر صدر در *سنت‌های تاریخ در قرآن*، و علامه جوادی آملی در *جامعه در قرآن* در ضمن مباحث خود به عوامل ظهور و سقوط قدرت‌ها پرداخته‌اند.

در میان نظریه‌پردازان غربی نیز این بحث مطرح بوده است. از جمله عوامل انحطاط تمدن‌ها را از دیدگاه توین‌بی^۱ می‌توان بدین شکل دسته‌بندی نمود: ۱- از دست رفتن قوهٔ خلاقیتِ اقلیت خلاق جامعه که بعد از آغاز زوال، خاصیت نوآوری خود را از دست داده‌اند؛ ۲- واکنش اکثریت افراد جامعه علیه اقلیت حاکم و عدم همکاری با ایشان؛ ۳- فقدان وحدت و همبستگی اجتماعی در مجموع پیکر جامعه. ویل دورانت نیز در باب سیر تاریخی تمدن‌ها بر این باور بود که هر تمدنی از ارزش‌هایی آغاز می‌شود؛ ارزش‌هایی هدفمند و متعالی که پس از مدتی، زمینه ظهور دانش و فنون را پدیدار می‌سازند. در مرحله بعد، اصل همکاری و تعاون در جامعه باید نهادینه شود تا گروهی هم‌نظر، بر اساس آن و با تکیه بر اخلاقیات بتوانند شالوده تمدن را پی‌ریزی کنند. با رشد دانش، مردم به جای توحید و پرستش مبادی معنوی، به ستایش علوم و عقل می‌پردازند و از این هنگام، جنگ میان ارزش و دانش آغاز می‌شود و در نتیجه، موجب افول انگیزه‌های اولیه که انگیزه‌های ارزشی است، خواهد شد. بنابراین نیروی محرک جوامع کند شده، به تدریج متوقف می‌گردد و در نتیجه، دوران انحطاط تمدن نمایان می‌شود. به عبارت دیگر، جامعه‌ای که بر اساس ارزش شکل گرفته است، با ظهور ضد ارزش دچار از هم گسیختگی می‌شود و از میان می‌رود. بر خلاف ابن خلدون که معتقد به گونه‌ای دور تمدنی است، ویل دورانت جنگ میان علم و دین یا دانش و ارزش را موجب فرسایش تدریجی تمدن‌ها می‌داند (همان: ۱۶۹-۱۷۱).

به صورت خاص‌تر، در موضوع افول و سقوط هژمونی آمریکا نیز کتاب‌ها و مقالات زیادی نوشته شده است. طبق ادعای یکی از محققان، حدود ۱۴۰۰ کتاب در این زمینه نگاشته شده است (عباسی، ۱۳۹۸) که به چند نمونه از کتاب‌ها اشاره می‌شود:

۱- *زوال هژمونی ایالات متحده در نیمکره غربی* (اندرواکیف، ۱۴۰۰)؛ ۲- *قدرت در نظم جهانی در حال تغییر (ایالات متحده، روسیه و چین)* (اسمیت، ۱۳۹۴)؛ ۳- *آمریکا دنیا را به کدام سو می‌برد؟* (بنیاد فرهنگی پژوهشی غرب‌شناسی، ۱۳۹۷)؛ ۴- *در سرایشی به سوی گومورا لیبرالیسم مدرن و افول آمریکا* (بورک، ۱۳۸۹)؛ ۵- *آمریکای زمینگیر (چگونه عظمت را به آمریکا*

بازگردانیم) (ترامپ، ۱۳۹۷)؛ ۶- پس از امپراتوری (روایت زوال سیستم آمریکایی) (تود، ۱۳۹۵)؛
۷- در سایه قرن آمریکایی (مک‌کوی، ۱۴۰۰).

تعداد بسیار زیادی از مقالات و نوشته‌های تحلیلی در روزنامه‌ها و مجلات تخصصی و کنفرانس‌ها نیز در این زمینه وجود دارد. با وجود این، بررسی مبانی قرآنی این موضوع، یعنی نظریه سقوط هژمونی آمریکا که توسط رهبری بارها تکرار شده، تحقیقی است که جای خالی آن احساس می‌شود و نیاز به بررسی جدی دارد. در این پژوهش با ذکر مواردی از اظهارنظرهای کارشناسان در مورد افول هژمونی غرب، به دنبال مبانی قرآنی نظریه رهبر معظم انقلاب اسلامی به عنوان نظریه‌پردازی قرآنی هستیم تا روشن شود که ایشان با تکیه بر چه اصول و معارف قرآنی، افول هژمونی آمریکا را به صورت قطعی مطرح می‌فرماید.

۱. قاعده‌مندی افول قدرت‌ها در قالب سنت‌های تاریخی در قرآن

با نظری اجمالی به قرآن کریم متوجه می‌شویم که این کتاب وحیانی، قائل به یک سلسله قوانین تکوینی و تشریحی مشترک بین همه جوامع است. می‌توان گفت که نقل داستان جوامع و اقوام گذشته و لزوم عبرت‌گیری از آن‌ها (ر.ک: یوسف / ۱۱۱) و دستور به مسافرت و مشاهده آثار برجای مانده از تمدن‌های اقوام پیشین (ر.ک: نحل / ۳۶؛ روم / ۹؛ فاطر / ۴۴؛ ...)، نشانگر وجوه اشتراک تکوینی بین گذشتگان و آیندگان می‌باشد. یکی از ویژگی‌های جامعه‌شناسی قرآن این است که قرآن مرگ و حیات را علاوه بر انسان‌ها، برای امت‌ها و جوامع نیز به تصویر کشیده و به آن اعتقاد دارد:

﴿وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ﴾ (اعراف / ۳۴)؛ برای هر قوم و جمعیتی، زمان و سرآمد معینی است و هنگامی که سرآمد آن‌ها فرا رسد، نه ساعتی از آن تأخیر می‌کنند و نه بر آن پیشی می‌گیرند.

در این آیه، خداوند به یکی از قوانین آفرینش یعنی فنا و نیستی ملت‌ها، اشاره می‌فرماید. این آیه به وضوح بیان می‌کند که قانون مرگ و حیات مخصوص افراد انسان نیست، بلکه اقوام و جمعیت‌ها و جامعه‌ها را نیز در بر می‌گیرد؛ با این تفاوت که مرگ ملت‌ها غالباً بر اثر انحراف از مسیر حق و عدالت و روی آوردن به ظلم و ستم و غرق شدن در

دریای شهوات و فرو رفتن در امواج تجمل پرستی و تن‌پروری می‌باشد. هنگامی که ملت‌های جهان در چنین مسیرهایی گام بگذارند و از قوانین مسلم آفرینش منحرف گردند، سرمایه‌های هستی خود را یکی پس از دیگری از دست خواهند داد و سرانجام سقوط می‌کنند. بررسی فنای تمدن‌هایی همچون تمدن بابل، فراعنه مصر، قوم سبا، کلدانیان، آشوریان، مسلمانان اندلس و امثال آن‌ها، این حقیقت را نشان می‌دهد که در لحظه فرا رسیدن فرمان نابودی که بر اثر اوج گرفتن فساد صادر شده بود، حتی ساعتی نتوانستند پایه‌های لرزان حکومت‌های خویش را نگاه دارند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۱۵۷/۶-۱۵۸).

این قانون کلی جاری در جوامع و امت‌ها، مرتبط با قوانین دیگری نیز هست که از آن‌ها به سنت‌ها تعبیر می‌شود. سنت که جمع آن سنن می‌باشد، در لغت به معنای طریقه و راه آمده (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۴۲۹) و در اصطلاح عبارت است از طریقه، سیره، راه و روشی که آفریدگار جهان برای تدبیر امور جهان و انسان مقرر نموده است (کرمی فریدنی، ۱۳۸۳: ۱۵۹).

بعضی از متفکران معتقدند که تاریخ، موجودی حقیقی، زنده و متحرک است که جسمی دارد و روحی، اراده‌ای و خواستی و عزمی، آهنگی و حرکتی، مسیری و مقصدی، هدفی، قانونی و نظامی. این تفکر که بعدها با اصطلاح فلسفه تاریخ مطرح شد، پیشینه‌ای دیرین دارد. آگوستین قدیس^۱ (۳۵۴-۴۳۰ م.) را از پدیدآورندگان اولیه این تفکر می‌دانند (مصباح یزدی، ۱۳۹۰: ۱۷۱). از دیدگاه اسلام نیز حرکت تاریخ، حرکتی خردمندانه و بر اساس ضوابط و قوانین است؛ به طوری که مقررات و سنت‌هایی جاودانه، تخلف‌ناپذیر و جهان‌شمول بر روند جوامع حکومت می‌کنند. قرآن نیز در آیات فراوانی، این حقیقت را با قالب‌ها و صورت‌های گوناگون مطرح نموده است. همچنین سنت‌های حاکم بر جوامع، فراتر از اراده و حرکت تاریخ‌ساز و تحول‌آفرین انسان نیستند و با اراده آفریدگار توانای هستی، از زیر دست انسان می‌گذرند و این انسان است که در همه موارد، حق انتخاب آگاهانه و آزادانه راه زندگی را دارد و

1. Saint Augustinus.

می‌تواند به کمک دیگر انسان‌ها و با استفاده از امکاناتی که در اختیار دارد، محیط و جامعه و تاریخ و سرنوشت فردی، خانوادگی و اجتماعی خود را بسازد و هرگز مغلوب و مقهور جبر محیط نیست؛ از این رو هیچ تعارض و تضادی بین «سنن» و «اراده و آزادی و اختیار» انسان‌ها نباید تصور کرد (کرمی فریدنی، ۱۳۸۳: ۱۱۱، ۲۳۴ و ۲۷۴).

۲. فواید و آثار توجه به سنت‌های الهی

شناخت قوانین حاکم بر زندگی اجتماعی و سنت‌های تاریخی دارای آثار و فواید مهمی می‌باشد؛ به گونه‌ای که بدون تلاش در راه شناسایی سنت‌ها و شناخت اصول حاکم بر تاریخ و اقوام و جوامع گذشته، پیمودن راه سعادت و خوشبختی برای ما دشوار می‌باشد. همچنان که مطالعه سنت‌های الهی و بهره گرفتن و عبرت گرفتن از این قوانین «لایغیر الهی»، ضمن کسب تجربه از راه‌های پیموده شده، در پیش‌بینی و آینده‌نگری و برنامه‌ریزی برای آینده تأثیر فراوانی دارد. وانگهی شناخت این سنت‌ها در میانه بحران‌ها و ناکامی‌ها با ایجاد امید به آینده، از ناامیدی و افسردگی جلوگیری می‌نماید.

در بیان ویژگی‌های سنن تاریخی در قرآن، شهید صدر سه ویژگی مهم برای سنت‌های تاریخی بیان نموده است: ۱- عمومیت داشتن و عدم تغییر آن‌ها؛ ۲- خدایی بودن آن‌ها و استناد سنت‌ها به خداوند؛ ۳- عدم تعارض و ضدیت سنت‌های تاریخی با اراده و آزادی انسان (صدر، ۱۳۸۸: ۱۶۰-۱۶۷).

سنت‌های تاریخی در حوزه‌ها و ابعاد مختلفی در جوامع جریان دارند که از یک حیث، محور همه آن‌ها به این قانون و سنت الهی باز می‌گردد که سرنوشت هر قومی به دست خودش تعیین می‌شود و او عهده‌دار نتایج اعمال خود است: ﴿... إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ (رعد/ ۱۱).

این معنا از این آیه شریفه استفاده می‌شود که خداوند با وجود اینکه توسط معقب‌هایی که گروهی از فرشتگان هستند (طوسی، ۱۴۳۱: ۲۰۶/۶)، از انسان‌ها به طور شبانه‌روزی و در همه احوال نگرهبانی و محافظت می‌کند، اما با این حال، سنت خدا بر این جریان یافته که وضع هیچ قومی را دگرگون نسازد، مگر آنکه خودشان حالات روحی خود را

دگرگون سازند؛ مثلاً اگر شکرگزار بودند، به کفران مبدل نمایند، یا اگر مطیع بودند، عصیان بورزند، و یا اگر ایمان داشتند، به شرک بگرایند، که در این هنگام خداوند هم نعمت را به نعمت، هدایت را به اضلال، و سعادت را به شقاوت مبدل می‌سازد (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۳۱۰/۱۱).

۳. عوامل افول جوامع در قرآن

در آیات قرآن، عواملی برای افول قدرت‌ها و اضمحلال امت‌ها در قالب نزول عذاب یکپارچه الهی ذکر شده است. از آنجا که قرآن کتابی است که اگر از گذشته سخن به میان می‌آورد، آن را چراغی برای راه آینده امت‌ها قرار می‌دهد و صرفاً به بیان قصه و سرنوشت امت‌ها نمی‌پردازد، این عوامل در هر جامعه و نظامی که واقع شود، آن جامعه را به انحطاط و نابودی می‌کشاند. دانشمندان عوامل مختلفی را برای این نابودی ذکر کرده‌اند. استاد جوادی آملی عوامل انحطاط جامعه از نگاه قرآن را در این چند مورد آورده است: ۱- اختلاف و تفرقه؛ ۲- ظلم و تعدی به حقوق یکدیگر؛ ۳- جهل؛ ۴- اسراف و تبذیر؛ ۵- رفاه‌طلبی و زیاده‌خواهی؛ ۶- تقلید کورکورانه؛ ۷- کفر و انکار حقیقت؛ ۸- فقر و محرومیت؛ ۹- گناه و ترک اوامر الهی (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۳۷۸-۴۰۰).

شهید مطهری نیز معتقد است که در قرآن مجموعاً به چهار عامل مؤثر در اعتلاها و انحطاط‌ها برمی‌خوریم: الف. عدالت و بی‌عدالتی؛ ب. اتحاد و تفرق؛ ج. اجرا یا ترک امر به معروف و نهی از منکر؛ د. فسق و فجور و فساد اخلاق (مطهری، ۱۳۸۰: ۲۳۵-۲۳۷). در اینجا به برخی از این عوامل با ذکر نمونه‌ای از تحقق آن در جوامع سابق می‌پردازیم.

الف) فساد اقتصادی

اقتصاد از جمله پایه‌های اصلی و بنیادین جامعه و از ستون‌های برپادارندهٔ خیمه هر جامعه می‌باشد؛ به طوری که اگر این رکن مهم فرو ریزد، تمامی رکن‌های جامعه یکی پس از دیگری فرو می‌ریزند. از این رو، خداوند روی سالم ماندن این رکن اصیل تأکید می‌ورزد و به پیامبر بزرگ خود حضرت شعیب ع‌ی‌س‌ع مأموریت می‌دهد که در اصلاح و پاکسازی اقتصاد جامعهٔ مدین تلاش ورزد تا جامعه از هم فرو نیاشد. آن حضرت نیز با

این مأموریت به سراغ مردم خود می‌رود:

﴿وَالِي مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَنْقُضُوا الْمِيثَاقَ وَالْمِيثَاقَ الَّذِي كُنْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ وَقَدْ لَعِنَّا الَّذِينَ كَفَرُوا بِهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَسَبِّحُوا بِحَمْدِ رَبِّكُمْ فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ﴾ (هود/۸۴-۹۴)؛ ... و ستمکاران را صیحه عذاب فرا گرفت و تا بامداد در خانه‌هایشان هلاک شدند.

می‌توان گفت که اصول سه‌گانه دعوت حضرت شعیب علیه السلام بعد از دعوت به توحید، مسئله حفظ حقوق معاملات مالی و اقتصادی، حفظ مصالح نظام امت و حفظ حق آزادی در هدایت‌طلبی بود (ابن عاشور، ۱۴۲۰: ۱۸۸/۸) که با نپذیرفتن آن‌ها و حرکت در جهت خلاف این اصول، جامعه به سقوط و تباهی کشیده شد.

ب) فساد جنسی

خداوند انسان را با نیازهای گوناگون آفریده و برای برآورده شدن هر یک از آن نیازها، راه‌هایی را قرار داده است که اگر به درستی از آن راه‌ها نیازهای خود را برآورده سازد و میل‌ها و خواسته‌های خود را تأمین نماید، راه درست را برگزیده و به سلامت به سرمنزل خود خواهد رسید؛ وگرنه به کژراهه خواهد افتاد و در بیراهه‌ها و باتلاق‌ها گرفتار خواهد آمد.

خداوند میل به بقای نسل انسان و تشکیل جامعه و شکوفایی زندگی و رهایی از تنهایی و سرگردانی و انزوا را در وجود انسان قرار داده و راه دسترسی به این اهداف را ارضای نیازهای جنسی و عاطفی از راه ازدواج و تشکیل خانواده قرار داده است. اما در طول تاریخ، افراد و جوامعی با کژروی برای تأمین نیازهای جنسی خود به بیراهه‌ها رفته و نظام اجتماعی را دچار فاجعه، آسفتگی و نابودی کرده‌اند. قرآن به یکی از آن فجایع بزرگ انسانی برای عبرت انسان‌ها اشاره می‌کند که قوم لوط علی‌رغم هشدارهای پی‌درپی فرستاده خدا، دچار آن شده بودند:

﴿إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِي نَادِيَكُمُ الْمُنْكَرَ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّتُمْ بَعْدَ اللَّهِ إِلَهٌ إِنْ كُنْتُمْ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾ (عنکبوت/ ۲۹)؛ آیا شما به سراغ مردان می‌روید و راه [تداوم نسل انسان] را قطع می‌کنید و در مجلس‌تان اعمال ناپسند انجام می‌دهید؟! اما پاسخ قومش جز این نبود که گفتند: اگر راست می‌گویی، عذاب الهی را برای ما بیاور!

آنها با برهم زدن نظام طبیعی و غریزی طبیعت و فاصله گرفتن از زن‌ها و رجوع به مرد‌ها، باعث از بین رفتن نسل و کانون خانواده می‌شدند (طبرسی، ۱۳۷۲: ۴۴۰/۸)؛ امری که در نهایت، سرنوشتی جز هلاکت و نابودی نظام طبیعت نداشت. به همین سبب دچار عذاب الهی و نابودی شدند.

ج) استکبار، برتری طلبی، سلطه‌جویی و طغیان

جامعه مستکبر و برتری طلب، همچون فرد مستکبر، حق را از باطل تشخیص نمی‌دهد و همانند برخی - که پس از به دست آوردن پیروزی و نزول نعمت الهی و الطاف بی‌کران او به جای سپاسگزاری و ذکر خدا، دچار مستی می‌گردند و غرور گریبان‌شان را می‌گیرند، همه این برکات را از عملکرد خود می‌داند. قرآن از چند قوم که به هلاکت رسیده‌اند، با عنوان «مستکبر» یاد می‌کند و آنها را در زمره هدایت نیافتگان معرفی می‌کند؛ برای نمونه، قوم عاد:

«فَأَمَّا عَادُ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَقَالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً... ۝ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ مَحْسُوتٍ لِنُذِقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَخْزَىٰ وَهُمْ لَا يُنصَرُونَ» (فصلت / ۱۶-۱۵)؛ اما قوم عاد در روی زمین به ناحق تکبر و سرکشی کردند و با غرور گفتند که از ما نیرومندتر در جهان کیست؟ ... * ما هم برای هلاکت آنها تندبادی شدید و هول‌انگیز در روزهای نحس و شوم بر آنها فرستادیم تا عذاب خوارکننده را در دنیایشان به آنها بچشانیم و عذاب آخرت بی‌تردید از آن هم خفت‌بارتر و خوارکننده‌تر است و بی‌شک از هیچ کجا یاری نمی‌شوند.

قرآن همچنین از نمونه‌های دیگر، فرعون را نام می‌برد که با طغیان و سرکشی و برتری طلبی و استکبار، موجبات هلاکت خود و قوم خود را فراهم نمود:

«... وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ» (یونس / ۸۳)؛ به درستی که فرعون برتری‌جویی کرد در زمین و او از گزافکاران بود.

سرنوشت قوم فرعون نشان می‌دهد که همراهی مردم - با هر دلیل و انگیزه‌ای - با طاغوت‌های فاسد، موجب هلاکت و نابودی مردم نیز خواهد شد.

د) فزونی و گسترده‌گی ظلم و ستم در جامعه (ظلم سیستماتیک)

ظلم در اصطلاح لغت و استعمالات قرآنی، قرار دادن یک چیز در غیر موضع خاص خود می‌باشد و این مسئله هر گونه انحراف از موازین حق و تجاوز از حدود و قوانین حاکم بر طبیعت را شامل می‌شود. ظلم در آیات قرآن در سه محور ظلم به خود، ظلم به دیگران و ظلم به خدا مطرح شده است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۵۳۷)؛ اما به طور کلی برای نابودی یک جامعه، فراگیری هر یک از انواع ظلم کافی است. این سنت الهی را تجربیات بی‌شمار تاریخی و متون و منابع دینی تأیید می‌کند و در آیات قرآن به موارد زیادی از جریان یافتن این سنت تصریح شده است:

﴿وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنْشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا آخَرِينَ﴾ (انبیاء / ۱۱)؛ و چه بسیار مردم مقتدری در شهرها و دیارها بودند که ما به جرم ستمکاری، آن‌ها را نابود ساختیم و قومی دیگر به جای آن‌ها آفریدیم.

به تعبیر یکی از مفسران، جوامع منحرف -مانند جوان سالم و به ظاهر شاداب که دچار مرگ ناگهانی می‌شود و روح از بدنش مفارقت می‌نماید- با انحراف از اهداف و مسیر طبیعی و اصلی خود به ناگاه دچار غضب و خشم الهی می‌گردند (مدرسی، ۱۴۱۹: ۸۶/۸). البته قطعاً دلایل این زوال و نابودی در یک فرایند تدریجی طی شده است؛ ولی گاهی نابودی به یکباره و خیلی زود اتفاق می‌افتد. آیات دیگری نیز به این مسئله اشاره نموده‌اند (ر.ک: هود / ۱۰۲؛ حج / ۴۵ و ۴۸).

بنابراین اگر در جامعه‌ای، صاحبان قدرت و امکانات به ظلم و ستم پردازند و به جای تأمین آرامش روانی و امنیت اجتماعی و آزادی، به تحمیل استبداد و اختناق روی آورند و از طرفی نیز ظلم در جامعه نهادینه و سیستماتیک شود، بی‌تردید چنین جامعه و نظامی، محکوم به فنا و زوال خواهد بود.

ه) کفران نعمت

از دیگر عوامل نابودی جوامع، کفران نعمت‌های الهی است. قوم بنی‌اسرائیل از نمونه‌های بارز این کفران نعمت‌اند که بارها در قرآن به آنان اشاره شده است. در آیات قرآن از اعطای نعمت‌هایی به بنی‌اسرائیل و سپس فرمان الهی به انجام وظیفه‌ای یاد شده

است، اما این قوم لجوج و ناسپاس از انجام فرامین الهی سر باز زدند و خداوند متعال نیز کفران نعمت‌هایش را با نزول نعمت و عذاب بر آنان پاسخ داده است (ر.ک: بقره / ۵۰-۶۱). در آیات قرآن همچنین به قومی اشاره شده است که ابتدا در انواع و اقسام نعمت‌ها غرق بودند؛ ولی با ناسپاسی و کفران نعمت به چنان سرنوشتی دچار شدند که به تعبیر قرآن، لباس جوع و خوف به آنان پوشانده شد (ر.ک: نحل / ۱۱۲). این تعبیر اشاره به آن است که اولاً آن‌چنان قحطی و ناامنی آن‌ها را فرا گرفت که گویی همچون لباس از هر سو آنان را احاطه نموده بود و بدنشان را لمس می‌کرد، و از سوی دیگر این قحطی و ناامنی آن‌چنان برای آن‌ها ملموس شد که گویی با زبان خود آن را می‌چشیدند، و این دلیل بر نهایت فقر و فلاکت و فقدان امنیت است که سراسر وجود و زندگی انسان را پر می‌کند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۴۳۴/۱۱). این نمونه‌ها به خوبی نشان می‌دهد که ناسپاسی چگونه یک جامعه پیشرفته و مرفه و دارای امکانات را به جامعه‌ای بیچاره و گرفتار قحطی و ذلت تبدیل می‌نماید.

از آیات قرآن به دست می‌آید که این عوامل که بخشی از علل سقوط و انحطاط جوامع هستند، در هر جامعه‌ای به وقوع پیوندند، زمینه‌ها و موجبات فروپاشی و اضمحلال را فراهم خواهند آورد. به نظر می‌رسد شناخت دقیق واقعیت‌های جامعه آمریکا و نقاط ضعف و قدرت هژمونی آمریکا در ابعاد و زوایای مختلف آن و انطباق دقیق سنت‌های تاریخی قرآن در عوامل سقوط قدرت‌ها توسط مقام معظم رهبری، دلیل پیش‌بینی‌های ایشان از سقوط هژمونی آمریکا می‌باشد.

۴. تعریف ابرقدرت و هژمونی

قدرت اساساً یک پدیده اجتماعی بوده و اصولاً یک سازه اجتماعی و رابطه‌ای است که در نتیجه تعاملات اجتماعی تولید و عملیاتی می‌شود و برای اینکه ماهیت ملموسی به خود گیرد، نیازمند کوشش و فعالیت آگاهانه انسان‌هاست (اسمیت، ۱۳۹۴: ۳۶). هژمونی نیز به وضعیتی اشاره دارد که در آن، ائتلافی موقت از برخی گروه‌های اجتماعی می‌تواند به اقتدار اجتماعی تام آن‌ها بر سایر گروه‌های فرودست منجر شود. اعمال این اقتدار صرفاً از طریق کاربرد زور یا تحمیل مستقیم افکار حاکم نیست؛ بلکه از راه تأمین

رضایت و شکل دادن به آن است، تا آنکه قدرت طبقات مسلط، هم مشروع و هم طبیعی جلوه کند. هژمونی را تنها تا زمانی می‌توان حفظ کرد که طبقات مسلط، در شکل دادن به همه تعاریف رقیب در چارچوب مورد نظر خودشان موفق باشند؛ یعنی باید همواره سعی در دائمی و طبیعی جلوه دادن آن داشته باشند (رائی تهرانی، ۱۳۸۸: ۱۰۵). بنابراین می‌توان گفت ابرقدرت در اصطلاح سیاسی و رسانه‌ای به کشوری گفته می‌شود که به لحاظ توانایی‌ها و قدرت مادی بتواند معادلات و چالش‌های نظامی و سیاسی در جهان را به سود خود تغییر داده و پیش ببرد. اما ابرقدرت هژمون، به ابرقدرتی گفته می‌شود که علاوه بر توانایی‌های مادی و نظامی، بتواند ارزش‌هایی را که خود - حداقل در ظاهر- بدان معتقد است، به دیگران همراه با رضایت آنان تحمیل و تئوریزه نماید.

البته در تعریفی دیگر، کیندلبرگر^۱ اقتصاددان آمریکایی (۱۹۱۰-۲۰۰۳ م.) معتقد به قدرت دارای هژمونی مبتنی بر ایده یک کشور پیشتاز واحد بود که درک روشنی از اهمیت نگهداری نظام اقتصاد بین‌المللی به عنوان یک مجموعه واحد داشته باشد. بر اساس این تعریف، چنین کشورهایی مجبورند بزرگ‌ترین مسئولیت‌ها و تعهدات را پذیرفته و از آن حفاظت کنند (اسمیت، ۱۳۹۴: ۸۴ و ۸۷). در نگاه وی، هژمونی بیشتر ناظر بر بعد اقتصادی بوده و دارای بار مثبت می‌باشد.

مفهوم هژمونی^۲ از اندیشه‌های آنتونیو گرامشی^۳ (۱۸۹۱-۱۹۳۷ م.) فیلسوف ایتالیایی اقتباس یافته و هرچند در وهله اول، معطوف به سیاست داخلی و اعمال قدرت توأم با رضایت است، اما از این اصطلاح در روابط بین‌الملل نیز به صورت معمول استفاده می‌شود. در اندیشه گرامشی، هژمونی یا غلبه و چیرگی صرفاً بر اساس قدرت برتر یا توانایی‌های مادی تعریف نمی‌شود؛ بلکه هژمونی قدرتی همراه با رضایت و «قدرت قابل توجیه ارزشی» است. از نظر گرامشی، هژمونی یعنی تولید رضایت و اجماع فرهنگی. به عبارت دیگر، هژمونی به معنای نوعی رضایت خودساخته خودانگیخته است. در یک جامعه هژمونیک، میزان بالایی از اجماع و وفاق و ثبات اجتماعی وجود دارد و طبقات تحت

1. Charles P. Kindleberger.

2. Hégémonie.

3. Antonio Francesco Gramsci.

سلطه از آرمان‌ها و ارزش‌هایی حمایت می‌کنند که مورد نظر طبقه مسلط است و آن‌ها را به ساختار قدرت در جامعه پیوند می‌زند (رائی تهرانی، ۱۳۸۸: ۱۰۴ و ۱۰۶). با این تعریف، آمریکا به اذعان قاطبه صاحب‌نظران در طول دهه‌های گذشته به ویژه در قرن ۲۰ میلادی، دارای هژمونی و ساختار ابرقدرتی حاکم در جهان بوده است.

از این منظر، آمریکایی‌ها خود را ملت برگزیده و استثنا و رهبر منتخب جهان می‌دانند و در پیشبرد تاریخ برای خود سهم قائل‌اند. این نگاه و رویکرد، ریشه در تاریخ آمریکا دارد. فرانکلین^۱ (۱۷۰۶-۱۷۹۰ م.) از بنیان‌گذاران کشور آمریکا، معتقد بود که هدف آمریکا هدف همه بشریت است. آچسون^۲ (۱۸۹۳-۱۹۷۱ م.) وزیر خارجه وقت آمریکا در آغاز جنگ سرد گفت: ایالت متحده لوکوموتیو در جلوی بشریت است و جهانیان صرفاً اتاق کارگران قطار هستند (سلیمانی، ۱۳۹۸: ۸۵). اما در طول سالیان اخیر، جریانی از صاحب‌نظران و کارشناسان بین‌المللی و حتی آمریکایی، مدعی افول هژمونی و زوال تدریجی ابرقدرتی آمریکا شده‌اند. در اینجا ابتدا بیانات رهبری در این مورد و سپس نظرات برخی کارشناسان بین‌المللی ذکر می‌گردد.

۵. بیانات رهبری درباره افول هژمونی آمریکا و تطبیق سنت‌های الهی در این موضوع

رهبر معظم و حکیم انقلاب اسلامی در سال‌های اخیر بارها به افول هژمونی قدرت تمدن غرب به سردمداری آمریکا اشاره نموده است که بخش‌هایی از آن در اینجا به عنوان نمونه ذکر می‌گردد. ابتدا به مفهوم و مصداق استکبار در عصر جدید در بیان رهبری می‌پردازیم. معظم‌له در سخنان خود، مفهوم استکبار را این گونه تبیین می‌کند:

«استکبار، یعنی حالت فرعونیت، یعنی دیکتاتوری در سطح بین‌المللی... استکبار یعنی اینکه قدرت یا قدرت‌هایی در دنیا که وقتی به خودشان نگاه می‌کنند، می‌بینند دارای امکانات پولی و تسلیحاتی و تبلیغاتی هستند، بنابراین به خودشان حق می‌دهند که در امور زندگی کشورها و ملت‌های دیگر، دخالت‌های مالکانه بکنند» (بیانات در دیدار

1. Benjamin Franklin.
2. Dean Gooderham Acheson.

دانش‌آموزان و دانشجویان و خانواده‌های شهدا (با اندکی تصرف)، ۱۳۸۸/۰۸/۱۲).

«اگر بخواهیم استکبار را درست ترجمه کنیم، امروز با دولت متجاوز و مستکبر و یاغی و گردنکش آمریکا تطبیق می‌کند. امروز عمده مستکبرین عالم آن‌ها هستند» (بیانات در اجتماع زائران و مجاوران حرم رضوی، ۱۳۷۵/۰۱/۰۴).

در بیان رهبری:

بسیاری از سیاسیون معتبر دنیا و جامعه‌شناس‌های معتبر دنیا معتقدند که «قدرت نرم» آمریکا فرسوده شده است، در حال از بین رفتن است. قدرت نرم چیست؟ قدرت نرم این است که یک دولتی بتواند خواسته خود و نظر خود و عقیده خود را به اطراف بقبولاند و آن‌ها را اقناع کند به نظر خود. این قدرت در آمریکا امروز رو به ضعف کامل و رو به فرسودگی کامل است؛ در زمینه‌های مختلف... قدرت نرم آمریکا رو به افول است، رو به سقوط است. این را من نمی‌گویم؛ این جزو حرف‌هایی است که جامعه‌شناس‌های مطرح دنیا امروز دارند این حرف را می‌زنند. نه فقط اقتدار معنوی و قدرت نرم خود آمریکا رو به افول است، بلکه حتی لیبرال دموکراسی را هم که پایه اساسی تمدن غرب است، این‌ها بی‌آبرو کردند، دارند بی‌آبرو می‌کنند... لیبرال دموکراسی‌ای که امروز در غرب رایج است، خود آن‌ها را بیچاره کرده؛ شکاف‌های اجتماعی، نبود عدالت اجتماعی، نابود شدن خانواده، فساد اخلاقی فراگیر و همه‌گیر، فردگرایی‌های افراطی و شدید؛ خود آن‌ها بیچاره شده‌اند... قدرت سخت آمریکا هم به شدت ضربه دیده. قدرت سخت یعنی قدرت نظامی‌گری، قدرت اقتصاد؛ این‌ها قدرت سخت است. بله، ابزار نظامی دارند، اما نیروی انسانی نظامی آمریکا به شدت افسرده، سردرگم، سرگشته، مردد [است]... اقتصادشان هم همین جور. آمریکا امروز پانزده تریلیون دلار بدهکار است؛ رقم، رقمی افسانه‌ای است؛ پانزده تریلیون دلار بدهکاری آمریکا است! قریب به هشتصد میلیارد دلار کسر بودجه آمریکا است در همین سال جاری؛ یعنی این‌ها در واقع عقب‌ماندگی‌های اقتصادی است. حالا با زرق و برق، با شعار، با حرف‌های گوناگون، با ظاهرسازی‌ها روی این‌ها را می‌پوشانند؛ اما واقعیت‌های آمریکا این است؛ این قدرت سخت آمریکا است. بنابراین آمریکا رو به افول است... آمریکا در منطقه خودش هم رو به افول است، چه برسد در اینجا» (بیانات در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان، ۱۳۹۷/۰۸/۱۲).

«به وضوح امروز آمریکا در این منطقه، ضعیف‌تر از ده سال پیش و بیست سال پیش است. به وضوح رژیم صهیونیستی خبیث، امروز ضعیف‌تر از گذشته است. چند سال

قبل از این، رژیم صهیونیستی در مقابل حزب الله لبنان شکست خورد؛ ۳۳ روز توانست مقاومت بکند و بعد شکست خورد. دو سال بعد از آن در مقابل فلسطینی‌ها ۲۲ روز توانست مقاومت کند و شکست خورد. چند سال بعد در مقابل مردم مظلوم غزه ۸ روز توانست مقاومت بکند و شکست خورد. در همین هفتهٔ اخیر ۲ روز توانست مقاومت بکند و شکست خورد. این ضعف رژیم صهیونیستی است، ضعف روزافزون رژیم صهیونیستی است. ملت‌هایی که فکری دارند، هویتی دارند، انگیزه‌ای دارند، متکی به خدا هستند، متوکل علی الله هستند، می‌ایستند و خدای متعال به آن‌ها کمک خواهد کرد: ﴿وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلُوا الْأَدْبَارُ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وِیْلًا وَلَا نَصِيرًا ۝ سُبْحَانَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِ وَرَلْنِ نَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا﴾ [فتح/ ۲۲-۲۳]. این سنت الهی است؛ اگر مسلمان‌ها بایستند، بر همهٔ ساز و برگ قدرت‌های طاغوتی و مستکبر پیروز خواهند شد. امروز مردم یمن سخت‌ترین شکنجه‌ها را دارند از ناحیهٔ دولت سعودی و همراهانش و آمریکا-پشتیانش- تحمل می‌کنند؛ لکن بدانید قطعاً ملت یمن و انصارالله پیروز خواهند شد. آن‌ها شکست نمی‌خورند. ملت فلسطین شکست نمی‌خورند. تنها راه، مقاومت است و آن چیزی که امروز آمریکا را و متحدینش را دستپاچه کرده که به حرف‌های یاهو متوسل می‌شوند، به کارهای غلط متوسل می‌شوند، ایستادگی ملت‌های مسلمان است و این ایستادگی نتیجه خواهد داد» (بیانات در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی، ۱۳۹۷/۰۹/۰۴).

۶. نشانه‌ها و شواهد افول هژمونی آمریکا در بیان کارشناسان

مسئله افول جایگاه و هژمونی ایالات متحده به قدری در میان کارشناسان و صاحب‌نظران مشهور و پذیرفته شده است که چند صد کتاب پیرامون آن به نگارش درآمده است. در اینجا از میان صدها کتاب و مقاله و همایشی که درباره افول هژمونی آمریکا نوشته و برگزار شده است، به چند نمونه درباره جایگاه قدرت و هژمونی کنونی ایالات متحده آمریکا می‌پردازیم.

«چامسکی نظریه پرداز و فیلسوف آمریکایی، مقاله‌های متعددی درباره افول آمریکا به رشته تحریر درآورده است. او همانند برخی از تحلیلگران دیگر همچون "فرید زکریا" معتقد است که افول آمریکا مسئله‌ای است که به دست خود آمریکا رقم خورده است. چامسکی استدلال می‌کند: "در ایالات متحده بیش از ۸۰ درصد مردم، نظام اقتصادی

خود را "ذاتاً ناعادلانه" و نظام سیاسی را فریبکار و در خدمت "منافعی خاص" و نه منافع مردم می‌داند و اکثریتی چشمگیر معتقدند صدای کارگران در امور جاری جامعه شنیده نمی‌شود. ... آمریکا سالانه مبالغ هنگفتی را به بخش نظامی اختصاص می‌دهد تا بتواند به اهداف مداخله‌جویانه خود در دیگر کشورهای جهان دست یابد... با این حال، شکست سنگین این کشور در افغانستان و عراق موجب شده است تا بسیاری از مردم آمریکا، اقدام دولت‌های این کشور را در صرف شش هزار میلیارد دلار در این درگیری‌ها محکوم نمایند. با وجود این مشکلات، اکنون نه تنها قدرت مادی آمریکا یعنی قدرت اقتصادی و نظامی، بلکه ارزش‌ها و آرمان‌های آمریکایی نیز تضعیف شده است و کشوری که خود را مروج اصلی ایدئولوژی لیبرالیسم می‌خواند، ارزش‌های لیبرالیسم را در معرض خطر قرار داده است» (خبرگزاری دانا، ۱۳۹۹).

این افول از حیث فرهنگی و اجتماعی نیز قابل توجه است. آمریکا رتبه اول در میزان جرم و جنایت و مرگ و میر در اثر جرایم مسلحانه و بیشترین میزان خودکشی در دنیا را از آن خود کرده و افول معنویت به حدی است که همواره کم‌ارزش‌ترین مسائل اجتماعی، جزو مسائل کلان کشوری محسوب می‌شوند. بر اساس یک مطالعه میدانی در مدارس کالیفرنیا در سال ۱۹۸۶، هفت مورد از مهم‌ترین مسائل اجتماعی شامل این موارد بوده است: مواد مخدر، مشروبات الکلی، حاملگی دختران، خودکشی، تجاوز، دزدی و خشونت. نیوت گنگریج، رئیس اسبق مجلس نمایندگان آمریکا، با اعتراف تلویحی به شرم‌آور بودن ادعای رهبری کشورش بر جهان و با ابراز تأسف از شرایط بحرانی جامعه آمریکا می‌گوید: ایالات متحده باید جهان را رهبری کند... اما با کشوری که در آن دوازده ساله‌ها باردار می‌شوند، پانزده ساله‌ها همدیگر را می‌کشند، هفده ساله‌ها به ایدز مبتلا می‌شوند و هجده ساله‌ها دیپلم می‌گیرند بدون اینکه بتوانند بخوانند و بنویسند، هیچ کس را نمی‌شود رهبری کرد! (شیخ‌زاده، ۱۳۹۹: ۱۷۱-۱۷۳).

«در همایش بین‌المللی "افول آمریکا؛ روند گذشته و تحولات آینده" با عنوان "بازیگران مؤثر بر افول ایالات متحده" به میزبانی مؤسسه اوراسیا در ایتالیا، پروفیسور "کلودیو موتی" با اشاره به تضعیف قدرت اقتصادی آمریکا گفت: "این تضعیف، چه به لحاظ شکاف ثروت میان طبقات در جامعه آمریکا و چه به لحاظ قدرت خرید مردم

در آمریکا، نشانه‌ای آشکار از افول ایالات متحده است. علاوه بر این، سهم آمریکا از اقتصاد جهانی از زمان جنگ جهانی دوم که بالغ بر ۵۰ درصد اقتصاد جهان متعلق به آمریکا بود، این سهم به تدریج کاهش یافت؛ طوری که این سهم در سال ۱۹۸۰ به ۲۲ درصد تنزل یافت. این سهم اکنون حدود ۱۶ درصد است و طبق پیش‌بینی‌ها، سهم آمریکا از اقتصاد جهانی تا سال ۲۰۴۰ میلادی به ۱۱ درصد و سهم چین حدود ۳۰ درصد خواهد بود» (خبرگزاری فارس، ۱۳۹۹). در مورد رقم واقعی بدهی ایالات متحده، آمارهای متفاوتی بیان شده است؛ اما آنچه قطعی به نظر می‌رسد این است که این کشور، بزرگ‌ترین بدهکار بین‌المللی تاریخ جهان است، به گونه‌ای که در آمریکا همه به نوعی بدهکارند! (بنیاد فرهنگی پژوهشی غرب‌شناسی، ۱۳۹۷: ۱۹).

برژینسکی^۱ (۱۹۲۸-۲۰۱۷ م.) مشاور امنیت ملی اسبق آمریکا، معتقد بود که هرچند آمریکا در حال حاضر، داعیه پرستیژ جهانی دارد و کمتر کشوری می‌تواند داعیه رقابت با او را داشته باشد، اما استمرار قدرت و موقعیت آمریکا در صحنه جهانی و داخلی از چند جهت آسیب‌پذیر است: ۱- بدهی‌های مالی؛ ۲- کسری موازنه تجاری؛ ۳- کاهش سطح پس‌انداز و سرمایه‌گذاری؛ ۴- کیفیت نظام آموزشی؛ ۵- زوال شالوده‌های اجتماعی؛ ۶- ریشه دواندن مشکل فقر و تبعیض نژادی؛ ۷- رشد یأس و ناامیدی بین مردم؛ ۸- گسترش فرایند احساس پوچی معنوی بین مردم و جامعه؛ ۹- بروز روحیه بی‌تفاوتی در مردم؛ ۱۰- بی‌بندوباری جنسی. وی این موارد را تا ۲۰ مورد برشمرده است (جمعی از نویسندگان، ۱۳۷۷: ۳۱۴).

رئیس‌جمهور سابق این کشور نیز در توصیف وضعیت کشور خود با بیان نمونه‌هایی مانند فرودگاه‌ها، پل‌ها، کانال‌های آب، شبکه‌های برق و سیستم ریلی، زیرساخت‌های کشور آمریکا را در حال فروپاشی می‌داند (ترامپ، ۱۳۹۷: ۱۳۹). آلفرد مک‌کوی^۲ (۱۹۴۵ م.) تاریخ‌نگار آمریکایی در کتاب خود می‌نویسد: داده‌های مربوط به اقتصاد، آموزش و فناوری نشان می‌دهد که روندهای منفی تا پیش از ۲۰۳۰، تبدیل به توده‌ای بحرانی شوند. این احتمال وجود دارد که قرن آمریکایی با تمام سروصدایی که در آغاز جنگ

1. zbignjef br̄'zmski.

2. Alfred W. McCoy.

جهانی دوم به راه انداخت، هم‌اکنون نیز اضمحلال خود را آغاز کرده باشد و تا سال ۲۰۲۵ زوال آن تمام، و تا سال ۲۰۳۰ اثری جز یک خاطره قابل اشاره از آن باقی نماند. در سال ۲۰۰۸، شورای ملی اطلاعات (مهم‌ترین نهاد تحلیلی واشنگتن) برای اولین بار اذعان کرد که قدرت آمریکا در سرایشی سقوط قرار گرفته است. این شورا در گزارش خود به نام روندهای جهانی ۲۰۲۵ گفته بود: انتقال ثروت جهانی و قدرت اقتصادی اکنون حتی در زمینه نظامی نیز از شرق به غرب به گونه‌ای بی‌سابقه -در تاریخ معاصر- آغاز شده است (مک‌کوی، ۱۴۰۰: ۴۰۰).

وی با ذکر تاریخچه سقوط برخی از امپراتوری‌های گذشته، از متلاشی شدن امپراطوری پرتغال ظرف یک سال، شوروی دو سال، فرانسه هشت سال، عثمانی یازده سال و بریتانیای کبیر در هفده سال نام برده و معتقد است سقوط ایالات متحده از جایگاه قدرت برتر جهانی می‌تواند بسیار سریع‌تر از چیزی باشد که به ذهن کسی خطور می‌کند. این استاد دانشگاه ویسکانسین، فروپاشی امپراتوری آمریکا را از طریق افول اقتصادی یا جنگ سایبری محتمل دانسته است (همان: ۳۹۸-۳۹۹).

یکی از دیپلمات‌های سابق آمریکا در کتاب خود درباره جایگاه رفاهی و مالی کشورش می‌نویسد: از لحاظ کیفیت زندگی، برخی کشورهای اروپایی و سنگاپور از ایالات متحده پیش افتاده‌اند و استیلای اغراق‌شده آمریکا در مدیریت جهانی و خدمات مالی در کنار مارک‌های تجاری آمریکایی در حال نابودی است. به زودی دانش‌آموختگان رشته مدیریت بازرگانی هند و چین ترجیح خواهند داد تا بخش بزرگی از ثروت جهان را که پیشتر به نخبگان مدیریت مشترک مستقر در آمریکا واگذار می‌شد، در کشورهای خود نگه دارند (کیسلینگ، ۱۳۹۲: ۴۱۷ و ۴۱۹).

پروفسور رابرت بورک^۱ (۱۹۲۷-۲۰۱۲ م.) استاد برجسته دانشگاه بیل، قاضی برجسته دیوان عالی کشور و از شخصیت‌های مطرح فرهنگی آمریکا در کتاب خود ضمن تشریح وضعیت و پیامدهای فرهنگی، اجتماعی و سیاسی جامعه کنونی ایالات متحده آمریکا و بررسی نقاط ضعف اخلاقی که موجب سقوط اخلاق در فرهنگ آمریکا شده است،

1. Robert Bork.

می‌نویسد: دورانی که ما در آن زندگی می‌کنیم در تاریخ آمریکا بی‌نظیر است؛ چرا که آشفته‌گی‌های اجتماعی - ناشی از بالا رفتن درصد جنایات و پایین آمدن درصد مجازات و...- این دوران از تاریخ آمریکا را از دیگر دوران‌ها متمایز می‌سازد (بورک، ۱۳۸۹: ۳۵۱). ایمانوئل تود^۱ جامعه‌شناس مطرح فرانسوی که به واسطه نگارش کتابی در زمینه پیش‌بینی فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی در سال ۱۹۷۶ - سال‌ها پیش از این اتفاق - شهرت فراوانی یافت، در کتاب پرفروش خود به نام *پس از امپراتوری* که به روایت زوال سیستم آمریکایی پرداخته است، ضمن بیان این نکته که آمریکا هنوز هم نمی‌داند که تاریخ موفقیتش، مرهون استثمار و بهره‌برداری یکجانبه از منابعی است که خود در ایجاد آن نقشی نداشته است، معتقد است: بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، آمریکا در توهم تبدیل شدن به یگانه قدرت هژموتیک جهان و بسط قدرت خود بر سراسر سیاره زمین بود. اما اکنون آمریکا نیز در فرایندی از اضمحلال به سر می‌برد؛ به طوری که حتی اقتدارش بر حوزه نفوذ کشور خود نیز حقیقتاً رو به تحلیل نهاده است. به نظر وی، آمریکا دیگر ابرقدرت نیست و در شرایط فعلی فقط می‌تواند به کشورهای کوچک ظلم کند و تتمه توان خود را در جنگ علیه تروریسم در نبرد برای حفظ هژمونی‌اش که اینک وجود خارجی ندارد، هدر می‌دهد (تود، ۱۳۹۵: ۲۱۸، ۲۳۶، ۲۴۲ و ۲۴۸).

یکی از محققان موضوع زوال هژمونی آمریکا نیز با تحقیق و بررسی این موضوع در چهار مؤلفه (طرح مشارکت در زمینه انرژی و اقلیم در قاره اروپا، پیدایش و سقوط منطقه آزاد تجاری در قاره آمریکا و...)، مدعی کاهش توانایی ایالات متحده در کنترل امور یا تأثیر مثبت بر برآمدها و حتی شکست در اعمال رهبری معنادار آمریکا در این زمینه‌ها شده است (اندرواکیف، ۱۴۰۰: ۳۰۶).

همان‌طور که ذکر شد، مسئله افول و سقوط تدریجی هژمونی و ابرقدرتی آمریکا در ابعاد مختلف نظامی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی، مسئله‌ای نیست که مورد تردید کارشناسان این حوزه واقع شده باشد. مسئله مهم، تعیین زمان این فروپاشی است که مورد اختلاف نظر واقع شده است. این موارد گرچه در برخی از کشورها نیز کم و بیش

1. Emmanuel Todd.

وجود دارد، اما افول برخی از این مؤلفه‌های قدرت و هژمونی، منحصر به آمریکا بوده و به اذعان کارشناسان و سیاستمداران برجسته، این شرایط بحرانی در هیچ برهه‌ای از تاریخ آمریکا به این صورت سابقه نداشته است.

نتیجه‌گیری

در این تحقیق که با روشی توصیفی تحلیلی به بررسی تعدادی از آیات مربوط به سنت‌های الهی و عوامل سقوط قدرت‌ها همچون فساد اقتصادی، گسترش فساد جنسی، طغیان و استکبار، ظلم سیستماتیک، و کفران نعمت در قرآن پرداخته شد، به دنبال بررسی مبانی قرآنی نظریه افول هژمونی آمریکا در بیان رهبری بودیم و اینکه رهبر معظم انقلاب بر چه اساسی، نظریه افول ابرقدرتی آمریکا را مطرح نموده است؟ بعد از ذکر نظر قرآن پیرامون وجود قوانین مشترک بین جوامع انسانی در طول تاریخ در قالب سنت‌های الهی در تاریخ، به مسئله افول قدرت‌ها و عوامل آن در قرآن پرداخته شد. با بررسی تعریف هژمونی و ابرقدرت و انطباق آن با آمریکا و ذکر نظرات تعدادی از کارشناسان بین‌المللی، به نشانه‌های افول تمدن و مؤلفه‌های هژمونی آمریکا اشاره شد. رهبر معظم انقلاب در سال‌های مختلفی به بیان این نظریه پرداخته است. اما تفاوت اصلی در نوع نگاهی است که وجود دارد. اگر کارشناسان صرفاً با تکیه بر آمار و ارقام به تحلیل گذشته و پیش‌بینی احتمالی آینده می‌پردازند، رهبر معظم انقلاب به عنوان حکیمی که در محضر قرآن و آموزه‌های حیات‌بخش آن بوده، با استفاده از سنت‌های حتمی قرآن و انطباق آن با جریانات و پدیده‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی، به این نتیجه رسیده است که با توجه به مشاهدات خارجی و آمارهای جهانی و تطبیق سنت‌های الهی مذکور در قرآن بر این واقعیت‌ها، افول هژمونی آمریکا بخشی از سننی است که درباره امت‌ها و اقوام قدرتمند پیشین اجرا و محقق شده است. در واقع، ایشان نقشه گذشته و قوانین حاکم بر جهان در قالب سنت‌ها را به خوبی فهمیده و با انطباق بر جریانات روز، به پیش‌بینی دقیق نسبت به افول آمریکا پرداخته است. پیشنهاد می‌شود مسئله چگونگی تطبیق جریانات اجتماعی بر سنت‌ها توسط رهبر معظم انقلاب، در تحقیقی دیگر مورد بررسی قرار گیرد.

کتاب‌شناسی

۱. قرآن کریم.
۲. ابن شعبه حرّانی، ابو محمد حسن بن علی بن حسین، تحف العقول عن آل الرسول صلی الله علیه و آله، چاپ دوم، تحقیق علی اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین، ۱۳۶۳ ش.
۳. ابن عاشور، محمد طاهر، تفسیر التحریر و التنویر، بیروت، مؤسسة التاریخ العربی، ۱۴۲۰ ق.
۴. اسمیت، مارتین، قدرت در نظم جهانی در حال تغییر (ایالات متحد، روسیه و چین)، ترجمه گروه مترجمان، با کوشش و مقدمه علی آدمی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۹۴ ش.
۵. اندرو آکیف، توماس، زوال هژمونی ایالات متحده در نیمکره غربی، ترجمه الهه نوری غلامی‌زاده، تهران، سروش، ۱۴۰۰ ش.
۶. بنیاد فرهنگی پژوهشی غرب‌شناسی، آمریکا دنیا را به کدام سو می‌برد؟، چاپ پنجم، تهران، سروش، ۱۳۹۷ ش.
۷. بورک، رابرت، در سراسر شبی به سوی گومورا لیبیرالیسم مدرن و افول آمریکا، ترجمه الهه هاشمی حائری، چاپ پنجم، تهران، حکمت، ۱۳۸۹ ش.
۸. ترامپ، دونالد جی، آمریکا زمینگیر (چگونه عظمت را به آمریکا بازگردانیم)، ترجمه سمیرا محتشم، بهروز نامداری، علیرضا مکی و منصور براتی، چاپ دوم، تهران، ثالث، ۱۳۹۷ ش.
۹. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، ترجمه محمد رحمتی شهرضا، قم، صبح پیروزی، ۱۳۹۲ ش.
۱۰. تود، ایمانوئل، پس از امپراتوری (روایت زوال سیستم آمریکایی)، ترجمه بهاء‌الدین بازگانی گیلانی، چاپ دوم، تهران، اطلاعات، ۱۳۹۵ ش.
۱۱. جمعی از نویسندگان، جامعه ایده آل اسلامی و مبانی تمدن غرب: نگاهی به نحوه شکل‌گیری، سیر تحولات و وضعیت فعلی تمدن غربی، بی‌جا، دبیرخانه دائمی اجلاس دوسالانه بررسی ابعاد وجودی حضرت مهدی علیه السلام، ۱۳۷۷ ش.
۱۲. جوادی آملی، عبدالله، جامعه در قرآن، تنظیم مصطفی خلیلی، چاپ دوم، قم، اسراء، ۱۳۸۸ ش.
۱۳. خبرگزاری دانا، «گزارشی از نشانه‌های افول قدرت آمریکا در جهان: شکسته شدن هژمونی آمریکا در دنیا / بزرگ‌نمایی‌های قدرت آمریکا در تبلیغات رسانه‌ای»، ۱۳/۰۸/۱۳۹۹ ش.، قابل دسترس در وبگاه خبرگزاری دانا به نشانی <<https://dana.ir/1663601>>.
۱۴. خبرگزاری فارس، «بررسی عوامل افول آمریکا در نشستی به میزبانی ایتالیا»، ۱۳۹۹/۷/۶ ش.، قابل دسترس در وبگاه خبرگزاری فارس به نشانی <<https://www.farsnews.ir/news/13990706001067>>.
۱۵. راثی تهرانی، حبیب، «نظریه هژمونی آنتونیو گرامشی»، کتاب ماه (علوم اجتماعی)، شماره ۱۶، تیر ۱۳۸۸ ش.
۱۶. راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، تحقیق صفوان عدنان داوودی، بیروت، دار القلم، ۱۴۱۲ ق.
۱۷. سلیمانی، غلامعلی، آدریس را عوضی داده‌اند! غرب و پایان تاریخ، مشهد، به‌نشر، ۱۳۹۸ ش.
۱۸. شیخ‌زاده، حسین، رویارویی نظام سلطه با اسلام و ایران، تهران، نسیم بامداد، ۱۳۹۹ ش.
۱۹. صدر، سید محمد باقر، سنت‌های تاریخ در قرآن، ترجمه سید جمال‌الدین موسوی اصفهانی، چاپ دوم، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۸۸ ش.

۲۰. طباطبایی، سیدمحمدحسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، بیروت، مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۰ ق.
۲۱. طبرسی، امین‌الاسلام ابوعلی فضل بن حسن، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، چاپ سوم، تهران، ناصرخسرو، ۱۳۷۲ ش.
۲۲. طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن، *التبیان فی تفسیر القرآن*، تحقیق احمد حبیب قصیر عاملی، بیروت، امیره، ۱۴۳۱ ق.
۲۳. عباسی، حسن، «سخنرانی در همایش دانشجویی پایان‌هژمونی آمریکا، به مناسبت گرامیداشت ۱۳ آبان»، ۱۳۹۸/۹/۱۲ ش.، قابل دسترس در وبگاه خبرگزاری مشرق به نشانی <https://www.mashreghnews.ir/news/1006769>.
۲۴. کرمی فریدنی، علی، *ظهور و سقوط تمدن‌ها از دیدگاه قرآن*، قم، نسیم انتظار، ۱۳۸۳ ش.
۲۵. کیسلینگ، جان بردی، *درس‌های دیپلماسی*، ترجمه غدیر نبی‌زاده، تهران، سروش، ۱۳۹۲ ش.
۲۶. محمدی، سیدمحمدحسین، «اصول و ضوابط حاکم بر سیر تمدن‌ها با تأکید بر علل سقوط تمدن‌ها از منظر کلام وحی»، *فصلنامه تاریخ درآینه پژوهش*، سال پنجم، شماره ۴ (پیاپی ۲۰)، زمستان ۱۳۸۷ ش.
۲۷. مدرسی، سیدمحمدتقی، *من هدی القرآن*، تهران، دار محبی الحسین علیه السلام، ۱۴۱۹ ق.
۲۸. مصباح یزدی، محمدتقی، *جامعه و تاریخ از نگاه قرآن*، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۹۰ ش.
۲۹. مطهری، مرتضی، *جامعه و تاریخ*، چاپ چهاردهم، تهران، صدرا، ۱۳۸۰ ش.
۳۰. مکارم شیرازی، ناصر، *تفسیر نمونه*، چاپ دهم، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱ ش.
۳۱. مک کوی، آلفرد، *در سایه قرن آمریکایی (ظهور و افول قدرت جهانی آمریکا)*، ترجمه روح‌الله عبدالملکی، تهران، سروش، ۱۴۰۰ ش.

32. <<https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?tid=2596>>.

33. <<https://farsi.khamenei.ir/newspart-index-old?tid=3129#71715>>.

ضرورت آگاهی مریان دینی با روان‌شناسی تبلیغ و لزوم کاربست آن*

□ علی احمد پناهی^۱

چکیده

آگاهی از اقتضات و ابزارهای تحقق‌بخشی به فعالیت فرهنگی و دینی، امری عقلایی و ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. هدف پژوهش پیش رو، تبیین ضرورت آشنایی مریان با دانش روان‌شناسی تبلیغ و لزوم کاربست آن در تبلیغ دینی است. سؤال اساسی این است که آشنایی با دانش روان‌شناسی تبلیغ، چه ضرورتی دارد و پیامدهای مثبت این آگاهی چیست؟ در پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش توصیفی - تحلیلی تلاش شده است افزون بر توصیف و تبیین لزوم آشنایی مریان دینی با دانش روان‌شناسی تبلیغ، به تحلیل پیامدهای آگاهی و کاربست روان‌شناسی تبلیغ در فرایند تبلیغ دینی نیز پرداخته شود. با تتبع و ژرف‌اندیشی در آموزه‌های اسلامی، دانش روان‌شناسی، دانش ارتباطات و تحقیقات میدانی مرتبط، می‌توان استنباط کرد که از چشم‌انداز اسلامی و دانش روان‌شناسی، آشنایی مبلغان دینی با روان‌شناسی تبلیغ، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است و بدون

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۱۷ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۲۲.

۱. هیئت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و دانش‌آموخته روان‌شناسی و سطح چهار حوزه علمیه قم
(apanahi@rihu.ac.ir)

آگاهی از ویژگی‌های شخصیتی و دانشی و فرهنگی و اخلاقی مخاطب و نیازهای او، نمی‌توان در عرصه تبلیغ دینی به موفقیت قابل قبول نائل شد. آشنایی مبلغان با دانش روان‌شناسی تبلیغ، فواید و پیامدهای مثبت مختلفی دارد که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: افزایش کارآمدی، افزایش اعتماد به نفس، مصونیت از خطا، افزایش رضایتمندی، مصونیت از ناکامی و شکست و کامیابی در ایجاد روابط سازنده با مخاطب و ایجاد تحول در بینش و گرایش و کنش‌ورهای مخاطب.

واژگان کلیدی: تبلیغ دینی، روان‌شناسی تبلیغ، کارآمدی، مصونیت‌بخشی، تحول بینشی و گرایشی.

مقدمه

یکی از رسالت‌های اصلی و حیاتی مراکز دینی و اسلامی و به ویژه رسالت حوزه‌های علمیه، وزارت ارشاد اسلامی و رسانه ملی، تبلیغ و ترویج تعالیم اسلامی و اخلاقی برای افراد جامعه است. عمیق‌ترین لایه‌های شکل‌گیری فرهنگ اسلامی، ایجاد تحول در بینش (باورهای معرفتی مثل خدامحوری، آخرت‌گرایی، عدالت‌ورزی و...)، گرایش، منش (خوی و خصلت)، توانش (ظرفیت‌ها و توانایی‌ها) و کنش‌ورهای (رفتارها) افراد است. اقتضای تحقق‌بخشی به رسالت فوق‌الذکر، آشناسازی مبلغان، مربیان، هنرمندان و سفیران فرهنگی با راهکارهای انتقال پیام دینی به مخاطب، آگاهی از راهکارهای ایجاد تحول در بینش و رفتار مخاطب و آگاهی با چالش‌های این عرصه فرهنگی - دینی است. آگاهی و شناخت، از ضرورت‌های هر فعالیت و تلاشی بوده و می‌تواند تأثیری عمیق و علی بر گرایش و رفتار بگذارد و آن‌ها را متحول سازد (هافمن،^۱ ۱۳۹۱: ۹؛ Robbins & Judge, 2015: 52). دانش روان‌شناسی می‌تواند سهم و افری در مخاطب‌شناسی، محتوای پیام (از حیث کمی و کیفی)، کیفیت تعامل با مخاطب، اقتناع مخاطب، ایجاد انگیزش در مخاطب، درونی‌سازی مفاهیم ارزشی و اخلاقی و همچنین اصلاح کنش‌ورهای مخاطب داشته باشد؛ زیرا در تبلیغ به معنای رساندن پیام به دیگری به منظور ایجاد دگرگونی در بینش و رفتار (رهبر، ۱۳۷۱: ۸۰)، نیازمند آگاهی از ویژگی‌های عاطفی و

1. Hofmann.

شناختی و رفتاری انسان هستیم که همه این مسائل با کمک دانش روان‌شناسی ممکن می‌شود (Larsen & Buss, 2018: 5-53). بسیاری از اندیشمندان اذعان دارند که اتخاذ سبک آموزشی و پرورشی و تبلیغی مناسب و مبتنی بر دانش روان‌شناسی، پیامدهای مثبت در تحول ویژگی‌های بینشی و رفتاری مترییان و مخاطبان خواهد داشت (Raudino et al., 2013: 331-340).

آشنایی با دانش روان‌شناسی (روان‌شناسی تبلیغ) در دنیای امروز و با توجه به تغییر و تحولات گوناگون، پیشرفت‌های فناوری و پیچیدگی روابط بین فردی و اجتماعی و فرهنگی، ضرورتی مضاعف دارد (Gunderson et al., 2017: 90-102). اگر در فرایند تبلیغات دینی و پیام‌رسانی، برخورداری از ویژگی‌های شخصیتی خاص و آگاهی از شرایط محیطی و مخاطب و توانمندی‌های لازم وجود نداشته باشد، نه تحولی در بینش و گرایش ایجاد می‌شود و نه تغییری در رفتار مخاطب به وجود می‌آید. آگاهی از آموزه‌های روان‌شناختی مرتبط با حوزه تبلیغ دینی،^۱ پیام‌رسانی را تسهیل و فرایند اصلاح بینش و رفتار مخاطب را بهبود می‌بخشد. آگاهی از دانش روان‌شناسی و کاربست آن در فعالیت‌های تبلیغی و فرهنگی، می‌تواند نویدبخش تحول عظیم و موفقیت چشمگیر در برنامه‌های تبلیغی و فرهنگی طلایه‌داران عرصه‌های تبلیغی و فرهنگی باشد. آشنایی با روان‌شناسی تبلیغ دینی، این امکان را ایجاد می‌کند که گروه‌ها و افراد مرتبط با عرصه تبلیغ و فعالیت فرهنگی، سیاست‌گذاری‌ها، راهکارها و تلاش‌های خود را عالمانه و براساس دانش و مهارت‌های مربوطه پایه‌ریزی نموده و به انجام رسانند.

در پژوهش پیش رو که با روش توصیفی - تحلیلی و با بهره‌گیری از آموزه‌های اخلاقی و روان‌شناسی انجام گرفته، تلاش شده به ضرورت و اهمیت آشنایی مبلغان و مرییان با روان‌شناسی تبلیغ دینی و فواید کاربست روان‌شناسی در تبلیغ پرداخته شود.

۱. روش پژوهش

پژوهش حاضر از تحقیقات بنیادی - نظری و کاربردی است و از روش توصیفی -

۱. «إِنَّا كَلَّمَ فِيمَا لَا تَعْرِفُ طَرِيقَتَهُ وَلَا تَعْلَمُ حَقِيقَتَهُ» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۲۱۰).

تحلیلی بهره می‌گیرد. در این جستار از طریق رجوع به اندیشه‌های انسان‌شناختی، آموزه‌های مرتبط با تبلیغ، رسالت مبلّغان دینی در اسلام و آموزه‌های روان‌شناختی مرتبط با تبلیغ دینی و پیام‌رسانی، تلاش شده به ارزش‌شناسی تبلیغ دینی و ارتباط فرهنگی با جامعه و به ضرورت و اهمیت آشنایی مبلّغان دینی و مریبان فرهنگی با روان‌شناسی تبلیغ و ارتباط و اخلاق هنجاری مرتبط با تبلیغ پرداخته شود.

۲. مفهوم‌شناسی

تعریفی از دانش روان‌شناسی که فی‌الجمله مورد اتفاق همگان است، عبارت است از علم مطالعه رفتار و فرایندهای روانی. به عبارت دیگر، روان‌شناسی علم مطالعه رفتار و زیرساخت‌های رفتار (مطالعه رفتار ظاهری و درونی) است (کالات، ۱۳۹۷: ۴؛ Larsen & Buss, 2018: 4-5). واژه «تبلیغ» در لغت از ریشه «بلوغ و بلاغ» و به معنای رساندن کامل پیام، خبر، اندیشه و سخن به دیگری است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۶۰). تبلیغ در اصطلاح نیز به معنای رساندن پیام به دیگری به منظور ایجاد تحول در بینش و رفتار مخاطب است. رساندن اطلاعات به مخاطب به منظور اقناع و برانگیختن احساسات او به سود یا بر ضد یک موضوع است. همچنین تبلیغ عبارت است از روش یا روش‌هایی به هم پیوسته در قالب یک مجموعه برای بسیج کردن و جهت دادن نیروهای اجتماعی و فردی از طریق نفوذ در شخصیت، افکار و عقاید و احساسات آن‌ها، برای رسیدن به یک هدف مشخص - که این هدف ممکن است سیاسی، نظامی، فرهنگی، دینی، اخلاقی و... باشد- (رهبر، ۱۳۷۱: ۸۰-۸۱). برخی تبلیغ را گونه‌ای از ارتباط تلقی نموده و ارتباط را فرایندی دانسته‌اند که در طی آن، دو نفر یا بیشتر به تبادل افکار، احساسات و عقاید خود مبادرت می‌کنند (ساروخانی، ۱۳۸۸: ۶). حکیم‌آرا بر این باور است که تبلیغ را می‌توان یکی از جلوه‌های مهم ارتباط متقاعدگرانه^۱ دانست. ارتباط متقاعدگرانه را می‌توان شامل طرح هر پیامی دانست که به منظور شکل دادن، تقویت یا تغییر پاسخ‌های شناختی، عاطفی و رفتاری دیگران طراحی شده باشد. به عبارت دیگر، شامل هر گونه ارتباطی

1. Persuasive communication.

است که به منظور تأثیرگذاری بر دیگری تنظیم شده باشد. فعالیت‌های مختلفی در جوامع وجود دارند که از فنون ارتباط متقاعدگرانه بهره می‌گیرند و هدفشان انتقال پیام و تأثیرگذاری بر مخاطب است (حکیم‌آرا، ۱۳۸۴: ۵-۶).

تبلیغ به معنای خاص (تبلیغ دینی) نیز عبارت است از رساندن پیام الهی و تشویق مردم به اطاعت از دستورات دین و حرکت دادن انسان‌ها در جهت اراده الهی؛ همان هدفی که اهداف اصلی پیامبران بوده است (زورق، ۱۳۶۸: ۷). تبلیغات اسلامی عبارت است از هر گونه فعالیت نظام‌مندی که به طور مستقیم به قصد گسترش علمی، عاطفی و رفتاری اسلام در سطح یا عمق صورت می‌گیرد (کاویانی، ۱۳۸۶: ۸-۱۲). مبلغ دینی کسی است که با همه توان تلاش می‌کند تا محتوای تبلیغی (معارف اسلامی) را به مقصد نهایی - که اندیشه و دل مخاطب است - برساند (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۱: ۱۵/۹).

واژه‌هایی مثل پروپاگیشن،^۱ پروپاگاندا،^۲ ادورتایزمنت^۳ و میشن^۴ نیز از معادل‌های تبلیغ در لغت انگلیسی است که هر کدام معنای خاص خود را دارد. مثلاً «پروپاگیشن» به معنای اشاعه و ترویج و تکثیر و رساندن صحیح یک مطلب است و بار ارزشی مثبت دارد. «پروپاگاندا» به معنای تبلیغات توخالی و هیاهوی بی‌محتواست و بار ارزشی منفی دارد. «ادورتایزمنت» به معنای آگاهی و پیام بازرگانی است که به خودی خود از نظر ارزشی خنثی می‌باشد؛ ولی چون غالباً محتواهای غیر واقعی در این قالب ارائه شده، در اذهان مردم بار منفی پیدا کرده است. «میسن» به معنای تبلیغات دین مسیحیت است (کاویانی، ۱۳۸۶: ۱۰).

روان‌شناسی تبلیغات دینی نیز یعنی استفاده از راهبردها، راهکارها و آموزه‌های روان‌شناختی در تبلیغات دینی؛ مثل استفاده از اصول ارتباط، راهکارهای ایجاد تحول در بینش و رفتار، راهکارهای جذب مخاطب، تسهیل آموزش و پرورش در مخاطب، درونی‌سازی پیام و....

1. Propagation.
2. Propaganda.
3. Advertismnt.
4. Mission.

مبلغ دینی با بهره‌گیری از راهکارهای مختلف از طریق دستکاری و تغییر در شناخت^۱ (طرح اطلاعات و استدلال)، برانگیختن عواطف^۲ (تحریک احساس و هیجان^۳)، به نمایش گذاردن رفتار^۴ (با توسل به شیوه‌های شرطی‌سازی، یادگیری مشاهده‌ای و...) و یا با ملغمه‌ای از هر سه، می‌کوشد تا مخاطب را به موضع‌گیری فکری (تحول شناختی) و انجام رفتارهای مورد نظر (رفتار بهنجار و دینی) فراخواند (حکیم‌آرا، ۱۳۸۴: ۱۰).

۳. پیشینه پژوهش

با تتبع و مطالعه‌ای که در رابطه با پیشینه موضوع انجام گرفت، این نتیجه حاصل شد که بحث مستقل و مستوفایی در رابطه با موضوع پیش رو صورت نگرفته و در برخی مقالات و کتاب‌ها، فی‌الجمله مطالبی بیان شده است. برخی از کتاب‌ها و پژوهش‌هایی که به نظر، ارتباط بیشتری با بحث روان‌شناسی تبلیغ دینی دارند، عبارت‌اند از:

۱- علی‌اکبر بابازاده (۱۳۸۲) در کتابی با عنوان *شیوه‌های تعلیم و تبلیغ*، به اهمیت تبلیغ و ویژگی مبلغ و ابزارهای مهم تبلیغی، به اجمال اشاره نموده است.

۲- محمدعلی حکیم‌آرا (۱۳۸۴) در پژوهشی با عنوان *ارتباطات متقاعدگرانه و تبلیغ*، به مباحث ارزشمندی از قبیل: متقاعدسازی، تبلیغ چهره به چهره، تغییر نگرش مخاطب، اهمیت ارتباط و تبلیغ، مؤلفه‌های مرتبط با پیام، ایجاد تحول در مخاطب و... پرداخته است.

۳- قادر باستانی (۱۳۸۶) در کتابی با عنوان *اصول و تکنیک‌های برقراری ارتباط مؤثر با دیگران*، به اهمیت روابط کلامی و غیر کلامی و موضوع ارتباط نخستین و اهمیت آن در استمرار ارتباط پرداخته است. ایشان همچنین الگوهای ارتباطی مؤثر را خلاصه‌وار بیان نموده است.

1. Cognition.
2. Affection.
3. Emotions.
4. Behavior.

۴- اکبر میرسپاه (۱۳۸۶) در کتاب کوچکی با عنوان *اخلاق تبلیغ*، به نکات اخلاقی ارزشمندی در گستره تبلیغ دینی و به خصوص در رابطه با تبلیغ سنتی (منبر و سخنرانی) اشاره نموده است.

۵- محمد کاویانی (۱۳۸۶) در کتابی با عنوان *روان‌شناسی و تبلیغات*، به مباحث مختلفی از جمله ابزارهای تبلیغات (رسانه‌ها و کانال‌ها)، ویژگی‌های مبلغ، تکنیک‌های روان‌شناختی کاربردی، قانونمندی‌های روان‌شناختی تبلیغ، زمینه‌های ارسال و دریافت پیام و قانونمندی‌های روان‌شناختی مربوط به پیام پرداخته است.

۶- رابرت بولتون (۱۳۸۸) در کتابی با عنوان *روان‌شناسی روابط انسانی*، به موضوعات مهمی از قبیل مهارت‌های گوش دادن، موانع ارتباط، تفسیر زبان بدن، مهارت‌های ابراز وجود، مبانی ارتباط اثربخش و مراحل بهبود ارتباط پرداخته است.

در پژوهش‌های فوق و سایر پژوهش‌های مرتبط، گرچه به گونه‌های مختلف به برخی از موضوعات پرداخته شده است، اما بحث جدی در ارزش‌شناسی تبلیغ و ضرورت اهمیت آشنایی مبلغان و مرییان با روان‌شناسی تبلیغ صورت نگرفته و یا خیلی کم‌رنگ بوده است. در پژوهش پیش رو تلاش شده به ارزش‌شناسی تبلیغ دینی از چشم‌انداز اسلام و دانش روان‌شناسی پرداخته شود و ضرورت آشنایی مبلغان و مرییان با روان‌شناسی تبلیغ تبیین گردد.

۴. تبیین و تحلیل لزوم آگاهی مرییان و مبلغان دینی با روان‌شناسی تبلیغ

مهم‌ترین و مقدس‌ترین فعالیت مبلغان دینی، تلاش در راستای شکل‌گیری فرهنگ اسلامی و دینی در جامعه است. اگر بینش و آگاهی صحیح در انسان شکل بگیرد، زمینه برای تحول‌گرایش و رفتار مهیا شده و بسیاری از رفتارهای انسان اصلاح خواهد شد (سیف، ۱۳۹۳: ۱۹۲). رشد و تعالی یک جامعه بدون برخورداری از دانش و اندیشه صحیح و بدون برخورداری از برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری عالمانه در سطوح کلان و خرد امکان‌پذیر نیست (Barasa et al., 2015: 719-732). اقتضای کارآمدی و موفقیت در عرصه تبلیغ دینی و فرهنگی، آگاهی کافی از ارزش‌های فرهنگی مخاطب، شرایط زیستی مخاطب، شرایط اجتماعی و خانوادگی مخاطب و ظرفیت‌های شناختی مخاطب است.

مبلغان و مربیان باید با اصول، روش‌ها و راهبردهای تبلیغی متنوعی که مبتنی بر رویکردهای شناختی، رفتاری و انسان‌گرایی است، آشنا باشند. برخی شواهد نشان می‌دهد که تفاوت فرهنگی بین دیدگاه مبلغ و دیدگاه مخاطب می‌تواند به نارضایتی مخاطب منجر شود. با عنایت به این مسئله، برخی پژوهشگران توجه و زاویه دید خود را معطوف به ترکیب مداخلات فرهنگی با ارزش‌های اجتماعی و ویژگی‌های روان‌شناختی مخاطب نموده‌اند (Aggarwal et al., 2014: 88-101; Loureiro et al., 2018: 39-45).

بسیاری از اندیشمندان روان‌شناسی از جمله ویگوتسکی،^۱ برای ایجاد تحول شناختی در مخاطب، بر نقش تعامل اجتماعی - فرهنگی با مخاطب تأکید دارند و بر این باورند که تعامل اجتماعی بهنجار با مربیان، مهم‌ترین عامل تحول شناختی و معرفتی است (Sanrock, 2011: 50). از چشم‌انداز اسلامی، برخورداری از بینش و آگاهی، از مهم‌ترین عناصر شکل‌گیری و اصلاح رفتارهای درونی و بیرونی قلمداد شده و بر اهمیت آن تأکید گردیده است. بدون آگاهی و دانایی نمی‌توان به سرمنزل مقصود رسید. امام صادق علیه السلام از خداوند تقاضای آگاهی و بینش در امور دنیوی و اخروی نموده، می‌فرماید: «بارخدا! من از تو خواستارم به حق محمد و آل محمد بر خودت، بر محمد و آل محمد رحمت فرست و در چشمم نور و در دینم بصیرت قرار ده».^۲

اگر بینش و دانایی کافی و صحیح در انسان تحقق یابد، بستر و زمینه برای نیل به اهداف فراهم خواهد بود. امام صادق علیه السلام اقتضای حرکت در مسیر درست و نیل به اهداف را برخورداری از آگاهی و دانش دانسته، می‌فرماید:

«فهمیدم که عمل مرا دیگری انجام نمی‌دهد، پس به کوشش پرداختم و دانستم که خداوند بر حال من اطلاع دارد، خجالت کشیدم و فهمیدم که روزی مرا دیگری نخواهد خورد، آرامش یافتم و دانستم که بالاخره به سوی مرگ می‌روم، پس آماده شدم».^۳

1. Vygotsky.

۲. «اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ عَلَيْكَ صَلَّى عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَأَجْعَلَ التَّوْرَ فِي بَصَرِي وَالْبَصِيرَةَ فِي دِينِي» (کلینی، ۱۴۰۷: ۵۵۰/۲).

۳. «عَلِمْتُ أَنَّ عَمَلِي لَا يَعْمَلُهُ غَيْرِي فَاجْتَهَدْتُ وَعَلِمْتُ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ مُطَّلِعٌ عَلَيَّ فَاسْتَحْيَيْتُ وَعَلِمْتُ أَنَّ رِزْقِي لَا يَأْكُلُهُ غَيْرِي فَاطْمَأَنَنْتُ وَعَلِمْتُ أَنَّ آخِرَ أَمْرِي الْمَوْتُ فَاسْتَعَدَدْتُ» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۲۸/۷۵).

از چشم‌انداز اسلامی، مهم‌ترین علت کجروی و سقوط انسان، تهی بودن از شناخت و آگاهی است. صریح‌ترین آیه در این زمینه می‌فرماید:

«آیا خبر دهیم به شما از زیانکارترین افراد در اعمال؛ کسانی که کوشش آن‌ها در زندگی دنیا [به عمل‌های نیکونما] ضایع و تباه شد، در حالی که گمان می‌کردند کار درستی انجام می‌دهند»^۱.

آگاهی و کاربست دانش روان‌شناسی - به ویژه روان‌شناسی تبلیغ و مخاطب‌شناسی - از ضرورت‌های اساسی در حوزه فعالیت فرهنگی و تبلیغی است. دانش روان‌شناسی از علمی است که می‌تواند در مخاطب‌شناسی، انتقال پیام دینی، ایجاد تحول در بینش و رفتار مخاطب، و نهادینه‌سازی هنجارهای اسلامی، نقش سازنده و تسهیل‌کننده داشته باشد. دانش روان‌شناسی، نقش مهمی در درک ویژگی‌های مخاطب، درک تفاوت‌های شخصیتی و روان‌شناختی مخاطب، راه‌های انتقال پیام دینی به مخاطب، و ایجاد و تقویت گرایش افراد به ارزش‌های اسلامی دارد. مبلغان و مریبان دینی به عنوان شاخص‌ترین کنشگران فرهنگی و اجتماعی، نیازمند دانش، مهارت و صلاحیت حرفه‌ای در حوزه و گستره فعالیت خویش هستند و بسیاری از این مهارت‌ها و صلاحیت‌های حرفه‌ای، در دانش روان‌شناسی نهفته است. آشنایی با روان‌شناسی تبلیغ دینی، این امکان را ایجاد می‌کند که گروه‌ها و افراد مرتبط با عرصه تبلیغی و فرهنگی، سیاست‌گذاری‌ها، راهکارها و تلاش‌های خود را عالمانه و بر اساس دانش و مهارت‌های مربوطه پایه‌ریزی نموده و به انجام برسانند. در عصر حاضر با توجه به تغییر و تحولات گوناگون و پیشرفت‌های فناوری، همراه با پیچیدگی روابط بین فردی و اجتماعی و فرهنگی، اهمیت آشنایی با شیوه‌های پیام‌رسانی و هماهنگی با تحولات، ضرورتی مضاعف دارد. بدون برخورداری از دانش، بینش، صلاحیت فنی،^۲ صلاحیت ارتباطی^۳ و مهارت کافی، امکان موفقیت در عرصه فعالیت فرهنگی و تبلیغی محقق نخواهد شد.

۱. «قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يُحْسِبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا» (کهف / ۱۰۴).

2. Technical competence.
3. Relationship competence.

گام نهادن در فضای تبلیغ دینی و فرهنگی، اگر با تخصص، صلاحیت علمی و مهارت همراه نباشد، نه تنها قرین موفقیت نخواهد بود، بلکه ممکن است چالش‌های جدیدی نیز بیافریند. در آموزه‌های اسلامی از یکسو، از مراجعه به افراد غیر متخصص و تهی از دانش نهی شده و از سوی دیگر به گونه‌های مختلف (تلویحی و تصریحی) بر لزوم آشنایی مبلغان و مربیان تعالیم اسلامی با معارف اسلامی و تعالیم آسمانی تأکید شده است.^۱ اگر بصیرت و آگاهی کافی نسبت به اهداف و وظایف وجود داشته باشد، احتمال موفقیت افزایش خواهد یافت. خداوند متعال در سوره توبه به لزوم آشنایی مبلغان دینی با معارف اسلامی پرداخته، می‌فرماید:

«پس چرا از هر گروهی از ایشان، دسته‌ای کوچ نمی‌کنند تا در دین فقیه شوند و هنگامی که به سوی قوم خویش بازگشتند، آنان را بیم دهند تا شاید آنان [از گناه و طغیان] حذر کنند».^۲

خداوند متعال در سوره یوسف به آشنا بودن و بصیرت رسول مکرم اسلام ﷺ در امر تبلیغ اشاره می‌فرماید:

«بگو طریقه من و پیروانم همین است که مردم را با بصیرت به سوی خدا دعوت کنیم».^۳

پیامبر گرامی ﷺ می‌فرماید:

«دین خدا را هرگز یاری نرساند، مگر کسی که به همه جوانب آن احاطه داشته باشد».^۴

حضرت علی علی‌ه‌السلام نیز می‌فرماید:

«همانا نگهبانان دین خدا... کسانی هستند که به تمام جوانب دین آگاهی و احاطه دارند».^۵

در آموزه‌های اسلامی، افزون بر لزوم آشنایی مبلغان دینی با همه جوانب تعالیم آسمانی، بر پیامدهای این آشنایی و بصیرت نیز اشاره شده است. امام صادق علی‌ه‌السلام می‌فرماید:

۱. «يَا كَمِيلُ! مَا مِنْ حَرَكَةٍ إِلَّا وَأَنْتَ مُحْتَاجٌ فِيهَا إِلَى مَعْرِفَةٍ» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۱۷۱).
۲. «قُلُوبًا نَفَرٌ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ» (توبه / ۱۲۲).
۳. «قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ» (یوسف / ۱۰۸).
۴. «إِنَّ دِينَ اللَّهِ تَعَالَى لَنْ يَبْصُرَهُ إِلَّا مَنْ حَاطَهُ مِنْ جَمِيعِ جَوَانِبِهِ» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۱: ۱۴۶).
۵. «إِنَّمَا الْمُسْتَحْفِظُونَ لِدِينِ اللَّهِ هُمُ الَّذِينَ... حَاطَوْهُ مِنْ جَمِيعِ جَوَانِبِهِ» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۸۵).

«رحمت خدا بر آن بنده‌ای باد که ما را محبوب مردم گرداند و منفور آنان نکند. به خدا سوگند! اگر سخنان ما را به زیبایی [دقت و صحت] روایت می‌کردند، ارجمندتر بودند و هیچ کس نمی‌توانست به آنان برچسب منفی بچسباند؛ اما یکی از آنان، جمله‌ای [از ما] را می‌شنود و ده جمله دیگر [از پیش خود] به آن اضافه می‌کند».^۱

از حضرت امام رضا علیه السلام نیز چنین روایت شده است:

«رحمت خدا بر کسی باد که دین و ولایت ما را زنده می‌کند. به حضرت گفته شد: چگونه امر شما را زنده می‌کند؟ حضرت فرمود: علوم ما را یاد گیرد و به مردم بیاموزد؛ زیرا مردم اگر زیبایی و حقایق کلام ما را بدانند، قطعاً از ما پیروی خواهند کرد».^۲

کسی که در مقام هدایت و رهبری دینی مردم قرار می‌گیرد، باید متخصص و دانشمند و برخوردار از دانش و آگاهی باشد. امام صادق علیه السلام درباره لزوم برخورداری افرادی که در کرسی موعظه و صدرنشینی مجلس قرار می‌گیرند، می‌فرماید:

«ای هشام! امیرالمؤمنین علیه السلام می‌فرمود: آن کسی حق دارد در صدر مجلس [در مقام آموزش و تربیت] بنشیند که سه خصلت داشته باشد: اگر از او سؤالی پرسیده شود، بتواند جواب عالمانه دهد؛ اگر دیگران از گفتار فرو مانند، او لب‌گشاید و حرف‌های حکیمانه و مفید بزند؛ رأیش در کارها بر وفق صلاح باشد. و هر که این ویژگی‌ها را ندارد و در صدر نشیند، احمق است».^۳

حضرت علی علیه السلام در یک فرمایش صریح و روشن می‌فرماید:

«بر شما باد به گفتارهای سنجیده و خردمندانه [درک حقایق] و نه فقط نقل روایات. همت کم‌خردان جمع کردن روایات است و همت دانشمندان درایت و فهم است».^۴

۱. «رَحِمَ اللهُ عَبْدًا حَبَبْنَا إِلَى النَّاسِ وَلَمْ يَغْضُنَا إِلَيْهِمْ. أَمَا وَاللَّهِ لَوْ يَزُورُونَ مَحَاسِنَ كَلَامِنَا لَكَانُوا بِهِ أَعَزَّ وَمَا اسْتَطَاعَ أَحَدٌ أَنْ يَتَعَلَّقَ عَلَيْهِمْ بَشْيْءٌ وَلَكِنْ أَحَدُهُمْ يَسْمَعُ الْكَلِمَةَ فَيَحُطُّ إِلَيْهَا عَشْرًا» (کلینی، ۱۴۰۷: ۲۲۹/۸).

۲. «رَحِمَ اللهُ عَبْدًا أَحْيَا أُمَّرْنَا. فَقُلْتُ لَهُ: وَكَيْفَ يُحْيِي أُمَّرَكُمْ؟ قَالَ: يَتَعَلَّمُ عُلُومَنَا وَيَعْلَمُهَا النَّاسُ. فَإِنَّ النَّاسَ لَوْ عَلِمُوا مَحَاسِنَ كَلَامِنَا لَاتَّبَعُونَا» (صدوق، ۱۳۷۶: ۳۰۷/۱).

۳. «لَا يَجْلِسُ فِي صَدْرِ الْمَجْلِسِ إِلَّا رَجُلٌ فِيهِ ثَلَاثُ خِصَالٍ: يُجِيبُ إِذَا سُئِلَ، وَيَنْطِقُ إِذَا عَجَزَ الْقَوْمُ عَنِ الْكَلَامِ، وَيُشِيرُ بِالرَّأْيِ الَّذِي فِيهِ صِلَاحٌ أَهْلِهِ، فَمَنْ لَمْ يَكُنْ فِيهِ شَيْءٌ مِنْهُنَّ فَجَلَسَ، فَهُوَ أَحْمَقُ» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۳۸۹).

۴. «عَلَيْكُمْ بِالذَّرَايَاتِ لَا بِالرُّوَايَاتِ... هِمَّةُ السُّفَهَاءِ الرَّوَايَةُ وَهِمَّةُ الْعُلَمَاءِ الذَّرَايَةُ» (کراجکی طرابلسی، ۱۴۱۰: ۳۱/۲).

از چشم‌انداز اسلامی، دستیابی به رأی صحیح، ظفرمندی، اطمینان، ایمنی از خطر و نیل به هدایت و... رهاوردهای مراجعه به اهل دانش و بینش است.^۱ اگر مبلغان دینی از دانش، صلاحیت علمی و مهارت کافی برخوردار نباشند، ممکن است چالش‌ها و آسیب‌های فرهنگی، اجتماعی، دینی و معنوی در حوزه تبلیغی خود ایجاد نمایند و حتی ممکن است اعتماد مردم را به روحانیت و تعالیم دینی کاهش دهند و ارزش‌های اسلامی را کم‌رنگ نمایند.

برخوردراری از شناخت و آگاهی صحیح در افراد، باعث آمادگی و افزایش انگیزش و ارتقاء نیرو شده و آنان را در راستای اهدافشان مصمم می‌نماید. فعالیت فرهنگی و اجتماعی، نیازمند بصیرت و آگاهی همه‌جانبه (مخاطب‌شناسی، اسلام‌شناسی، جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی و...) است و بدون بصیرت و تخصص و مهارت نمی‌توان در حوزه تبلیغ دینی، موفقیتی کسب نمود. فعالیتی که بدون آگاهی و مهارت باشد، ممکن است آسیب‌های نو ایجاد کند و چالش جدید در جامعه و فرهنگ دینی بیافریند. امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

«کسی که بدون بینش و آگاهی به عملی اقدام می‌کند، مانند کسی است که مسیر انحرافی را می‌پیماید که سرعت پیمایش [چیزی] به غیر از دوری [از هدف] بر او نمی‌افزاید».^۲

مبلغ بصیر و دانشمند، مخاطبان خویش را به مسیر درست رهنمون می‌شود و آن‌ها را از سنگلاخ‌های ضلالت نجات می‌دهد و باعث رویش نگرش صحیح در مخاطب می‌شود.

۵. فواید آشنایی مبلغان با روان‌شناسی تبلیغ دینی

همان‌گونه که اشاره شد، تبلیغ دین و معارف اسلامی، از وظایف اساسی علما و دانشمندان دینی است و پاداش سترگی نیز برای آن ملاحظه شده است. اقتضای ایفای نقش تبلیغی به‌گونه درست و شایسته و تأثیرگذار، آشنایی با مهارت‌ها و لوازم این حوزه

۱. «مَنْ سَاوَرَ ذَوِي الْأَبَابِ دُلَّ عَلَى الصَّوَابِ... مَنْ سَاوَرَ ذَوِي النَّهْيِ وَالْأَبَابِ فَازَ بِالنُّجْحِ وَالصَّوَابِ»

(کراچکی طرابلسی، ۱۴۱۰: ۱/۳۶۷؛ تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ۶۲۷).

۲. «الْعَامِلُ عَلَى غَيْرِ بَصِيرَةٍ كَالسَّائِرِ عَلَى غَيْرِ الطَّرِيقِ لَا يَزِيدُهُ سُرْعَةُ السَّيْرِ إِلَّا بُعْدًا» (کلینی، ۱۴۰۷: ۱/۴۳).

فرهنگی و آموزشی است. به دیگر سخن، ارتباط و تبلیغ در بهترین و اصولی‌ترین شکل آن، یک فعالیت آموزشی و تربیتی است که به منظور نشر دانش و آگاهی‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و نشر ارزش‌ها و سجایای اخلاقی صورت می‌گیرد. در دانش روان‌شناسی، آموزه‌های مختلفی وجود دارد که در عرصه تبلیغ و پیام‌رسانی تأثیری سازنده دارد. می‌توان ادعا نمود که افزون بر لزوم برخورداری مبلغان و دانشمندان اسلامی از دانش‌ها و مهارت‌های مختلف در عرصه تبلیغ دینی، باید با دانش روان‌شناسی نیز آشنایی داشته باشند. در آموزه‌های اسلامی، افزون بر تبیین اهمیت و جایگاه سخنوری و نقش سخن در ایجاد تحول در مخاطب،^۱ به لزوم آگاهی از شیوه انتقال پیام و دقت در محتوا و مفهوم اصلی پیام توصیه شده است. حضرت علی علیه السلام می‌فرماید:

«بپرهیز از سخن گفتن در آنچه راه آن را نشناسی و حقیقت آن را ندانی. به درستی که گفتار تو نشانه‌ای است بر عقل تو، و کلام تو خبر می‌دهد از شناخت تو. پس مراقب کلام خود باش تا در مصونیت باشی و به سخنان زیبا اکتفا کن تا در سلامت و بهروزی بمانی.»^۲

آشنایی با دانش روان‌شناسی در عرصه تبلیغ دینی و فرهنگی می‌تواند آثار و فواید مختلفی در پی داشته باشد. برخی از آثار آشنایی با روان‌شناسی در حوزه فعالیت فرهنگی عبارت‌اند از:

۱-۵. افزایش کارآمدی و موفقیت

بهره‌گیری از دانش روان‌شناسی در عرصه‌های مختلف تبلیغ دینی - به ویژه در مخاطب‌شناسی، کیفیت محتوای پیام، کیفیت انتقال پیام و در تسهیل انتقال پیام و... - می‌تواند تأثیرگذار باشد و فرایند انتقال و تأثیرگذاری را تسهیل نماید. از چشم‌انداز اسلامی، پیش‌زمینه ایجاد تحول در دیگران، برخورداری از دانش و مهارت کافی و لازم است. آشنایی با فرایند و روش‌های تبلیغ دینی و کاربردی آن در فرایند آموزش و پرورش، باعث

۱. «رُبَّ كَلَامٍ أَفْعَدُ مِنْ سَهَامٍ. إِذَا تَمَّ الْعَقْلُ نَقَصَ الْكَلَامُ» (همیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۲۰۹).

۲. «إِيَّاكَ وَالْكَلامَ فِيمَا لَا تَعْرِفُ طَرِيقَتَهُ وَلَا تَعْلَمُ حَقِيقَتَهُ، فَإِنَّ قَوْلَكَ يَدُلُّ عَلَى عَقْلِكَ وَعِبَارَتِكَ تُبَيِّنُ عَنْ مَعْرِفَتِكَ، فَتَوَقَّ مِنْ طُولِ لِسَانِكَ مَا أَمِنْتَهُ وَاخْتَصِرْ مِنْ كَلَامِكَ مَا اسْتَحْسَنْتَهُ فَإِنَّهُ بِكَ أَجْمَلُ وَعَلَى فَضْلِكَ أَذَلُّ» (همان: ۲۱۰).

افزایش کارآمدی مبلغان و مربیان دینی می‌شود (Vanderhasselt & De Raedt, 2012: 910-914). افرادی که از دانش و مهارت کافی برخوردارند، در انجام وظایف و نقش‌های خود از صلابت و اطمینان بیشتر برخوردار بوده و با چالش‌های پیش رو مبارزه می‌کنند. این افراد با تلاش و پشتکاری که دارند، تهدیدها و چالش‌ها را به فرصت تبدیل می‌کنند (Spector, 2006). آگاهی از روش‌های تعامل با مخاطب، یکی از عناصر مهم و تأثیرگذار در تحقق اهداف تبلیغی و تربیتی است (Wilson et al., 2007: 505-518). حیاتی‌ترین عناصر در افزایش موفقیت مبلغ دینی، آگاهی از ویژگی‌های عاطفی و شناختی و رفتاری مخاطب است و همه این مسائل با کمک دانش روان‌شناسی ممکن می‌شود (Larsen & Buss, 2018: 5-53). آشنایی با آموزه‌های روان‌شناختی و ارتباطی، باعث اعتماد متقابل، افزایش انگیزه در مخاطب، شکوفایی استعدادها، مخاطب و تلاش در راستای اصلاح چالش‌های رفتاری خویش می‌گردد. بهبود و افزایش گنش‌وری‌های بهنجار در مخاطبان، از فواید آشنایی مربیان و مبلغان با فرایند و شیوه‌های تعامل فرهنگی با مخاطب است (Alizadeh & Andries, 2002: 37-52).

۲-۵. افزایش امنیت روانی و تسهیل ارتباط

عدم آشنایی با شیوه‌های تبلیغ دینی و چالش‌های پرورش، باعث استرس و نگرانی شدید و اختلال در امنیت روانی مبلغ می‌شود. وجود نگرانی و استرس زیاد در مبلغان -به دلیل تهی بودن از دانش و مهارت کافی- آسیب‌های روان‌شناختی زیادی در پی دارد (Cheung, 2010: 321-345) و می‌تواند در تعامل مناسب با مخاطب، اختلال و نامنی روانی ایجاد کند. افزایش دانش و توانایی مبلغان دینی در رابطه با روش‌های ارتباط تبلیغی می‌تواند فضای عاطفی -هیجانی تبلیغ را بهبود بخشد و تعامل فرهنگی را ارتقاء دهد (Alizadeh & Andries, 2002: 37-52). پژوهش‌ها نشان می‌دهد که به دلیل پیشرفت‌های فناوری و پیچیدگی روابط بین فردی و اجتماعی، افزون بر ضرورت توانمندی‌های فردی و آگاهی‌های لازم، مبلغان باید با راهبردهای تحول‌شناختی و رفتاری آشنا باشند (Kingdon & Turkington, 2019).

۴-۵. افزایش تاب‌آوری و آستانه تحمل

تاب‌آوری^۱ و آستانه تحمل^۲ بالا، یکی از عناصر مهم در ارتقای ارتباطات اجتماعی و ارتقای سلامت است (Foster & Weinstein, 2019: 55-66). تاب‌آوری و برخورداری از آستانه تحمل بالا، از مؤلفه‌هایی است که در ارتباطات بین فردی و روابط اجتماعی، نقش سازنده و تسهیل‌کننده دارد. بسیاری از چالش‌های ارتباطی افراد به دلیل پایین بودن آستانه تحمل است (Bamber, 2006). تاب‌آوری، توانایی غلبه و سازگاری موفقیت‌آمیز با چالش‌ها، فشارهای روان‌شناختی و تنش‌های مهم و پیوسته و بهره‌گیری از تفکر خلاق و منعطف در راستای حل مسائل و چالش‌هاست. تاب‌آوری، توانایی پایداری و مقاومت در مقابل دشواری‌ها و چالش‌های سخت زندگی است، به گونه‌ای که باعث انطباق مثبت با رویدادها بشود و تهدیدها را به فرصت تبدیل کند. تاب‌آوری، توانایی یادگیری، سازمان‌دهی و سازگاری با اوضاع سخت و دشوار زندگی و پاسخ انعطاف‌پذیر به فشارهاست (Thiede, 2016: 1-13). افزایش تاب‌آوری در افراد باعث می‌شود که ظرفیت روان‌شناختی و اعتماد به نفس آنان ارتقاء پیدا کند و بتوانند چالش‌های اجتماعی و روان‌شناختی را به گونه‌ای شایسته مدیریت کرده و به فرصت تبدیل نمایند (Bogar & Hulse-Killacky, 2006: 318-327). انسان‌هایی که از تاب‌آوری بالایی برخوردارند، ظرفیت و توانایی عبور از بحران‌ها و سختی‌های پایدار زندگی را دارند و در مواقع بحرانی از انسجام شخصیت برخوردار بوده و متزلزل و ناامید نمی‌شوند. آگاهی از دانش روان‌شناسی و راهبردهای مدیریت هیجان، زمینه تقویت تاب‌آوری را در مریبان و مبلغان ارتقاء بخشیده و فعالیت فرهنگی - اجتماعی آنان را قرین موفقیت خواهد کرد. دانش روان‌شناسی با ایجاد بینش و بصیرت نسبت به ظرفیت‌های انسان و نسبت به راهبردهای کنترل هیجان‌های منفی، آمادگی مبلغان را در مواجهه با چالش‌ها و سختی‌های فعالیت فرهنگی و تبلیغی افزایش می‌دهد و تاب‌آوری آنان را بهبود می‌بخشد. افرادی که از دانش و مهارت کافی برخوردارند، در انجام وظایف و نقش‌های خود از صلابت و اطمینان بیشتر برخوردار بوده و با چالش‌های پیش رو مبارزه کرده و فرصت‌های

1. Resilience.
2. Resistance throshead.

بیشتر و بهتری برای خود خلق می‌کند (Spector, 2006).

۵-۵. مصونیت از ندامت و ناکامی

محرومیت از دانش و مبتلا بودن به خطای شناختی، باعث تصمیمات نادرست و ناپخته و پشیمان‌کننده می‌گردد. یکی از مهم‌ترین فواید بهره‌گیری از علوم اجتماعی و روان‌شناسی ارتباط، آگاهی از اصول و ضوابط ارتباط و آشنایی با راهبردهای تأثیرگذاری در مخاطب و آشنایی با ویژگی‌های روان‌شناختی افراد است. آگاهی از دانش روان‌شناسی و همفکری با متخصصان این حوزه، باعث افزایش آگاهی و تجارب افراد می‌شود و زمینه تصمیم‌گیری عجولانه و بی‌خردانه را مسدود می‌کند. در آموزه‌های اسلامی، افزون بر توصیه فراوان نسبت به همفکری و بهره‌گیری از دانش دیگران،^۱ به آثار و فواید مختلف آن اشاره شده است. از چشم‌انداز اسلامی، دانش‌اندوزی و همفکری با دیگران، از عوامل مصونیت از تصمیمات اشتباه و از عوامل تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی متقن و پخته معرفی شده است.^۲ در آموزه‌های اسلامی، بهره‌گیری از دانش خردمندان، به عنوان بهترین سرمایه روان‌شناختی و معرفتی معرفی گردیده^۳ و سرانجام آن، موفقیت و مصونیت از اشتباه و نیل به تصمیمی خردمندانه دانسته شده است.^۴ مصونیت از ندامت، افزایش آگاهی، ارتقاء مهارت، افزایش دوران‌دیشی و کاهش خطرپذیری، از جمله فواید بهره‌گیری از دانش‌های مختلف در عرصه‌های فرهنگی و تبلیغی است.^۵ دانش روان‌شناسی باعث افزایش اعتماد به نفس در مبلغ دینی و افزایش ظرفیت روان‌شناختی او می‌شود و فرایند کارآمدی او را تسهیل می‌نماید و از ناکامی و شکست مصونیت می‌بخشد.

۱. «تَفَكَّرَ قَبْلَ أَنْ تَعْرَمَ وَسَاوَرَ قَبْلَ أَنْ تُقَدِّمَ وَتَدَبَّرَ قَبْلَ أَنْ تَهْجُمَ» (همان: ۵۶).

۲. «مَنْ اسْتَبَدَّ بِرَأْيِهِ هَلَكَ وَمَنْ سَاوَرَ الرِّجَالَ سَاوَرَكَهَا فِي عُقُولِهَا... مَنْ اسْتَقْبَلَ وُجُوهَ الْأَرَاءِ عَرَفَ مَوَاقِعَ الْخَطَأِ» (نهج البلاغه، ۱۴۱۴: ۵۰۰؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۰۵/۷۲).

۳. «لَا ظَهِيرَ كَالْمُشَاوَرَةِ... لَا مَظَاهِرَةَ أَوْثَقَ مِنْ مُشَاوَرَةٍ» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۰۵/۷۲).

۴. «سَاوَرَ دَوَى الْعُقُولِ تَأْمَنَ الرِّزْلُ وَالنَّدَمُ... مَنْ سَاوَرَ دَوَى النَّهْيِ وَالْأَلْبَابِ فَازَ بِالنُّجْحِ وَالصَّوَابِ» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۴۴۲).

۵. «العقل غريزة تزيد بالعلم والتجارب» (همو، ۱۴۱۰: ۹۱).

نتیجه‌گیری

از تتبع و تأمل در آموزه‌های دینی، اخلاقی، روان‌شناختی و مطالعات میدانی مرتبط با فعالیت فرهنگی و تبلیغی، نتایج زیر حاصل شد:

- ۱- فعالیت تبلیغی و فرهنگی از کارهای ارزشمند، ضروری و اساسی است؛
- ۲- در آموزه‌های اسلامی، پاداشی سترگ برای تبلیغ دین و نشر معارف اسلامی ملاحظه شده است؛
- ۳- فعالیت در حوزه تبلیغ دینی، نیازمند دانش، مهارت، تاب‌آوری و جامع‌نگری و رعایت اخلاق هنجاری است؛
- ۴- رعایت اخلاق هنجاری و دانش روان‌شناسی از علومی است که آشنایی با آن در حوزه تبلیغ دینی ضرورت دارد؛
- ۵- آگاهی با اخلاق هنجاری و دانش روان‌شناسی باعث تسهیل در انتقال پیام و کارآمدی بیشتر در تبلیغ دینی می‌گردد؛
- ۶- آشنایی با دانش روان‌شناسی به ویژه روان‌شناسی اجتماعی و ارتباط و نیز آشنایی با اخلاق هنجاری، زمینه‌های ایجاد تحول در بینش و رفتار مخاطب و زمینه پذیرش را افزایش می‌دهد؛
- ۷- بدون آگاهی از ویژگی‌های شخصیتی و فرهنگی و انتظارات مخاطب، نمی‌توان در عرصه تبلیغی به موفقیت نائل شد؛
- ۸- رعایت هنجار اخلاقی و بهره‌گیری از دانش روان‌شناسی می‌تواند مبلغ دینی را در شناخت مخاطب، شناخت نیازهای او، شناخت پیام و شناخت ویژگی‌های روان‌شناختی و فرهنگی - اجتماعی مخاطب و در تأثیرگذاری بیشتر یاری رساند.

کتاب‌شناسی

۱. قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
۲. نهج البلاغه، گردآوری شریف رضی، تحقیق صبحی صالح، قم، هجرت، ۱۴۱۴ ق.
۳. ابن شعبه حرّانی، ابو محمد حسن بن علی بن حسین، تحف العقول عن آل الرسول ﷺ، چاپ دوم، قم، جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ ق.
۴. بابازاده، علی اکبر، شیوه‌های تعلیم و تبلیغ، تهران، دانش و ادب، ۱۳۸۲ ش.
۵. باستانی، قادر، اصول و تکنیک‌های برقراری ارتباط مؤثر با دیگران، تهران، ققنوس، ۱۳۸۶ ش.
۶. بولتون، رابرت، روان‌شناسی روابط انسانی (مهارت‌های مردمی)، ترجمه حمیدرضا سهرابی و افسانه حیات‌روشنایی، ۱۳۸۸ ش.
۷. پناهی، علی احمد و مسعود جان‌بزرگی، روان‌شناسی زن و مرد، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۶ ش.
۸. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۶ ش.
۹. همو، غرر الحکم و درر الکلم، تحقیق و تصحیح سیدمهدی رجائی، چاپ دوم، قم، دار الکتب الاسلامی، ۱۴۱۰ ق.
۱۰. حکیم آرا، محمد علی، ارتباطات متقاعدگرانه و تبلیغ، تهران، سمت، ۱۳۸۴ ش.
۱۱. راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، بیروت، دار المعرفه، ۱۴۱۲ ق.
۱۲. رهبر، محمد تقی، پژوهشی درباره تبلیغ، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۱ ش.
۱۳. زورق، محمد حسن، مبانی تبلیغ، تهران، سروش، ۱۳۶۸ ش.
۱۴. ساروخانی، باقر، جامعه‌شناسی ارتباطات، تهران، اطلاعات، ۱۳۸۸ ش.
۱۵. سیف، علی اکبر، روان‌شناسی پرورشی نوین: روان‌شناسی یادگیری و آموزش، تهران، دوران، ۱۳۹۳ ش.
۱۶. صدوق، ابوجعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی، الامالی، چاپ ششم، تهران، کتابچی، ۱۳۷۶ ش.
۱۷. کالات، جیمز دبلیو، زمینه روان‌شناسی، ترجمه مهرداد فیروزبخت، تهران، رسا، ۱۳۹۷ ش.
۱۸. کاویانی، محمد، روان‌شناسی و تبلیغات، با تأکید بر تبلیغ دینی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۶ ش.
۱۹. کراجکی طرابلسی، ابوالفتح محمد بن علی بن عثمان، کنز الفوائد، قم، دار الذخائر، ۱۴۱۰ ق.
۲۰. کلینی، ابوجعفر محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، تحقیق علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ ق.
۲۱. لیثی واسطی، کافی‌الدین ابوالحسن علی بن محمد، عیون الحکم و المواعظ و ذخیره المتعظ و الواعظ، تحقیق حسین حسینی بیرجندی، قم، دار الحدیث، ۱۳۷۶ ش.
۲۲. مجلسی، محمدباقر بن محمد تقی، بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار ﷺ، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
۲۳. محمدی ری شهری، محمد، دانشنامه قرآن و حدیث، قم، دار الحدیث، ۱۳۹۱ ش.
۲۴. میرسپاه، اکبر، اخلاق تبلیغ، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۶ ش.
۲۵. هافمن، استفان جی، مقدمه‌ای بر درمان شناختی رفتاری نوین (راه حل‌های روان‌شناختی برای مشکلات روانی)، ترجمه مهرداد فیروزبخت، تهران، روان‌شناسی و هنر، ۱۳۹۱ ش.

26. Aggarwal, Neil Krishan & Madhumitha Balaji & Shuba Kumar & Rani Mohanraj &

- Atif Rahman & Helena Verdeli & Ricardo Araya & M.J.D. Jordans & Neerja Chowdhary & Vikram Patel, "Using consumer perspectives to inform the cultural adaptation of psychological treatments for depression: A mixed methods study from South Asia", *Journal of Affective Disorders*, Vol. 163, 2014.
27. Alizadeh, Hamid & Caroline Andries, "Interaction of Parenting Styles and Attention Deficit Hyperactivity Disorder in Iranian Parents", *Child & Family Behavior Therapy*, Vol. 24(3), 2002.
28. Bamber, Martin R., *CBT for Occupational Stress in Health Professionals: Introducing a Schema – Focused Approach*, New York, Routledge, 2006.
29. Barasa, Edwine W. & Sassy Molyneux & Mike English & Susan Cleary, "Setting Healthcare Priorities at the Macro and Meso Levels: A Framework for Evaluation", *International Journal of Health Policy and Management*, Vol. 4(11), 2015.
30. Bogar, Christine B. & Diana Hulse-Killacky, "Resiliency Determinants and Resiliency Processes among Female Adult Survivors of Childhood Sexual Abuse", *Journal of Counseling & Development*, Vol. 84(3), 2006.
31. Cheung, Nicole Wai Ting & Yuet W. Cheung, "Strain, Self-Control, and Gender Differences in Delinquency among Chinese Adolescents: Extending General Strain Theory", *Sociological Perspectives*, Vol. 53(3), 2010.
32. Fan, Xiaoyan & Mengjia Lu, "Testing the effect of perceived social support on left-behind children's mental well-being in mainland China: The mediation role of resilience", *Children and Youth Services Review*, Vol. 109(20), 2020.
33. Foster, Byron A. & Kelsey Weinstein, "Moderating Effects of Components of Resilience on Obesity Across Income Strata in the National Survey of Children's Health", *Academic Pediatrics*, Vol. 19(1), 2019.
34. Gunderson, Alex R. & Emily E. King & Kirsten Boyer & Brian Tsukimura & Jonathon H. Stillman, "Species as Stressors: Heterospecific Interactions and the Cellular Stress Response under Global Change", *Integrative and Comparative Biology*, Vol. 57(1), 2017.
35. Kingdon, David & Douglas Turkington, "Cognitive therapy of psychosis: Research and implementation", *Schizophrenia Research*, Vol. 203, 2019.
36. Larsen, Randy J. & David M. Buss, *Personality Psychology: Domains of Knowledge about Human Nature*, New York, McGraw-Hill Education, 2018.
37. Loureiro, Ana Catarina Tavares & Maria Carlota de Rezende Coelho & Felipe Bigesca Coutinho & Luiz Henrique Borges & Giancarlo Lucchetti, "The influence of spirituality and religiousness on suicide risk and mental health of patients undergoing hemodialysis", *Comprehensive Psychiatry*, Vol. 80, 2018.

38. Raudino, Alessandra & David M. Fergusson & L. John Horwood, "The quality of parent/child relationships in adolescence is associated with poor adult psychosocial adjustment", *Journal of Adolescence*, Vol. 36(2), 2013.
39. Robbins, Stephen P. & Timothy A. Judge, *Organizational Behavior*, USA, Pearson, 2015.
40. Santrock, John W., *Life-Span Development*, New York, McGraw-Hill, 2011.
41. Spector, Paul E., *Industrial and Organizational Psychology: Research and Practice*, New York, John Wiley & Sons, Inc., 2006.
42. Thiede, Brian, "Resilience and development among ultra-poor households in rural Ethiopia", *Resilience: International Policies, Practices and Discourses*, Vol. 4(1), 2016.
43. Vanderhasselt, Marie-Anne & Rudi De Raedt, "How Ruminative Thinking Styles Lead to Dysfunctional Cognitions: Evidence From a Mediation Model", *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, Vol. 43(3), 2012.
44. Wilson, Carol L. & William Steven Rholes & Jeffrey A. Simpson & Sisi Tran, "Labor, Delivery, and Early Parenthood: An Attachment Theory Perspective", *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 33(4), 2007.

نقش محور مقاومت در ارتقای امنیت ملی جمهوری اسلامی با تأکید بر مکتب دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)*

- محمد جعفری^۱
□ محمد دارابی^۲

چکیده

راهبرد دفاعی هر کشور، یکی از مهم‌ترین ضروریات صیانت از امنیت ملی آن کشور است که نقشی تأثیرگذار در تأمین منافع ملی آن کشور دارد و نقش محور مقاومت در ارتقای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران انکارناپذیر است. این مقاله، با روش پژوهش توصیفی - تحلیلی گردآوری شده و اطلاعات آن با بررسی اسناد کتابخانه‌ای، مقالات و وبگاه‌ها به دست آمده است. یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که محور مقاومت عموماً شامل مجموعه‌ای از کشورها و گروه‌های شیعه است که در راستای مقابله با غرب و رژیم صهیونیستی شکل گرفته‌اند و ژئوپلیتیک آن شامل حماس، حزب‌الله لبنان، سوریه، عراق و ایران است. تأثیرات کلان انقلاب اسلامی ایران را می‌توان در قالب احیاء و اعتبار مجدد اسلام به مثابه

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۰۵ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۲۲.

۱. دکتری تکنولوژی دانشگاه مالک اشتر و کارشناس ارشد امنیت ملی (نویسنده مسئول)
(mohammadjafari313@gmail.com).

۲. کارشناس ارشد مدیریت دفاعی (darabymhmd128@gmail.com).

مکتبی اجتماعی و سیاسی، الگو شدن اسلام سیاسی و تشیع به عنوان ارائه‌دهنده نظام حکومتی و مطرح شدن آن در سطح بین‌المللی، احیا و ظهور مجدد نهضت‌های اسلامی و انقلابی و طرح اندیشه اتحاد جهان اسلام برشمرد. ایران با استفاده از راهبرد عمق استراتژیک، تلاش می‌کند خط مقدم نبرد را به خارج از مرزهای جغرافیایی خویش بکشاند، تا امکان اقدام رقبا و دشمنان منطقه‌ای را در حمله مستقیم به ایران کاهش دهد. گسترش محور مقاومت، منافع و فرصت‌های زیادی را برای جمهوری اسلامی ایران فراهم نمود که از جمله آن‌ها، عمق‌بخشی بیشتر به حوزه جغرافیای نظامی و استراتژیک جمهوری اسلامی ایران و ارتقاء موازنه قدرت درونی و بیرونی است. در این راستا، مکتب دفاعی امام خامنه‌ای به عنوان نقشه راه، و محور مقاومت به عنوان بازویی توانمند، نقش مؤثری در بازدارندگی دفاعی و ارتقای امنیت ملی ایران ایفا می‌کند.

واژگان کلیدی: محور مقاومت، امنیت ملی، مکتب دفاعی امام خامنه‌ای.

۱. مقدمه

منطقه غرب آسیا از دیرباز به دلیل داشتن ظرفیت‌های فراوان در جنبه‌های مختلف خصوصاً اقتصادی مورد توجه کشورهای مختلف در سطح بین‌المللی بوده است. جمهوری اسلامی ایران به عنوان کشوری تأثیرگذار با موقعیتی راهبردی در هارتلند زمین و در قلب غرب آسیا، همواره با خیل عظیمی از تهدیدات امنیتی فروملی، ملی و فراملی روبه‌رو بوده و خواهد بود. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، استراتژی جدید نظام سلطه و کشورهای عرب همسوی آن در منطقه جهت مقابله با این پدیده نوظهور، بر این قرار گرفت که یکسو و همداستان با استفاده از ابزارهای مختلف از جمله حمایت‌های ویژه و همه‌جانبه از رژیم بعث عراق در جریان جنگ تحمیلی و یا تحریم‌های ظالمانه مالی - نظامی غربی، از صدور انقلاب نوپای اسلامی و پررنگ شدن نقش آن در معادلات سیاسی و چرخه مسائل جهان اسلام به ویژه در منطقه استراتژیک غرب آسیا جلوگیری نمایند. در این میان، کم‌رنگ شدن سطح تنازعات و تنش‌ها میان نماد اصلی استکبار در منطقه یعنی رژیم منحوس و نامشروع اسرائیل با کشورهای خودباخته عربی و تقارن آن با پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی باعث گردید تا قالب جدیدی در مجموعه

امنیتی غرب آسیا با عنوان محور مقاومت از سوی کشورهای همسایه و احزاب و گروه‌هایی که از نظر فکری و ایدئولوژیکی با ایران اسلامی و جریان انقلاب همسو و هم‌جهت بودند، به رهبری جمهوری اسلامی ایران شکل گیرد و تفکر و تلقی آزادی‌خواهی و ظلم‌ستیزی و مبارزه با استکبار بالفعل شده، در عمل به منصفه ظهور برسد. در این میان، رهبری معنوی و عملی امامین انقلاب بر پایه اندیشه‌های دفاعی اسلام ناب محمدی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ باعث گردید تا بسیاری از معادلات از پیش طراحی شده ائتلاف غربی - عبری - عربی نقش بر آب شود و ضمن به خطر افتادن امنیت و موجودیت اسرائیل، موجب کم‌رنگ شدن اندیشه سیادت و آقای آمریکا بر دهکده جهانی گردد.

۲. ضرورت تحقیق

توجه ویژه به شرایط اقتصادی، سیاسی، نظامی، فرهنگی و اجتماعی منطقه و تغییراتی که در صف‌بندی‌ها و تحولات منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای رخ داده است، همچنین دشمنی دیرینه و تاریخی قوم یهود با اسلام ناب محمدی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و در رأس آن شیعه علوی از ابتدای ظهور اسلام، همه و همه باعث گردیده تا جمهوری اسلامی ایران به عنوان کشوری تأثیرگذار و صاحب نفوذ در سطح منطقه و جهان با شناسایی فرصت‌ها و تهدیدات امنیتی از جنبه ملی، ضمن تلاش در جهت مقابله با تهدیدات پیش رو، در صدد احصاء این تهدیدات و ارتقاء سطح امنیت ملی با استفاده از ظرفیت‌های کوچک و بزرگ ایجادشده در بستر انقلاب و در مسیر خط سبز ولایت از جمله ظرفیت ناب و بی‌بدیل محور مقاومت برآید. در این راستا با ورود به گام دوم انقلاب و تبیین و تشریح خطوط و حدود انقلاب در همه ابعاد، آنچه بیش از پیش اولویت امروزه کشور را به خود اختصاص داده است، تأمین امنیت همه‌جانبه در سطح ملی و حفظ و صیانت و ارتقاء آن می‌باشد که این امر مستلزم بررسی کامل تهدیدات و فرصت‌های ملی و بین‌المللی و استفاده از همه ظرفیت‌های مقابله با تهدیدات به منظور عینیت بخشیدن به سیاست‌ها و راهبردهای کلان دفاعی کشور بر پایه اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای می‌باشد. اصلاح و تحکیم بنیان ساختار امنیت ملی و ارتقاء آن بر اساس نظریات مکتب

دفاعی امام خامنه‌ای و توجه به ظرفیت‌های ویژه محور مقاومت و نقش سازنده و تأثیرگذار آن در تحولات نظامی - امنیتی منطقه می‌تواند به عبور ایمن از گردنه‌های پرفراز و نشیب پیچ خطرناک تاریخی عصر حاضر با حداقل آسیب‌پذیری کمک نماید و فرصت‌های حداکثری را در جهت شکوفایی همه‌جانبه در عرصه‌های مختلف ملی و بین‌المللی تحت سایه امنیت گسترده به عنوان اصلی‌ترین دغدغه حکومت‌ها و تبدیل شدن به قوی‌ترین کشور منطقه فراهم سازد.

۳. مبانی نظری

۱-۳. مفهوم مقاومت

مقاومت اسلامی در برابر ظلم، تجاوز و اشغالگری، دین‌ستیزی، سلطه استکبار و متحدان آن‌ها شکل گرفته و هدفش حفظ حقوق، دفع ستم، رفع اشغال، حفظ استقلال، جلوگیری از سلطه و حفظ دارایی‌ها، مطابق آموزه‌ها و احکام دین می‌باشد. عدالت‌محوری، ظلم‌ستیزی، دفاع از مظلوم و نفی سلطه کفار، از جمله مهم‌ترین مؤلفه‌های آن است. مقاومت درونی، مبارزه با امیال نفسانی است و مقاومت بیرونی، مبارزه با تجاوز، تهاجم و اشغالگری (میرقادی و کیانی، ۱۳۹۱: ۷۱).

۲-۳. محور مقاومت

محور مقاومت یا جبهه مقاومت به مجموعه‌ای از کشورها و همچنین گروه‌های نظامی مسلمان و شیعه گفته می‌شود که هدف آن‌ها پایان دادن به تسلط غرب در منطقه غرب آسیا، مبارزه با اسرائیل و دفاع از آزادی فلسطین است (محمدی سیرت و ترابی اقدام، ۱۳۹۶: ۶۳). ترکیب «محور مقاومت» اولین بار پس از آن به کار برده شد که جرج بوش رئیس‌جمهور آمریکا در بهمن ۱۳۸۰ ش. (۲۹ ژانویه ۲۰۰۲ م.)، کشورهای ایران، عراق و کره شمالی را «محور شرارت» خواند. مجله لیبیایی *النزف الاخضر* در پاسخ به این موضع‌گیری، کشورهای مذکور را نه محور شرارت، بلکه محور مقاومت نامید که در برابر ایالات متحده آمریکا قرار گرفته‌اند (کریمی، ۱۳۹۶: ۳).

۳-۳. امنیت ملی

امنیت ملی یعنی توانایی کشور در دفع تهدیدهای خارجی علیه حیات سیاسی یا منافع ملی کشور. بنابراین کشورها ممکن است کلمات یا واژه‌های دیگری را مترادف با امنیت ملی استفاده کنند؛ مانند صیانت از کشور، بقای کشور، توازن قدرت، بازدارندگی، منافع ملی بی‌طرفی، امنیت دسته‌جمعی (مرادیان، ۱۳۸۹: ۵۷).

۳-۴. مکتب

مجموعه‌ای است که در ابتدا به تفسیر انسان و جهان می‌پردازد و سپس بایدها و نبایدهای انسانی را مشخص و معین می‌سازد؛ هم نیاز انسان را به جهان‌بینی مرتفع می‌کند و هم یک نظام ارزشی برای زیستن و چگونه زیستن ارائه می‌دهد. در واقع، مکتب مجموعه جهان‌بینی و ایدئولوژی یک انسان می‌باشد. مهم‌ترین ویژگی‌های یک مکتب شامل طرح جامع و منسجم، اجزای نظام‌مند و هماهنگ، دارای ویژگی متمایزکننده، دارای جهان‌بینی خاص و دستورالعمل‌هایی برای تحقق، تعیین مسئولیت، الهام‌بخش، دارای حد و مرز و ضوابط مشخص، و جنبه‌های مختلف درون‌علمی و برون‌علمی را همزمان مورد توجه قرار دادن، است (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۰: ۲). استاد شهید مطهری مکتب را یک نظریه کلی و یک طرح جامع و هماهنگ و منسجم می‌داند که هدف اصلی آن، کمال انسان و تأمین سعادت همگانی است که خطوط اصلی و روش‌ها، بایدها و نبایدها، خوب‌ها و بدها، هدف‌ها و وسیله‌ها، نیازها و دردها و درمان‌ها، مسئولیت‌ها و تکلیف‌ها در آن مشخص است و خاستگاه الهام تکالیف و مسئولیت‌ها برای همه افراد است و نوع برداشت و طرز تفکری که یک مکتب درباره جهان و هستی عرضه می‌کند، زیرساز و تکیه‌گاه فکری آن مکتب به شمار می‌رود، که اصطلاحاً جهان‌بینی نامیده می‌شود (مطهری، ۱۳۹۲: ۱۲).

۳-۵. مکتب دفاعی امام خامنه‌ای

مطالعه و بررسی مجموع مواضع سیاسی رهبر انقلاب اسلامی، حاکی از اعتقاد ایشان به فراهم نمودن شرایط صلح پایدار در جهان بشری است. در این خصوص، ایشان بر اجرای اصول و راهکارهایی تأکید می‌نماید که برگرفته از شاخصه‌های مشترک مورد تأکید دین اسلام و تمام ادیان آسمانی است.

۴. تبیین اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای برگرفته از «بیانیه گام دوم انقلاب»

در اندیشه سیاسی آیه‌الله خامنه‌ای، برقراری صلح و آرامش به عنوان یکی از مفاهیم عالی و مورد سفارش قرآن کریم، یکی از ضروریات زندگی اجتماعی است که در سایه آن، جوامع بشری می‌توانند به سعادت و کمال برسند (ملک‌زاده، ۱۴۰۰: ۱۰). در دهه‌های میانی قرن بیستم، جهان به صورت یک دوقطبی شرق و غرب یا کمونیسم و لیبرالیسم درآمد بود و صف‌بندی کشورها با توجه به همین دوقطبی مشخص می‌شد. «پس آنگاه انقلاب ملت ایران، جهان دوقطبی آن روز را به جهان سه‌قطبی تبدیل کرده و سپس با سقوط و حذف شوروی و اقمارش و پدید آمدن قطب‌های جدید قدرت، تقابل دوگانه «اسلام و استکبار»، پدیده برجسته جهان معاصر و کانون توجه جهانیان شد» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷).^۱ جمهوری اسلامی محور تقابل با استکبار قرار گرفت و این موضوع باعث ایجاد فرصت‌ها و تهدیدهای جدید در سطح جهان برای آن شد. «از سویی نگاه امیدوارانه ملت‌های زیر ستم و جریان‌های آزادی‌خواه جهان و برخی دولت‌های مایل به استقلال، و از سویی نگاه کینه‌ورزانه و بدخواهانه رژیم‌های زورگو و قلدرهای باج‌طلب عالم بدان دوخته شد. بدین‌گونه مسیر جهان تغییر یافت و زلزله انقلاب، فرعون‌های در بستر راحت آرمیده را بیدار کرد؛ دشمنی‌ها با همه شدت آغاز شد» (همان).

مهم‌ترین اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی ایران، عبارت است از: گسترش عدالت، نفی ظلم و ستم، حمایت از ستمدیدگان و مظلومان و نفی استکبار. در این زمینه، مسئله حمایت از مستضعفان در قبال مستکبران جهان، بسیار اساسی و مورد توجه رهبر انقلاب اسلامی بوده است؛ به طوری که ایشان چند ماه بعد از به ثمر رسیدن انقلاب، لزوم تأسیس حزب جهانی به نام «حزب مستضعفین» را مطرح فرمود. در اصل ۱۵۴ قانون اساسی نیز در خصوص حمایت از مستضعفان آمده است:

۱. بیانات و دیدگاه‌های مقام معظم رهبری، در پایگاه اطلاع‌رسانی معظم‌له (Khamenei.ir) قابل مشاهده است.

«جمهوری اسلامی ایران... در عین خودداری کامل از هر گونه دخالت در امور داخلی ملت‌های دیگر، از مبارزه حق‌طلبانه مستضعفین در برابر مستکبرین در هر نقطه از جهان حمایت می‌کند» (قانون اساس جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۵۹).

با وجود آنکه ایران در منطقه حساسی واقع شده است که تمامی کشورهای اطرافش درگیر انواع ناامنی‌ها و جنگ‌های متعددند، به برکت انقلاب اسلامی، ایران یکی از امن‌ترین کشورها به شمار می‌رود. انقلاب اسلامی «ثبات و امنیت کشور و تمامیت ارضی و حفاظت از مرزها را که آماج تهدید جدی دشمنان قرار گرفته بود، ضمانت کرد و معجزه پیروزی در جنگ هشت‌ساله و شکست رژیم بعثی و پشتیبانان آمریکایی و اروپایی و شرقی‌اش را پدید آورد» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷). رهبر انقلاب اسلامی در تبیین و ترسیم آرمان و اهداف انقلاب در چهل سال دوم، از ایجاد تمدن اسلامی و آمادگی برای قیام مهدوی نام برده، می‌فرماید:

«دهه‌های آینده دهه‌های شماس و شماید که باید کارآزموده و پیرانگیزه از انقلاب خود حراست کنید و آن را هر چه بیشتر به آرمان بزرگش که ایجاد تمدن اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (ارواحنا فداه) است، نزدیک کنید» (همان).

از جهت نظامی، در دنیای معاصر اینکه کشوری تنها محدود به مرزهای جغرافیایی خود در پی دفاع از امنیت ملی باشد، یک اشتباه راهبردی است. هر قدر حضور فراسرزمینی نیروهای نظامی کشوری بیشتر باشد، مسلماً امنیت ملی آن نیز بالاتر خواهد رفت. مقام معظم رهبری در این باره فرمود:

«این جوری نباشد که یک چهاردیواری را انتخاب کنیم و دیگر کارمان به این نباشد که پشت این دیوار چه کسی است، چه تهدیدی وجود دارد. این نگاه وسیع فرامرزی، این امتداد عمق راهبردی، گاهی اوقات از واجب‌ترین واجبات کشور هم لازم‌تر است که مورد توجه قرار بگیرد» (بیانات در دیدار مجمع عالی فرماندهان سپاه، ۱۳۹۸/۰۷/۱۰).

بر اساس اندیشه فرماندهی کل قوا، «اصول» پایه‌های فکری نظام و اساس یک حکومت است. اسلام، استقلال، نظام دینی، رعایت قوانین اسلامی، جهت‌گیری عمومی ملت و کشور به سمت متدین شدن و جامعه را به سمت جامعه اسلامی کامل کشاندن،

از اصول است. عدالت، مردم‌سالاری، دفاع از حقوق ملت در همه زمینه‌ها، دفاع از حقوق مسلمانان عالم، دفاع از هر مظلومی در هر جای عالم، مبارزه با فساد، ظلم و زورگویی جزو اصول ماست. توحید، انصاف با مردم، ارج نهادن به حقوق مردم، رسیدگی به حال ضعفا، ایستادگی در مقابل جبهه‌های ضد اسلام و دین، پافشاری بر مبانی حق و اسلام و دفاع از حق و حقیقت، از اصول اسلامی است. این اصول را می‌توان در حوزه نظامی به دو بخش کلیات «جهاد، آمادگی و مقاومت در اهداف و مبانی» و اصول کاربردی مانند «ایمان و تقوا، اطاعت ولایی، بصیرت، دشمن‌شناسی و دشمن‌ستیزی، اصل نظم و انضباط، آموزش و دانش نظامی، پایداری و مقاومت، تمرین و ممارست در کسب پایداری، فداکاری و شهادت، اصل عمل به تکلیف، اصل بسیج رزمی» تقسیم نمود (خراسانی و زکی‌پور، ۱۳۹۶: ۴۶).

در دکتربین آیه‌الله خامنه‌ای، اساس سیاست خارجی این است که ایده مخالفت با سلطه‌گری و سلطه‌پذیری را به عنوان یک ستون مسئله در فضای سیاست بین‌المللی در سطح دولت‌ها و ملت‌ها استقرار دهیم و این فکر را در دنیا ترویج و منعکس نماییم. در سطح بلوک یا امت و کشورهای جهان اسلامی نیز که از آن‌ها به عنوان عمق اعتقادی و ایدئولوژیک نظام جمهوری اسلامی یاد می‌کنند، ضدیت با نظام سلطه، عاملی وحدت‌بخش و چاره‌ای برای برون‌رفت از مشکلات و عقب‌ماندگی‌های موجود به حساب می‌آید. از طرف دیگر، این نفی با بازگشت ملت‌های مسلمان به هویت اصیل و اسلامی خود همراه خواهد بود (دهشیری، ۱۳۸۸: ۳۸). ضدیت با نظام سلطه در دکتربین سیاست خارجی آیه‌الله خامنه‌ای در سه سطح منطقه‌ای، بلوک یا امت اسلامی و بین‌المللی، قابلیت به کارگیری دارد و ممکن است به همین ترتیب نیز از اولویت برخوردار باشد.

در سطح منطقه‌ای و کشورهای همسایه ایران که به طور طبیعی حوزه نفوذ ژئوپلیتیک، امنیتی، اقتصادی، تمدنی و فرهنگی کشور به حساب می‌آیند، مبارزه و مقاومت در برابر نفوذ و سلطه بیگانگان اهمیت بیشتری می‌یابد؛ زیرا در این حوزه، ترتیبات مذکور دارای تأثیر و تأثر از یکدیگر بوده و وضعیت کشورهای همسایه به طور طبیعی از یک پیوستگی و گره‌خوردگی برخوردار است. حضرت آیه‌الله خامنه‌ای

به‌عنوان عالی‌ترین مقام در ساختار نظام جمهوری اسلامی و همچنین به‌عنوان زعیم امت اسلامی، از یک دکترین مشخص در سیاست خارجی بهره‌مند است که ضدیت با نظام سلطه در کانون این دکترین قرار می‌گیرد. از این رو، هر مؤلفه دیگری که بتواند به تقویت راهبرد ضدیت با نظام سلطه کمک کند، در چهارچوب این دکترین قابل تعریف است؛ دکترینی که به هم ریختن مناسبات و سلطه‌پذیری و سلطه‌جویی در نظام بین‌المللی را هدف قرار داده و به دنبال استقلال سیاسی و افزایش اقتدار غیر تهدیدآمیز دیگر کشورها و تعامل با آنان بر پایه مصالح و منافع کشور با در نظر گرفتن اصول سه‌گانه عزت، حکمت و مصلحت است (همان: ۳۹).

۵. بررسی تهدیدات نظام سلطه از دیدگاه امام خامنه‌ای

تهدید از نظر لغوی به معنای ترساندن، و در اصطلاح به هر گونه نیت، قصد و اقدامی که ثبات و امنیت یک کشور را به خطر اندازد، گفته می‌شود. همچنین به مجموعه‌ای از عوامل مؤثر و مداخله‌گر خارج از نظام که مانع اجرای برنامه‌ها و تحقق اهداف آن می‌گردد نیز گفته می‌شود. لذا تهدیدها، برآیند وضعیت نامساعد و نامطلوبی است که بر خلاف اهداف، ارزش‌ها، اصول و منافع نظام عمل نموده و خارج از کنترل آن است و احتمال ایجاد آشفتنگی و اختلال در روند فعالیت‌های نظام از سوی این عوامل وجود دارد. با شناخت بهتر این عوامل کلیدی نیز امکان شناسایی رهیافت‌های مناسب برای مقابله با تهدیدها و یا پرهیز از موقعیت‌های تهدیدآمیز برای کشور به وجود می‌آید (شعبانی سارویی، ۱۳۸۹: ۲۱). نظام سلطه عبارت است از مجموعه‌ای از بازیگران نظام بین‌الملل که تلاش دارند قواعد بازی نظام ناعادلانه و ظالمانه را حفظ کنند. آن‌ها از ابزارهای گوناگون نظامی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی برای تأثیر بر دیگران استفاده می‌کنند (شفیعی‌فر و رحمتی، ۱۳۸۹: ۱۲). هدف نظام سلطه این است که از طریق ایدئولوژی حاکم و ترجیح منافع، بر مداخله در امور دیگر کشورها حقانیت داده شود و در نظام سلطه، مسائل جهانی با توجه به منافع ملی قدرت‌های بزرگ طبقه‌بندی می‌شود (علی‌بابایی، ۱۳۸۸: ۳۰). از دیدگاه رهبر، «نظام سلطه یعنی نظامی که بر پایه رابطه سلطه‌گر و سلطه‌پذیر بنا شده [است]» (بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان، ۱۳۹۴/۰۴/۲۰). (از لحاظ

سیاسی، سلطه‌گری یعنی سرنوشت یک ملت را در دست گرفتن» (بیانات در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی، ۱۳۸۷/۱۰/۰۱) و «نظام سلطه، نظامی است که مثل بختک سنگینی [اش] روی پیکر جامعه بشری می‌افتد» (بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت، ۱۳۸۴/۰۶/۰۸). ایشان همچنین می‌فرماید:

«طرفین [نظام سلطه] را مقصر می‌دانیم؛ نه فقط سلطه‌گر را، بلکه حتی سلطه‌پذیر را؛ هر دو مقصرند. استکبار یعنی این» (بیانات در دیدار جمعی از دانش‌آموزان و دانشجویان سراسر کشور به مناسبت روز ملی مبارزه با آمریکا، ۱۳۶۸/۰۸/۱۰).

«خوب، در مقابل این زورگویی و گردن‌کلفتی و حرف‌نشنوی و حق‌ناشناسی چه جور باید برخورد کرد؟ دو جور برخورد وجود دارد: یک برخورد، تسلیم است و یک برخورد، مقاومت است. تسلیم در مقابل زورگویان جهان، زورگو را به زورگویی تشویق می‌کند. تسلیم ملت‌ها، تسلیم سیاسیون عالم، تسلیم روشنفکران جوامع مختلف در مقابل زورگویی‌های استکبار جهانی، مشوق آن‌ها در پیشرفت است... [به همین جهت] برای ملت‌ها یک راه حقیقی بیشتر باقی نمی‌ماند و آن مقاومت است» (بیانات در مراسم نوزدهمین سالگرد رحلت حضرت امام خمینی، ۱۳۸۷/۰۳/۱۴).

«محیط پیرامون کشورها پیوسته با تهدید و جنگ عجین است و دولت‌ها برای مقابله با آن، ناگزیر از داشتن برنامه منسجم دفاعی هستند. کارایی دفاع ملی، بلکه مفهوم «اقتدار دفاعی»، مستلزم و نیازمند تنسيق صحیح امور دفاع ملی در پرتو شناخت تهدید، تولید و تجميع قدرت بازدارنده، کنش فعال و واکنش سازنده و قاطع در برابر تهدید است» (دهقان، ۱۳۹۳: ۶). در مسیر مقاومت، چنانچه دولت‌های اسلامی، دولت‌های جهان سوم و ملت‌ها قدر قدرت خودشان را بدانند، مهم‌ترین ابزار نظام سلطه که همان اخم کردن و تشر است، ناکارآمد خواهد شد (بیانات در دیدار پرسنل نیروی هوایی، ۱۳۸۴/۱۱/۱۸). اگر در سال‌های اول انقلاب اسلامی به دنبال کانون‌های اصلی دشمنی با انقلاب می‌گشتیم، در کنار بلوک غرب، به نام شوروی یا بلوک شرق برمی‌خوردیم؛ دشمنانی که برای جلوگیری از پیشرفت جمهوری اسلامی، دست به دست یکدیگر داده بودند. اما به خواست خداوند، امروز نام اتحاد جماهیر شوروی تنها در تاریخ مانده و دیگر وجود خارجی ندارد. همچنین رژیم بعثی عراق که عامل اجرای فرامین آن‌ها برای نابود کردن انقلاب اسلامی بود نیز نابود گشته است. همه این‌ها در حالی است که جمهوری اسلامی

به حیات بالنده خویش، همراه با حفظ ارزش‌های خود ادامه می‌دهد. «اکنون با گذشت چهل جشن سالانه انقلاب و چهل دهه فجر، یکی از آن دو کانون دشمنی ناپود شده و دیگری با مشکلاتی که خبر از نزدیکی احتضار می‌دهند، دست و پنجه نرم می‌کند! و انقلاب اسلامی با حفظ و پابندی به شعارهای خود همچنان به پیش می‌رود» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷).

۶. بررسی ابعاد مختلف محور مقاومت

۱-۶. نگاه به موقعیت ژئوپلیتیکی ایران

ژئوپلیتیک هر کشور از جمله عوامل مهم در نحوه حضور آن در فضای بین‌المللی و ارتباط با دیگر کشورها به شمار می‌آید. در صورتی که حاکمیت مستقر در کشور، دغدغه‌خاطری نسبت به موقعیت جغرافیایی و موقعیت آن نسبت با عرصه سیاست‌گذاری نداشته باشد، یا این دغدغه‌خاطر ناچیز بوده و با اعمال سیاست‌های بخردانه قابل مدیریت باشد، امکان بذل توجه به دیگر مسائل اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و بین‌المللی برایش فراهم خواهد بود و زمینه را برای پیشرفت و توسعه جامعه مهیا خواهد ساخت. سرزمین و موقعیت ژئوپلیتیکی ایران، تأثیراتی بر اندیشه حکومت ایران داشته که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به فرارگیری ایران در متن استراتژی و درگیری قدرت‌های جهانی اشاره نمود. کشور ایران یک موقعیت مرکزی نسبت به کشورهای مجاور خود دارد؛ چنان که می‌تواند به عنوان کشوری با اهمیت ژئوپلیتیکی بالا در تمام حوزه‌های ژئوپلیتیکی اطراف خودش حضور داشته باشد و عملاً در پیدایش شکل‌های منطقه‌ای و فعال شدن حوزه‌های ژئوپلیتیکی و کارکردهای آن، نقش مؤثری داشته باشد و فرایند سیاسی این حوزه‌ها را تشکیل داده و بر حوزه‌های حساس و مورد توجه اندیشه حکومت تأثیر گذارد (پورقیومی، ۱۳۸۸: ۲۷).

سال ۱۹۷۶ با سقوط رژیم شاه و قطع رابطه رژیم جدید با ایالات متحده آمریکا، مشخصات ژئوپلیتیکی ایران به شدت و به صورتی بسیار مهم متحول شد. مطمئناً آشکال پستی و بلندی‌ها و شرایط اقلیمی ایران تغییر نکردند و جایگاه ایران بین دریای

خزر و خلیج فارس جابه‌جا نشد و روشن است که منابع نفتی کماکان مهم باقی مانده و شرایط اقتصادی، جمعیتی و مذهبی ساکنان این سرزمین نیز تقریباً ثابت مانده است. اما با پیروزی انقلاب اسلامی، مختصات ژئوپلیتیکی ایران به طور کامل تغییر یافت. ایران که از سی سال قبل از آن، چه از جنبه اقتصادی و چه از جنبه نظامی، علیه اتحاد شوروی با ایالات متحده آمریکا ارتباط تنگاتنگ داشت، تبدیل به دشمن قاطع آمریکا در خاورمیانه شد. این یک تغییر ژئوپلیتیکی رادیکال بود که حاصل تأثیرات و عواقب انکارناپذیر اقتصادی و ژئواستراتژیکی ایران می‌باشد (لاکوست و ژیلین، ۱۳۷۸: ۴۹).

در سطح روابط منطقه‌ای و همسایگان، اندیشه حکومت دو تأثیر عمده مکانی و فضایی را داشت: بر روابط ایران با کشورهای لائیک منطقه نظیر ترکیه و عراق (دوران صدام) و اسلام محافظه‌کار سعودی‌ها و شیخ‌نشین‌ها تأثیراتی را وارد نمود؛ برای مثال، تشکیل شورای همکاری خلیج فارس از نتایج آن می‌باشد. ایران را به همکاری با کشورهای اسلامی رادیکال نظیر لیبی و سوریه سوق داد. در نظام بین‌الملل نیز اندیشه حکومت تأثیرات خود را داشت. ایران بر خلاف رژیم گذشته، از دوست و همکار آمریکا به دشمن آن تبدیل گردید و تلاش نمود تا سیاست خود را بر اساس شعار «نه شرقی نه غربی جمهوری اسلامی» شکل دهد. با این اقدام، جمهوری اسلامی از طرف آمریکا به عنوان بی‌ثبات‌کننده منطقه و تهدیدی علیه آن‌ها به حساب آمد و تصویر جدیدی از ژئوپلیتیک ایران ارائه شد. البته این جهت‌گیری‌ها به طمع بلندپروازی‌های سرزمینی نبود و استراتژی جمهوری اسلامی در این زمان، بیش از کسب منافع سرزمینی، بر اساس جایگاه و منافع مکتبی استوار بود (صفوی، ۱۳۸۰: ۷). در طول سالیان گذشته، موضوع غرب و آمریکا مهم‌ترین بحث نظری اندیشه حکومت جمهوری اسلامی ایران گردیده است. هرچند برخی کارشناسان معتقدند که تحولات جهانی و بالاخص ژئوپلیتیک و جهان‌مداری ایران از دلایلی است که سبب می‌شود جمهوری اسلامی ایران نتواند در قهر فلسفی و سیاسی با غرب باقی بماند (سریع‌القلم، ۱۳۷۹: ۱۹). اما به نظر می‌رسد که با ظهور برخی پدیده‌ها مانند داعش در منطقه غرب آسیا و حضور ایران در منطقه، شرایط به نحو دیگری دستخوش تغییر گردید.

۲-۶. ژئوپلیتیک و شکل‌گیری محور مقاومت

۱-۲-۶. شکل‌گیری محور مقاومت

مقاومت ژئوپلیتیک جهان اسلام مربوط به جنبش‌های کنونی است که از سال ۲۰۱۰ م. در محدوده‌ای از خلیج فارس تا شمال آفریقا در کشورهایی همچون تونس، مصر، لیبی، یمن و... رخ داده است. عوامل مختلفی در وقوع مقاومت در این دوره دخیل است که با تأکید بر سخنان رهبر معظم انقلاب اسلامی، به طور مختصر در ذیل به آن‌ها پرداخته می‌شود:

اول، وجود حکومت‌های وابسته به غرب و آمریکا: یکی از مسائلی که باعث نارضایتی مردم از حکومت‌های موجود در سرزمین‌های عربی شده و هویت و عزت اسلامی آن‌ها را خدشه‌دار نموده است، وابستگی حکومت‌های آن‌ها به غرب و خصوصاً ایالات متحده می‌باشد؛ رابطه‌ای که همراه با در نظر گرفتن منافع رژیم صهیونیستی بوده است.

دوم، بی‌توجهی به مسئله فلسطین و رابطه با رژیم صهیونیستی: فلسطین، بخش مهمی از عزت و هویت مسلمین را تشکیل می‌دهد؛ لذا بی‌توجهی به این مسئله از سوی رهبران عربی نیز یکی دیگر از عوامل اصلی وقوع نارضایتی و نهایتاً قیام علیه حکومت‌های این مناطق بوده است.

سوم، وجود حکومت‌های سکولار: یکی دیگر از دلایل قیام‌های اخیر، وجود حکومت‌های سکولار در منطقه غرب آسیا و شمال آفریقا است. در واقع، پیام اصلی این قیام‌ها همان طور که مقام معظم رهبری فرموده است، چیزی جز «برافراشتن پرچم اسلام که عقیده عمیق و دلبستگی دیرین مردم است»، نبوده است (مسعودنیا و خانی، ۱۳۹۱: ۲۵).

۲-۲-۶. ژئوپلیتیک محور مقاومت

گرد هم آوردن منابع، قدرت و توان و نیز ائتلاف، اتحاد یا هماهنگ‌سازی مواضع کشورها، گروه‌ها یا جوامع اسلامی در برابر نظام سلطه و قدرت‌های اصلی آن به ویژه پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در سطح منطقه و با محوریت مسئله فلسطین و مقاومت در برابر تجاوزات و اشغالگری و توسعه‌طلبی رژیم صهیونیستی و مبارزه با حکومت‌های

فاسد و ظالم در کشورهای اسلامی که به نوعی کارگزاران نظام سلطه به شمار می‌آیند (صفوی، ۱۴۰۰: ۸).

حماس (حرکت المقاومة الاسلامیه)

حماس، جنبش مقاومت مردمی ملی است که تلاش می‌کند زمینه را برای آزادسازی و رهایی ملت فلسطین از ظلم و جور اسرائیل فراهم آورد. این جنبش در سال ۱۹۸۷ م. دو ماه پس از انتفاضه به وسیله شیخ احمد یاسین در غزه پایه‌گذاری شد (صادقی‌زاده، ۱۳۸۶). هویت اشغال‌گرایانه اسرائیل و عدم پابندی آن به مرزهای تعیین‌شده در سال ۱۹۴۸ م. موجب شد که فلسطینیان و از جمله جنبش مقاومت اسلامی حماس، همواره نگاهی خصمانه به اسرائیل داشته باشند و موجودیت آن را به مخاطره اندازند (کریمی، ۱۳۹۶). حماس رویکردی جهادی دارد. عقاید حماس بر اساس دین اسلام استوار شده و مبانی اسلامی را اصلی ثابت برای هر گونه مبارزه علیه اسرائیل می‌داند. این جنبش، آزادسازی تمامی سرزمین فلسطین، ادامه انتفاضه، رهایی قدس شریف از اشغال، خنثی‌سازی قدرت اسرائیل و برجیدن شهرک‌های یهودی‌نشین را از اهداف مبارزه و جهاد خویش اعلام کرده است (پورقیومی، ۱۳۸۸: ۲۸).

حزب‌الله لبنان

حزب‌الله لبنان، سازمانی سیاسی - نظامی است که در اوایل سال‌های ۱۹۸۰ م. با الهام از ایدئولوژی اسلام سیاسی امام خمینی در لبنان به وجود آمد (اسداللهی، ۱۳۸۲: ۱۳). حزب‌الله لبنان به عنوان یکی از اعضای قدرتمند محور مقاومت، همواره رابطه نزدیک و تنگاتنگی با سایر اعضا به ویژه جمهوری اسلامی ایران داشته است. رهبران حزب‌الله مهم‌ترین دلایل ایجاد رابطه مستحکم بین خود و ایران را چنین بیان می‌کنند:

- ۱- اعتقاد به نظریه ولایت فقیه و رهبری امام خمینی و سپس آیه‌الله خامنه‌ای؛
- ۲- انتخاب جمهوری اسلامی به عنوان شیوه حکومت در ایران که با اصول اسلامی مورد اعتقاد حزب‌الله هماهنگ است؛
- ۳- مخالفت ایران با سلطه استکبار و حمایت از مقاومت علیه اشغالگری اسرائیل و اشتراک عقیده و منافع ناشی از این امر (قاسم، ۱۳۸۳: ۵۱).

جنگ ۲۲ روزه غزه که در دی‌ماه ۱۳۸۷ ش. رخ داد، یکی از نمونه‌های تهدید امنیت ملی اسرائیل توسط نیروهای مقاومت اسلامی است. علاوه بر آن، سازمان سیاسی - نظامی حزب‌الله لبنان که یک گروه شیعه است، در خردادماه ۱۳۷۹ موفق شد به تسلط نظامی ۱۸ ساله اسرائیل بر مناطقی از جنوب لبنان پایان دهد. تقابل میان حزب‌الله لبنان و اسرائیل در جنگ ۳۳ روزه نیز ادامه پیدا کرد که از اواخر تیرماه ۱۳۸۵ تا اواخر مردادماه همان سال در جریان بود (کریمی، ۱۳۹۶: ۳).

سوریه و عراق

سوریه به دلیل موقعیت جغرافیایی و استراتژیکی، یکی از مهم‌ترین کشورهای غرب آسیا محسوب می‌شود که توانسته است در چند دهه اخیر، نقش مهمی در روند تحولات منطقه‌ای ایفا کند. لذا این کشور، جایگاه ویژه‌ای را در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، که اولویت اصلی را در روابط خارجی به همکاری با کشورهای اسلامی و غیر متعهدها می‌دهد، به خود اختصاص داده است. دو رویکرد عمده در سیاست منطقه‌ای سوریه در رابطه با محور مقاومت از زمان حافظ اسد تا کنون نمایان است که عبارت است از: روابط استراتژیک با جمهوری اسلامی ایران و حمایت از مقاومت در برابر اسرائیل (موسوی، ۱۳۹۰: ۱۵). روابط خصمانه بین سوریه و اسرائیل از جنگ ۶ روزه در دی‌ماه ۱۳۴۵ ش. آغاز شد که طی آن، اسرائیل بخش بزرگی از سوریه موسوم به بلندی‌های جولان را اشغال کرد. روابط سوریه و اسرائیل پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و به ویژه با ریاست جمهوری بشار اسد در سوریه، خصمانه‌تر شد و به شکل‌گیری اتحادی نزدیک‌تر میان ایران، سوریه، نیروهای جهادی فلسطین و همچنین حزب‌الله لبنان انجامید (کریمی، ۱۳۹۶: ۳). همکاری گسترده سوریه با سایر اعضای محور مقاومت در جنگ ۳۳ و ۲۲ روزه با اسرائیل، کمک‌های ایران به حزب‌الله از راه سوریه و همچنین کمک‌های ایران و حزب‌الله به دمشق برای حفظ دولت بشار اسد در قدرت پس از بروز بحران داخلی در این کشور، عمق روابط استراتژیک محور مقاومت و سوریه در برابر نظام سلطه به سرکردگی آمریکا را نشان می‌دهد (ساجدی، ۱۳۹۲: ۱۵۷).

تصرف بخش‌های قابل توجهی از کشورهای سوریه و عراق توسط گروه اسلام‌گرای

سلفی داعش موجب شد که محور مقاومت بار دیگر به اتحادی برای مبارزه با تهدیدات نظامی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی کشورهای مرتبط تبدیل شود. از همین رو، دولت جمهوری اسلامی ایران با حضور نظامی و مستشاری در عراق و سوریه، تلاش خود را برای جلوگیری از پیشروی داعش آغاز کرد. حفاظت از اماکن مقدس در عراق و سوریه از جمله حرم حضرت زینب علیها السلام، از دیگر اهداف حضور ایران دانسته شده است. به علاوه، رایزنی با کشورهای روسیه و چین در حمایت از حکومت سوریه و عراق در مقابل داعش، بخش دیگری از تلاش‌های محور مقاومت بوده است (بصیری و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۱).

کشورهای ایران و سوریه و همچنین گروه نظامی حزب‌الله لبنان، به عنوان ارکان محور مقاومت شناخته می‌شوند و جمهوری اسلامی ایران، رهبر آن دانسته می‌شود. اوج همکاری محور مقاومت، پس از ریاست جمهوری بشار اسد در سال ۲۰۰۰ م. و سپس حمله اسرائیل به جنوب لبنان در سال ۲۰۰۶ و حمله به غزه در سال ۲۰۰۸ صورت گرفت و در کنار عدم واکنش جدی کشورهای غرب آسیا به حملات اسرائیل به لبنان و غزه، به محبوبیت محور مقاومت در میان مسلمانان انجامید (جعفری‌فرو و احرامی، ۱۳۹۷: ۷۸).

۷. سطوح تأثیرگذاری انقلاب اسلامی در محور مقاومت

به طور کلی، برخی تأثیرات کلان انقلاب اسلامی ایران در سایر کشورهای اسلامی را می‌توان چنین برشمرد: اول، احیا و اعتبار مجدد اسلام به مثابه مکتبی اجتماعی و سیاسی؛ دوم، الگو شدن اسلام سیاسی و تشیع به عنوان ارائه‌دهنده نظام حکومتی و مطرح شدن آن در سطح بین‌المللی؛ سوم، احیا و ظهور مجدد نهضت‌های اسلامی و انقلابی؛ چهارم، طرح اندیشه اتحاد جهان اسلام (امت‌گرایی) که نوعی بازبینی در رابطه جهان اسلام و غرب است (حشمت‌زاده، ۱۳۷۸: ۲۲۸).

نظام سیاسی ایران از ظرفیت تأثیرگذاری منحصر به فردی بر محیط پیرامون برخوردار است که در اینجا به سه محیط داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی اشاره می‌شود:

محیط داخلی: از جمله تأثیرات در سطح محیط داخلی، عبارت است از: برقراری وحدت و اعتماد ملی؛ توسعه دانایی محور که نواندیشی دینی را تشویق نموده؛ جنبش نرم‌افزاری با ویژگی‌های جرئت علمی، نفی تقلیدپذیری، رعایت ارزش‌های دینی.

محیط منطقه‌ای: این تأثیرات در سطح منطقه‌ای یعنی منطقه شیعه‌نشین و اسلامی عبارت است از: بازسازی تمدن اسلامی و ارتقای خودباوری فرهنگی به ملت‌های مسلمان؛ ارتقای بیداری اسلامی و تأکید بر وحدت جهان اسلام که این امر موجب ایستادگی آنان در برابر استبداد داخلی و استعمار خارجی شد؛ احیای هویت جهان اسلام با شاخص‌هایی همچون حمایت از مستضعفان، حق‌گرایی، نفی‌گرایی‌های غرب؛ محوریت ایران در ثبات منطقه‌ای و جهانی کردن مبارزه با صهیونیسم، با اعلام روز جهانی قدس از سوی امام خمینی.

محیط بین‌المللی: این تأثیرات در سطح بین‌المللی عبارت است از: به چالش کشیدن سلطه فرهنگی غرب از طریق تفکرات رهایی‌بخش و استکبارستیز؛ اعطای خودباوری به ملت‌ها و معرفی اسلام به عنوان یک شیوه زندگی؛ گشایش جبهه ثالث در نظام بین‌الملل از طریق حمایت از حرکت‌های استقلال‌طلبانه و تشویق ملت‌ها به معنویت؛ پرچمداری انقلاب فرهنگی جهانی با شاخص‌هایی همچون تأکید بر معنویت، وحدت اسلام، فرهنگ استقلالی، بومی و... (دهشیری، ۱۳۸۸: ۶۳). جمهوری اسلامی ایران نمونه‌ای از دولت اسلامی به شمار می‌رود و بر اساس احترام متقابل، با تمام کشورهای جهان رابطه دارد. به همین دلیل، به دنبال سلطه یافتن بر دیگر دولت‌ها نیست و سلطه‌گری و زورگویی را از هیچ قدرتی نمی‌پذیرد (داستانی بیرکی، ۱۳۸۱: ۸). در واقع، انقلاب اسلامی ایران حمایت از تمام مستضعفان و مسلمانان و رهایی آنان از دست استکبار را سرلوحه کار خود قرار داده و در صدد است آن چیزی را که در ایران واقع شد، یعنی رهایی از سیطره قدرت‌های استکباری را به دیگر کشورها صادر نماید. هدف انقلاب اسلامی ایران، گسترش گفتمان خود در سایر ملت‌های مسلمان و کشورهای منطقه است که علاوه بر امنیت پایدار ملی، به ثبات و امنیت منطقه‌ای نیز کمک می‌کند (دهشیری، ۱۳۸۸: ۶۴).

۸. نقش محور مقاومت در ارتقاء امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

مبارزه با نظام سلطه به ویژه مخالفت با سیاست‌های آمریکا، بخش قابل توجهی از سیاست‌های محور مقاومت را تشکیل می‌دهد. گروه‌های عضو جبهه مقاومت ضمن رد نظام سلطه غربی و مقاومت در برابر اهداف زیاده‌خواهانه آن، از هیچ تلاشی برای براندازی

این نظام دریغ نمی‌کنند (شفیعی و مرادی، ۱۳۸۸: ۴۱). محور مقاومت ضمن عدم تعهد به قدرت‌های بزرگ و در رأس آن‌ها آمریکا، از کانال‌های مختلف از جمله سازمان‌های منطقه‌ای - بین‌المللی برای افزایش اقدامات ظالمانه نظام سلطه و به چالش کشیدن این نظام استفاده می‌کند. بنابراین الگوی سیاست خارجی مقاومت در برابر نظام سلطه بر اساس جهت‌گیری تقابلی است و همچنین بر مبنای تعامل با کشورهای است که نشانه‌های فرهنگی، ادراکی، ایدئولوژیک و راهبردی به نسبت مشابهی با این محور دارند (Taylor, 1991). انقلاب اسلامی ایران با شعار «نه شرقی و نه غربی» و با تشکیل محور مقاومت، به دنبال ایجاد گفتمانی جدید در برابر گفتمان مسلط موجود است. گذر زمان و توانایی‌های جمهوری اسلامی ایران - به عنوان رهبر محور مقاومت - در مفصل‌بندی نشانه‌های این گفتمان جدید باعث شد گفتمان مقاومت که برآمده از گفتمان انقلاب اسلامی بود، کم‌کم پایگاه خود را در منطقه و نظام بین‌الملل پیدا کند. ظلم‌ستیزی، بیداری اسلامی، سرنگونی دیکتاتورهای وابسته، تأکید بر اسلام سیاسی و عدالت‌طلبی، دلایل بارزی هستند مبتنی بر تبدیل گفتمان مقاومت به عنوان گفتمانی مشروع در عرصه روابط بین‌الملل و به چالش کشیدن گفتمان لیبرال که به دنبال نظام وستفالی، بر روابط بین‌الملل حاکم شده بود (رضاخواه، ۱۳۹۲: ۳۳).

توانمندی جنبش‌های متحد ایران در محور مقاومت، از عراق و یمن گرفته تا لبنان و فلسطین اشغالی، موجب افزایش عمق استراتژیک دفاعی - امنیتی و ارتقای توازن قدرت بیرونی جمهوری اسلامی ایران گردیده است. در سال‌های اخیر، چند مؤلفه اهمیت پرداختن به مسئله رابطه عمق استراتژیک جمهوری اسلامی ایران با محور مقاومت را دوچندان ساخته‌اند که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: امنیتی کردن موضوع هسته‌ای ایران توسط آمریکا، رژیم صهیونیستی و غرب و تهدیدات مکرر این رژیم در ضربه زدن به تأسیسات هسته‌ای ایران؛ بحران سوریه و بحران داعش در عراق و افزایش حضور و نفوذ منطقه‌ای ایران؛ تشدید رقابت راهبردی ایران و عربستان در منطقه؛ توافق هسته‌ای ایران با غرب و تلاش برای محدودسازی نفوذ، حضور و عمق راهبردی ایران در منطقه توسط آمریکا و متحدان غربی و منطقه‌ای آن و در نهایت ترور شهید قاسم سلیمانی فرمانده سپاه قدس توسط آمریکا در عراق در دی‌ماه ۱۳۹۸. از این روست که تحلیل راهبرد ایران

در گسترش عمق استراتژیک خویش و تأثیرات آن از اهمیت زیادی برخوردار است (باقری و همکاران، ۱۴۰۰: ۶۵).

ایران با استفاده از راهبرد عمق استراتژیک تلاش می‌کند خط مقدم نبرد را به خارج از مرزهای جغرافیایی‌اش بکشانند تا امکان اقدام رقبا و دشمنان منطقه‌ای را در حمله مستقیم به ایران کاهش دهد. در این بین، ایران با بهره‌گیری از توان بازیگران و متحدان نیابتی خود، به وارد آوردن ضربه به نقاط ضعف و آسیب‌پذیر دشمنانش اقدام می‌نماید. در این مسیر، هدف ایران ایجاد خطوط دفاعی امنیتی دور از مرزهای این کشور با کمک متحدان دولتی و غیر دولتی خویش است (Barzegar & Divsallar, 2017). در این راستا، جمهوری اسلامی ایران برای کاهش میزان تنهایی استراتژیک و رهایی از آن، از دو راهبرد ایجاد موازنه درونی، یعنی تقویت مؤلفه‌های درونی قدرت به ویژه بُعد نظامی آن و بالاخص توان موشکی، و در سطح فراملی نیز از رویکرد موازنه بیرونی با تعمیق عمق استراتژیک خویش بهره برده است که شکل‌گیری و گسترش محور مقاومت در دوران بعد از انقلاب اسلامی، نمود عینی آن است (باقری و همکاران، ۱۴۰۰: ۶۶). موفقیت راهبرد منطقه‌ای ایران در حفظ، تقویت و گسترش متحدان دولتی و غیر دولتی خویش، ضمن افزایش نقش منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران، به همجواری آن با حوزه کنش و منافع قدرت‌های بزرگ متعارض، رژیم صهیونیستی و سایر بازیگران منطقه‌ای تهدیدکننده (مانند عربستان سعودی) انجامیده و قابلیت ژئوپلیتیکی عمق راهبردی جمهوری اسلامی ایران را در محیط منطقه‌ای افزایش داده است (مصلى‌نژاد، ۱۳۹۹: ۳۳).

گسترش محور مقاومت، منافع و فرصت‌های زیادی را برای جمهوری اسلامی ایران فراهم نمود که از جمله آن‌ها، عمق‌بخشی بیشتر به حوزه جغرافیای نظامی و استراتژیک جمهوری اسلامی ایران و ارتقاء موازنه قدرت درونی و بیرونی این کشور است. بررسی راهبرد ایران در خصوص محور مقاومت، نشان‌دهنده آن است که ایران در کنار راهبرد انباشت و تقویت توازن درونی قدرت، به توازن بیرونی اتحاد با سایر بازیگران نیز اقدام نموده است. افزایش قدرت نظامی، نفوذ منطقه‌ای و عمق استراتژیک نظامی - امنیتی و نیز سیاسی - ایدئولوژیک ایران ناشی از محور مقاومت، امکان مقابله و پاسخ به تهدیدات و اقدامات دشمنان منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را فراهم نموده است. بنابراین بدون تردید

می‌توان گفت که در صورت فقدان پیوندهای ایران و متحدان دولتی و غیر دولتی‌اش در غرب آسیا، نه تنها متحدان منطقه‌ای ایران، بلکه این کشور نیز آسیب‌پذیری بسیاری در مقابل دشمنان و حتی رقبای منطقه‌ای خواهد داشت که محور مقاومت مانع این امر شده است. ایران به خوبی توانسته است تهدیدات را به فرصت افزایش قدرت و نفوذ منطقه‌ای و عمق استراتژیک خویش در سطح غرب آسیا تبدیل نماید و ضمن مقابله با انواع تهدیدات آمریکا، رژیم صهیونیستی و متحدان منطقه‌ای آن‌ها، آسیب‌پذیری‌های امنیتی خود را کاهش دهد (باقری و همکاران، ۱۴۰۰: ۶۷).

نتیجه‌گیری

منطقه غرب آسیا از دیرباز به دلیل داشتن ظرفیت‌های فراوان در جنبه‌های مختلف خصوصاً اقتصادی، مورد توجه کشورهای مختلف در سطح بین‌المللی بوده است. جمهوری اسلامی ایران به عنوان کشوری تأثیرگذار با موقعیتی راهبردی در قلب غرب آسیا، همواره با خیل عظیمی از تهدیدات امنیتی فروملی، ملی و فراملی روبه‌رو بوده و خواهد بود. توجه ویژه به شرایط اقتصادی، سیاسی، نظامی، فرهنگی و اجتماعی منطقه و تغییراتی که در صف‌بندی‌ها و تحولات منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای رخ داده است، باعث گردیده که جمهوری اسلامی ایران به عنوان کشوری تأثیرگذار و صاحب نفوذ در سطح منطقه و جهان با شناسایی فرصت‌ها و تهدیدات امنیتی از جنبه ملی باشد. در این راستا با ورود به گام دوم انقلاب و تبیین و تشریح خطوط و حدود انقلاب در همه ابعاد، آنچه بیش از پیش اولویت امروزه کشور را به خود اختصاص داده است، تأمین امنیت همه‌جانبه در سطح ملی و حفظ و صیانت و ارتقاء آن می‌باشد. نظام سیاسی ایران از ظرفیت تأثیرگذاری منحصر به فردی بر محیط پیرامون در سه حوزه محیط داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی برخوردار است.

ایران حمایت از تمام مستضعفان و مسلمانان و رهایی آنان از دست استکبار را سرلوحه کار خود قرار داده است. گسترش محور مقاومت، منافع و فرصت‌های زیادی را برای جمهوری اسلامی ایران فراهم نمود که از جمله آن‌ها، عمق‌بخشی بیشتر به حوزه جغرافیای نظامی و استراتژیک جمهوری اسلامی ایران و ارتقاء موازنه قدرت

درونی و بیرونی این کشور است. ایران به خوبی توانسته است تهدیدات را به فرصت، افزایش قدرت و نفوذ منطقه‌ای و عمق استراتژیک خویش در سطح غرب آسیا تبدیل نماید و ضمن مقابله با انواع تهدیدات آمریکا، رژیم صهیونیستی و متحدان منطقه‌ای آن‌ها، آسیب‌پذیری‌های امنیتی خود را کاهش دهد. ایران با استفاده از راهبرد عمق استراتژیک تلاش می‌کند خط مقدم نبرد را به خارج از مرزهای جغرافیایی‌اش بکشد تا امکان اقدام رقبا و دشمنان منطقه‌ای را در حمله مستقیم به ایران کاهش دهد. گسترش محور مقاومت، منافع و فرصت‌های زیادی را برای جمهوری اسلامی ایران فراهم نمود که از جمله آن‌ها، عمق‌بخشی بیشتر به حوزه جغرافیای نظامی و استراتژیک جمهوری اسلامی ایران و ارتقاء موازنه قدرت درونی و بیرونی است. در این راستا، مکتب دفاعی امام خامنه‌ای به عنوان نقشه راه، و محور مقاومت به عنوان بازویی توانمند، نقش مؤثری در بازدارندگی دفاعی و ارتقای امنیت ملی ایران ایفا می‌کند.

پیشنهادات

- ۱- بهره‌گیری از ظرفیت‌های آشکار و پنهان «بیانیه گام دوم انقلاب» با تمرکز بر نقش محور مقاومت در بازدارندگی دفاعی؛
- ۲- بهره‌گیری از دانشگاه‌ها و سایر مراکز تحقیقاتی جهت رصد تاکتیک‌های نوین تهدیدات؛
- ۳- تبیین و تحلیل جایگاه ژئوپلیتیک محور مقاومت در ارتقای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران؛
- ۴- نگاه ترکیبی به ماهیت تهدیدات با توجه به کارکردهای ژئوپلیتیک محور مقاومت و بهره‌گیری از ظرفیت‌های داخلی جهت تقویت محور مقاومت؛
- ۵- تشکیل کمیته‌های تخصصی و ارائه مشاوره از سوی نهادهای تخصصی و نظامی در خصوص نقش محور مقاومت و بازدارندگی دفاعی آن برای کشور؛
- ۶- ایجاد فرهنگ جهاد تبیین در اقصاء مختلف و تأثیرگذار با محوریت نقش محور مقاومت در ارتقای امنیت ملی جمهوری اسلامی و بهره‌گیری از مکتب دفاعی امام خامنه‌ای.

کتاب‌شناسی

۱. اسداللهی، مسعود، جنبش حزب‌الله لبنان؛ گذشته و حال، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۸۲ ش.
۲. باقری، محسن، علی‌امیدی، و عنایت‌الله یزدانی، «تأثیر محور مقاومت بر عمق استراتژیک جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام، سال دهم، شماره ۲ (پیاپی ۳۸)، تابستان ۱۴۰۰ ش.
۳. بصیری، محمدعلی، سیدعلی مجیدی‌نژاد، و سیدقائم موسوی، «اواکاوای تهدیدات امنیتی داعش بر محور مقاومت و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، سال چهاردهم، شماره ۴۸، بهار ۱۳۹۶ ش.
۴. پورقیومی، ایوب، «درس‌ها و پیامدهای مقاومت مردمی در جنگ ۲۲ روزه غزه»، فصلنامه مطالعات بسیج، سال دوازدهم، شماره ۴۴، پاییز ۱۳۸۸ ش.
۵. جعفری‌فر، احسان، و سجاد احرامی، «تأثیرات منطقه‌ای دخالت حزب‌الله و اسرائیل در بحران سوریه»، فصلنامه مطالعات آسیای جنوب غربی، سال اول، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۷ ش.
۶. جعفری لنگرودی، محمدجعفر، مکتب‌های حقوقی در حقوق اسلام، تهران، کتابخانه گنج دانش، ۱۳۷۰ ش.
۷. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، «بیانه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران»، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲ ش.، قابل دسترس در وبگاه معظم‌له به نشانی <<https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>>.
۸. حشمت‌زاده، محمدباقر، «مقدمه و چارچوبی برای بررسی تأثیرات انقلاب اسلامی ایران در کشورهای اسلامی»، فصلنامه نامه پژوهش (مطالعات فرهنگ ارتباطات جدید)، شماره‌های ۱۲-۱۳، بهار و تابستان ۱۳۷۸ ش.
۹. خراسانی، مصطفی، و مهدی زکی‌پور، «بررسی اندیشه‌های دفاعی مقام معظم رهبری در خصوص نیروهای مسلح»، مقاله در دومین کنفرانس بین‌المللی مطالعات اجتماعی فرهنگی و پژوهش دینی، رشت، ۱۳۹۶ ش.
۱۰. داستانی بیرکی، علی، سیاست خارجی و روابط بین‌الملل از دیدگاه امام خمینی، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۱ ش.
۱۱. دهشیری، محمدرضا، بازتاب مفهومی و نظری انقلاب اسلامی ایران در روابط بین‌الملل، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۸ ش.
۱۲. دهقان، حسین، «تهدیدات نوظهور و الزامات دفاع هوشمند از منظر فرماندهی معظم کل قوا»، مجموعه مقالات دومین همایش تبیین اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، ۱۳۹۳ ش.
۱۳. رضاخواه، علیرضا، «بیداری اسلامی و آینده محور مقاومت»، ماهنامه زمانه، شماره‌های ۳۱-۳۲، شهریور و مهر ۱۳۹۲ ش.
۱۴. ساجدی، امیر، «بحران سوریه و دخالت قدرت‌های بیگانه»، پژوهشنامه روابط بین‌الملل (مطالعات روابط بین‌الملل جدید)، سال ششم، شماره ۲۴، زمستان ۱۳۹۲ ش.
۱۵. سریع‌القلم، محمود، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران: بازبینی نظری و پارادایم ائتلاف، تهران، مرکز تحقیقات استراتژیک، ۱۳۷۹ ش.
۱۶. شعبانی سارویی، رمضان، تهدیدات و فرصت‌های بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران، تهران، سازمان بسیج فرهنگیان، ۱۳۸۹ ش.
۱۷. شفیع، نوذر، و احمد مرادی، «تأثیر جنگ ۳۳ روزه لبنان بر موقعیت منطقه‌ای ایران»، فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، دانشگاه آزاد واحد شهرضا، سال اول، شماره ۱، بهار ۱۳۸۸ ش.

۱۸. شفیعی فر، محمدرضا، و رضا رحمتی، «سیاست تعاملی ضد نظام سلطه»، *فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی*، سال هفتم، شماره ۲۲، پاییز ۱۳۸۹ ش.
۱۹. صادقی زاده، کسری، «جنبش مقاومت اسلامی (حماس)؛ گذشته، حال و آینده»، *روآورد سیاسی*، شماره ۱۶، تابستان ۱۳۸۶ ش.
۲۰. صفوی، سیدیحیی، *مقدمه‌ای بر جغرافیای نظامی ایران*، تهران، دانشگاه امام حسین (علیه السلام)، ۱۳۸۰ ش.
۲۱. علی بابایی، غلامرضا، *فرهنگ روابط بین‌الملل*، تهران، وزارت امور خارجه، ۱۳۸۸ ش.
۲۲. قاسم، نعیم، *حزب‌الله لبنان؛ خط مشی، گذشته و آینده آن*، ترجمه محمد مهدی شریعتمدار، تهران، اطلاعات، ۱۳۸۳ ش.
۲۳. *قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران*، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۵۹ ش.
۲۴. کریمی، ابوالفضل، «نقش ج.ا. ایران در هویت بخشی به مجموعه امنیتی محور مقاومت»، *ماهنامه پژوهش ملل*، سال دوم، شماره ۲۰، مرداد ۱۳۹۶ ش.
۲۵. لاکوست، ایو، و بتریس ژیلین، *عوامل و اندیشه‌ها در ژئوپولیتیک*، ترجمه علی فراستی، تهران، آمن، ۱۳۷۸ ش.
۲۶. محمدی سیرت، حسین، و محمود ترابی اقدم، «الگوی نمایش نقش امنیت آفرین شهیدان محور مقاومت در رسانه ملی»، *دوفصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی و دفاع مقدس (مطالعات دولت پژوهی در جمهوری اسلامی ایران جدید)*، دوره جدید، سال سوم، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۶ ش.
۲۷. مرادیان، محسن، *مبانی نظری امنیت*، تهران، دانشکده علوم و فنون فارابی، ۱۳۸۹ ش.
۲۸. مسعودنیا، حسین، و اعظم خانی (ولدانی)، *بیداری اسلامی در غرب آسیا و شمال آفریقا از منظر رهبر معظم انقلاب*، تهران، دانشگاه امام صادق (علیه السلام)، ۱۳۹۱ ش.
۲۹. مصلی نژاد، عباس، «سیاست گذاری امنیت منطقه‌ای ایران در محیط آشوب زده»، *فصلنامه سیاست جهانی*، سال نهم، شماره ۳ (پیاپی ۳۳)، پاییز ۱۳۹۹ ش.
۳۰. مطهری، مرتضی، *مقدمه‌ای بر جهان بینی اسلامی*، تهران، صدرا، ۱۳۹۲ ش.
۳۱. ملک زاده، محمد، «تقویت فرهنگ مقاومت و اقتدار نظامی؛ راهبرد دفاعی آیه الله خامنه‌ای در نظام اسلامی»، مقاله در همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم انسانی، مدیریت و کارآفرینی ایران، ۱۴۰۰ ش.
۳۲. میرقادری، سیدفضل الله، و حسین کیانی، «بن‌مایه‌های ادبیات مقاومت در قرآن»، *فصلنامه ادبیات دینی (مطالعات ادبی متون اسلامی جدید)*، سال اول، شماره ۱، تابستان ۱۳۹۱ ش.
33. Barzegar, Kayhan, & Abdolrasool Divsallar, A (2017). "Political Rationality in Iranian Foreign Policy", *The Washington Quarterly*, Vol. 40(1), 2017.
34. Taylor, Charles, *Multiculturalism and The Politics of Recognition*, Princeton, Princeton University Press, 1991.

جایگاه فضای مجازی در جنگ نرم

از دیدگاه و اندیشه دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)*

- حسن جوادی نیا^۱
- یاسر درتاج^۲

چکیده

این تحقیق با هدف بررسی جایگاه فضای مجازی در جنگ نرم با در نظر گرفتن اندیشه دفاعی امام خامنه‌ای انجام شد. برای تحقق این هدف، نگارندگان در پژوهش حاضر مبتنی بر رویکرد کیفی و استفاده از روش تحلیل محتوا (بررسی و بازنگری بیانات رهبری در خصوص جنگ نرم و فضای مجازی) ابعاد و مؤلفه‌های مرتبط را احصا و مبتنی بر آن، الگوی مفهومی پژوهش (جایگاه فضای مجازی در جنگ نرم در اندیشه دفاعی امام خامنه‌ای) را ارائه نموده‌اند. شیوه کار به این صورت بوده است که پس از گردآوری داده‌های کیفی از منابع، کدهای اولیه از متون مربوطه استخراج، از تجمیع این کدها کدهای تجمیعی ساخته، و از بررسی

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۰۶ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۲۲

۱. استادیار گروه معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، پردیس علامه طباطبایی بوشهر
(h.javadiniya@cfu.ac.ir)

۲. دانشجوی دکتری مدیریت آموزشی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کازرون (نویسنده مسئول)
(tasin8773@gmail.com)

و تلفیق کدهای تجمیعی مؤلفه‌ها و سپس ابعاد مربوطه (از ترکیب و تجمیع چند مؤلفه) پیشنهاد شد تا نتیجتاً الگوی مفهومی پژوهش شکل بگیرد. یافته‌ها نشان داد که در اندیشه دفاعی رهبر معظم انقلاب، در خصوص موضوع جنگ نرم و جایگاه فضای مجازی، ۵ بعد و ۲۱ مؤلفه مربوط به این ابعاد دخیل‌اند. ابعاد مربوطه به شرح زیر هستند: بعد معرفی مختصات و اهداف جنگ نرم در اندیشه رهبری (مشمول بر ۴ مؤلفه)؛ بعد توجه به هشیاری و در صحنه مبارزه بودن در اندیشه رهبری (مشمول بر ۴ مؤلفه)؛ بعد معرفی تأثیرات و پیامدهای جنگ نرم در اندیشه رهبری (مشمول بر ۳ مؤلفه)؛ بعد تأکید بر استفاده دشمن از کلیه ظرفیت‌های جنگ نرم برای تسلط بر افکار در اندیشه رهبری (مشمول بر ۵ مؤلفه)؛ و بعد ارائه راهکار و پیشنهاد جهت مقابله در عرصه جنگ نرم در اندیشه رهبری (مشمول بر ۵ مؤلفه).
واژگان کلیدی: جنگ نرم، فضای مجازی، اندیشه دفاعی، امام خامنه‌ای.

۱. مقدمه

دیدگاه‌های موجود در مورد جنگ، عمدتاً بر آسیب‌های بدنی مانند قتل، معلولیت و شکنجه متمرکزند؛ در حالی که سایر آسیب‌ها اغلب نادیده گرفته می‌شوند. در عین حال، درگیری‌های بین‌المللی معاصر به طور فزاینده‌ای شامل استفاده از تاکتیک‌های غیر مسلحانه، استفاده از جایگزین‌ها یا مکمل‌های «نرم‌تر» برای قدرت جنبشی است که به اندازه کافی توسط اخلاق جنگ یا قوانین بین‌المللی مورد توجه قرار نگرفته است. تاکتیک‌های جنگ نرم شامل جنگ سایبری، تحریم‌های اقتصادی، جنگ رسانه‌ای، تبلیغات و همچنین مقاومت غیر خشونت‌آمیز است که در نافرمانی مدنی، تحریم و «قانون‌گرایی» انجام می‌شود؛ در حالی که دیدگاه‌های سنتی در مورد جنگ به همان میزان که برای گلوله، بمب و موشک حرف برای گفتن دارد، در مورد موضوع جنگ نرم عملاً ساکت است (Gross & Meisels, 2017). قدرت سیاسی در سال‌های اخیر قرن بیستم در قالب‌هایی چون قدرت نرم و قدرت هوشمند مطرح شده است که با اشکال نظامی و اقتصادی آن، که به طور سنتی مورد توجه دانشوران و سیاستمداران بوده است، تفاوت عمده دارد. دنیای امروز شاهد هجوم گسترده رسانه‌های استکباری بر افکار عمومی ملت‌هاست که تبعاتی نظیر حمله را در پی داشته است (قاسمی، ۱۳۹۲). شایان ذکر است که رویارویی مستکبران

و مستضعفان، قدمتی به طول تاریخ داشته است و این دو گروه همواره در درازنای تاریخ به تقابل و منازعه با یکدیگر برخاسته‌اند. در عصر کنونی، تقابل فرهنگی این دو گروه به نمایندگی جمهوری اسلامی ایران و استکبار جهانی (آمریکا و صهیونیزم) در حال شکل‌گیری است. به دلیل عدم قدرت در جنگ نظامی و سخت‌علیه جمهوری اسلامی، دشمنان این کشور به جنگ نرم و تهاجم فرهنگی، سیاسی و اجتماعی روی آوردند تا با سست کردن پایه‌های اعتقادی و فکری و فرهنگی مردم و مسئولان نظام مقدس جمهوری اسلامی، به اهداف شوم خود دست یابند (بلالی، ۱۳۸۸). طراحان غربی جنگ نرم در تلاش‌اند تا ارزش‌های مادی و دنیوی خود را که بر ماتریالیسم متکی است، به عنوان ارزش‌هایی جهانی، چنان در جهان حاکم کنند که همگان این فرهنگ را به عنوان فرهنگ معتبر و عام بپذیرند و میراث فرهنگی و دینی و داشته‌های خودی و بومی را به خاطر آن کنار بگذارند؛ آن‌گونه فکر کنند که آن‌ها می‌خواهند و آن‌گونه عمل نمایند که آن‌ها صواب می‌شمارند (جزایری، ۱۳۹۰). وقوع انقلاب اسلامی ایران باعث بروز شرایط نوین و شکل‌گیری مناسبات جدید سیاسی و فرهنگی در منطقه و جهان شد. از این رو، دشمنان نظام اسلامی انواع روش‌ها را برای مقابله با جمهوری اسلامی به کار برده‌اند و پس از ناکامی در تقابل مستقیم، اقدام به تهاجم آشکار و جدید با عنوان جنگ نرم، برای مقابله با پیشرفت و گسترش انقلاب اسلامی در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی کرده‌اند. جمهوری اسلامی ایران همواره مورد تهاجم نظام سلطه قرار داشته و جنگ نرم نیز یکی از شیوه‌های این تهاجم است (عیوضی و همکاران، ۱۳۹۵). یکی از حوزه‌هایی که عمق و دامنه تهدیدات نرم را گسترش می‌دهد، محیط‌های مجازی و سایبری است که به صورت مستقیم امنیت اجتماعی را تهدید می‌کند (نائینی، ۱۳۸۹). بنابراین در حالی که فضای مجازی و اینترنت، امکانات مناسبی را جهت آسایش انسان‌ها مهیا می‌کند، اما فضای ناامن و محتوای اطلاعاتی نامناسب آن، تأثیرات منفی را به بار می‌آورد؛ به طوری که امروزه بحث در مورد استراتژی‌های آموزش ایمنی شبکه از چهار سطح مدرسه، والدین، دولت و شرکت‌ها (سازمان‌های اجتماعی) مورد توجه قرار گرفته است؛ از این منظر که آن‌ها می‌توانند سیستم ایمنی خود را طراحی کرده و در برابر تهدیدها و تقابل‌های پیچیده فضای مجازی مقاومت کنند (Wang et al., 2019: 1-3).

نظر به ضرورت و اهمیت توجه به جنگ نرم و جایگاه و کارکرد فضای مجازی در ربایش اذهان و تسلط بر افکار یک ملت، رهبر معظم انقلاب در سال‌های اخیر نگاه ویژه‌ای به این مقوله داشته و در سخنرانی‌ها، دیدارها و بیانات مختلف با مسئولان، مدیران و اقشار مختلف مردم، ضرورت و اهمیت تهاجم فرهنگی و جنگ نرم دشمن علیه جمهوری اسلامی را که توسط نظام غرب طرح‌ریزی شده است، گوشزد و تبیین فرموده است. از دیدگاه ایشان، آرایش تهاجم فرهنگی دشمن علیه انقلاب، خطرناک‌تر از آرایش جنگ نظامی (جنگ سخت) است:

«امروز هیچ کس نمی‌تواند انکار کند که فوری‌ترین هدف دشمنان جمهوری اسلامی، تسخیر پایگاه‌های فرهنگی در کشور است» (پیام به کنگره جامعه اسلامی دانشجویان در مشهد، ۱۳۸۰/۰۶/۱۰).^۱

ایشان همچنین ضمن احراز واقعیت و وجود جنگ نرم، ابعاد و عرصه‌های مختلف این جنگ را تبیین نموده و تذکر می‌دهد که مسئولان از وجود این نبرد دامنه‌دار غفلت نورزند و در دام تردید و اشتباه نیفتند. به تعبیر ایشان، وقتی انسان، تجهیز، صف‌آرایی، دهان‌های با حقد و غضب گشوده شده و دندان‌های با غیظ فشرده شده علیه انقلاب، امام خمینی و آرمان‌های نظام اسلامی را می‌بیند، وجود این جنگ نرم را باور می‌کند، هرچند ممکن است عده‌ای این‌ها را نینند (ر.ک: بیانات در دیدار جمعی از شعرا، ۱۳۸۸/۰۶/۱۴). فولادی و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی که به منظور بررسی ارتباط میان جنگ نرم و ماهیت جرم در بین دانشجویان دانشگاه علوم انتظامی صورت گرفت، دریافتند که فضای مجازی، بهترین ابزار جنگ نرم است که از طریق آن بر افراد نفوذ کرده و موجب سست کردن اعتقادهای فرهنگی، اجتماعی و سیاسی جامعه می‌شوند.

کنعانی و محمدی برزگر (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «شناسایی حوزه‌های تأثیرگذار تهدید نرم با رویکرد انتظامی» دریافتند که تهدید نرم از دیدگاه انتظامی شامل حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، مدیریتی، فناوری و دفاعی - امنیتی تأثیرگذار است. شمولی و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهش خود با عنوان «بصیرت‌گرایی و بصیرت‌افزایی،

۱. بیانات و دیدگاه‌های مقام معظم رهبری، در پایگاه اطلاع‌رسانی معظم‌له (Khamenei.ir) قابل مشاهده است.

راهبردهای اساسی در مقابله با جنگ نرم» دریافتند که استقرار تفکر بسیجی در بدنه نهادها و سازمان‌ها به عنوان خلق‌کننده بصیرت در جامعه در مقابله با جنگ نرم دشمن، از جمله راهبردهایی است که می‌تواند نقشه راه تمام عوام و خواص باشد.

متقی و لطفی مرزناکی (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای در حوزه جنگ نرم» که به منظور بررسی ویژگی‌های تهدیدات جنگ نرم و مقابله با آن بر اساس اندیشه و گفتمان امام خامنه‌ای صورت گرفت، دریافتند که مقابله با تهدیدات نرم‌افزاری، معطوف به افزایش ظرفیت ساختارهای داخلی، مسئولیت‌پذیری و بصیرت‌سازی می‌باشد.

حال نظر به چنین اهمیتی، نگارندگان در این نوشتار در پی پاسخ به این سؤال‌اند که «فضای مجازی در جنگ نرم علیه جمهوری اسلامی ایران چه جایگاهی دارد و از دیدگاه امام خامنه‌ای چگونه می‌توان با آن مقابله کرد؟» و به دنبال آن در پی بررسی و تدقیق در مقوله جنگ نرم و جایگاه فضای مجازی در اندیشه دفاعی رهبر معظم انقلاب (امام خامنه‌ای) هستند تا مبتنی بر درون‌مایه سخنان ایشان بتوانند پیشنهادات و راهکارهای کاربردی در راستای مقابله با آرایش جنگی دشمن در عرصه جنگ نرم در نسبت با فضای مجازی ارائه نمایند. اهمیت این بررسی از آن حیث است که بدانیم بخش مهمی از تصمیم‌گیری درباره فضای مجازی و عرصه جنگ نرم کشور و اتخاذ سیاست‌ها و راهبردهای این حوزه، نیازمند شناخت دقیق و جامع نسبت به دیدگاه و اندیشه رهبر معظم انقلاب اسلامی به عنوان تعیین‌کننده سیاست‌های کلان کشور است که تا کنون در قالب مقالات پژوهشی، کمتر بدان توجه شده است.

۲. مبانی نظری

۱-۲. جنگ نرم

جنگ نرم، استفاده برنامه‌ریزی‌شده از اقدامات تبلیغاتی در زمان جنگ است که به منظور تأثیرگذاری بر نظرها، احساسات، موضع‌گیری‌ها و رفتار گروه‌های بیگانه، دوست، دشمن یا بی‌طرف صورت می‌گیرد؛ به گونه‌ای که به تحقق سیاست‌های دولت

و اهداف آن کمک کند. جنگ نرم، جنگ فکری و ارزشی است که با اسلحه رسانه و به منظور انتقال پیام به مخاطبانی صورت می‌گیرد که در زمان چالش‌های اجتماعی، شنوای هر گونه لحن و بیان هستند و به دلیل ناموزونی شناخت، توانایی شناسایی بیان درست از نادرست را ندارند (دعاگویان، ۱۳۹۹). متعاقب طرح مفهوم قدرت نرم توسط ژوزف نای، شاهد تولید طیف متنوعی از مفاهیم جدید با وصف نرم مانند امنیت نرم، استراتژی نرم و... هستیم که جنگ نرم نیز از جمله آن است. جنگ نرم، مجموعه تدابیر و اقدامات از پیش اندیشیده فرهنگی، سیاسی و اجتماعی کشورهاست که بر نظرات، نگرش‌ها، انگیزش و ارزش‌های مخاطبان آماج (اعم از حکومت‌ها، دولت‌ها، گروه‌ها و مردم کشورهای خارجی) تأثیر می‌گذارد و در بلندمدت موجب تغییر منش، رفتار و کنش‌های فردی و اجتماعی آنان می‌گردد (افتخاری و همکاران، ۱۳۹۸).

مقوله تهاجم فرهنگی و جنگ نرم، در پارادایم جنگ‌های کم‌شدت قابل فهم و تفسیر است؛ چرا که تأکید و توجه در جنگ‌های کم‌شدت بر دستیابی به اهداف مورد نظر از طریق کمترین میزان هزینه است. جنگ نرم این است که یک مجموعه سیاسی - اقتصادی، برای مقاصد سیاسی، اجتماعی و فرهنگی خودش و برای اسیر کردن یک ملت، به بنیان فرهنگی و سیاسی و اقتصادی آن ملت هجوم می‌برد. در این تهاجم، دشمن سعی می‌کند موارد بد و ناپسند فرهنگ خود را به کشور مقابل تحمیل کرده و فرهنگ خودی آن کشور را ریشه کن کند (احمدی و همکاران، ۱۳۸۸). جنگ نرم را می‌توان هر گونه اقدام نرم، روانی و تبلیغات رسانه‌ای تعریف نمود که جامعه هدف را نشانه گرفته و بدون درگیری و استفاده از زور و اجبار، به انفعال و شکست وامی‌دارد. جنگ روانی، جنگ سفید، جنگ رسانه‌ای، عملیات روانی، براندازی نرم، انقلاب مخملی، انقلاب رنگی و... از اشکال جنگ نرم می‌باشند (قاسمی، ۱۳۹۲). تمام اقدام‌هایی که موجب می‌شود هدف‌ها، ارزش‌های حیاتی و اصیل یک نظام سیاسی و امنیت ملی کشور، از لحاظ فرهنگی به خطر افتد یا موجب ایجاد تغییر و تحول اساسی در باور و ارزش‌های نظام (استحاله فرهنگی) می‌شود، جنگ نرم نام دارد. جنگ نرم همان براندازی خزنده و خاموش است. تغییرات ناشی از جنگ نرم، ماهوی، آرام و تدریجی است. این جنگ همراه با آرامش و خالی از روش‌های فیزیکی و به شکل

قانونی و با استفاده از ابزارهای تبلیغات، رسانه، احزاب، تشکل‌های صنفی و قشری اعمال می‌شود (عسگری، ۱۳۹۳: ۸۶).

به زعم جزایری (۱۳۹۰)، جنگ نرم، فراتر از تقابل نظامی دولت‌ها در بخشی از یک جغرافیاست. این جنگ در اذهان و باورها شکل می‌گیرد و در صورت به بار نشستن ترفندهای دشمن، به سختی می‌توان جامعه را از آثار آن مصون نمود. جنگ نرم که نامحسوس و تدریجی است، نبرد در فضای غفلت و فریب افکار است که باورها و اندیشه‌های افراد را مجرای دستیابی به نظامی نوین و تک‌قطبی در جهان برای آمریکا می‌شمارد؛ نبردی که اولویت را به تسخیر اذهان افراد می‌دهد تا در سایه آن یا متعاقب آن، تسخیر سرزمینی صورت پذیرد و ماندگار شود.

بریلر (۱۳۸۹) معتقد است جنگ نرم از آن جهت که بر مؤلفه‌های روانی، عاطفی، احساسی و فکری انسان‌ها متمرکز است، نوعی جنگ روانی است. با این حال، این جنگ با بهره‌گیری از علوم و فنون روان‌شناختی فردی و گروهی، وضعیتی مستقل و متفاوت از عملیات‌های روانی گذشته یافته است. در برخی ارتش‌های غربی، روان‌شناسی نظامی و جنگ، در برنامه آموزشی نیروهای مسلح قرار دارد. در جنگ نرم گستره‌ای از رسانه‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ از جمله: رسانه‌های پخش (راديو، تلویزیون، شبکه‌های ماهواره‌ای)، رسانه‌های دیجیتال (فناوری‌های جدید اطلاعاتی - ارتباطی مانند رسانه‌های کم‌دامنه شخصی)، فضای مجازی (اینترنت)، رسانه‌های مکتوب (کتاب، مجلات، روزنامه) (ضیایی‌پور، ۱۳۸۳).

۲-۲. فضای مجازی

امکان سیر در جهان بدون توجه به محدودیت‌های زندگی واقعی، سبب شده تا جهانی موازی پدید آید که آن را نه صرفاً فضای مجازی بلکه واقعیت مجازی بنامند؛ چرا که در گستره زندگی افراد، حضوری جدی دارد و بر شرایط زیست فیزیکی تأثیرگذار است. فناوری اطلاعات توانسته است تمامی شیوه‌ها و مسیرهای انتقال، مبادله، نمایش، ذخیره‌سازی و مدیریت اطلاعات را متحول و دگرگون سازد (هایم، ۱۳۹۰). این امر به طور عملی تولیدکننده سبک زندگی‌ای است که از تبادل و تعامل

میان افراد حاضر در فضای مجازی در تمام نقاط جهان شکل می‌گیرد و آن‌ها را به سوی شبیه هم شدن بدون در نظر گرفتن شرایط فرهنگی، سیاسی و اجتماعی سوق می‌دهد. در حال حاضر، برخی از شبکه‌های اجتماعی جمعیتی معادل چند کشور پرجمعیت جهان دارند. در این فضای بدون مرز، افراد فارغ از قوانین و هنجارهای رسمی شبکه‌های مجازی، به بازتولید خود می‌پردازند و بنا به آنچه منتشر می‌شود، هویتی جدید از خود تعریف می‌کنند. عناصر شکل‌دهنده و سازنده عادات، رفتارها و کنش‌های رایج افراد یک جامعه تحت تأثیر فناوری اطلاعات و ارتباطات به ویژه اینترنت به شکل نامحسوس تغییر شکل داده و آن‌چنان در متن فرهنگ اصیل آن ملت یا جامعه رسوخ می‌کنند که از درون، هسته مقاومت افراد را در برابر مفاسد و آسیب‌های فرهنگی تضعیف کرده و آسیب‌پذیر می‌گردانند (مینایی‌پور، ۱۳۹۷). باید توجه داشت که پدیده جنگ نرم و ابزارهای ذیل آن چون فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی که هم‌اکنون به عنوان پروژه‌ای عظیم علیه جمهوری اسلامی ایران در حال توسعه و گسترش است، در شاخص‌هایی مانند ایجاد نابسامانی اقتصادی، شکل دادن به نارضایتی در جامعه، تأسیس سازمان‌های غیر دولتی در حجم گسترده، جنگ رسانه‌ای، عملیات روانی برای ناکارآمد جلوه دادن دستگاه اداری و اجرایی دولت، تضعیف حاکمیت ایران از طریق روش‌های مدنی و ایجاد ناتوی فرهنگی متبلور می‌شود (خطیبی، ۱۳۸۴). رسانه‌های مجازی در حال تبدیل شدن به امپراتوری‌های بزرگ در عصر جدید می‌باشند و فضای مجازی، فضای قدرت‌های بزرگ است. ظهور فضای مجازی باعث دگرگونی و تشکیک اساسی در این منطبق شده است. این فضا قدرتی را به عنوان قدرت نرم‌افزارها و فناوری اطلاعات و ارتباطات به وجود آورده و این فناوری، بسیاری از عرصه‌های تقابل را متفاوت از گذشته ساخته است (قدسی، ۱۳۹۲).

از نظر کوئل، فضای مجازی چهار لایه اصلی دارد؛ لایه نخست شامل مجموعه‌ای از تجهیزات فیزیکی است که زیرساخت فضای مجازی را شکل می‌دهد. در لایه بعدی، سگوها و سامانه‌های فناورانه قرار می‌گیرند که ایجاد، ذخیره، تغییر و تعامل اطلاعات را ممکن می‌سازند. فضای مجازی در این سطح ساخته می‌شود. لایه سوم، لایه اطلاعات است، یعنی محتواهایی که بر اساس امکانات لایه دوم ذخیره و ایجاد

می‌شوند. در لایه چهارم نیز عامل‌های انسانی قرار می‌گیرند (Kuehl, 2009). در چنین پروژه گسترده‌ای، موج‌سواری بر مشکلات اقتصادی، تنوع کثرت قومی ایران، ایجاد و دامن زدن به نافرمانی مدنی در تشکل‌های دانشجویی و نهادهای غیر دولتی و صنفی، تلاش در نزدیکی به مردم تحت پوشش حمایت از حقوق بشر و دموکراسی در ایران، ایجاد شبکه‌های متعدد رادیو تلویزیونی فارسی‌زبان در حمایت از اپوزیسیون (سفر فعالان جوان خارجی از کشورهای متحد با آمریکا به ایران تحت عنوان جهانگرد که در صورت نیاز، به جنبش‌های مدنی و نافرمانی‌ها پیوندند)، تسهیل فعالیت سازمان‌های مردم‌نهاد (NGO) آمریکایی در ایران، دعوت فعالان جوان ایرانی به خارج برای شرکت در همایش‌های کوچک (این افراد باید از سوی مقامات آمریکایی انتخاب شوند نه نهادهای ایرانی)، استفاده از سفارتخانه‌های کشورهای دیگر و به طور کلی تضعیف ستون‌های حمایتی حکومت ایران، از جمله راهکارهای اجرای این استراتژی به شمار می‌آیند. براندازی نرم مانند موریانه، هوشمندانه عمل می‌کند، عجله نشان نمی‌دهد و از درون می‌پوکاند (عیوضی و همکاران، ۱۳۹۵).

به زعم باهنر و مهدی‌پور (۱۳۹۸)، در عرصه فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی، بر اساس تحلیل و تفسیر مضامین استخراج‌شده از مطالب رهبر انقلاب درباره فضای مجازی و شبکه مضامین، به طور کلی دیدگاه سیاستی ایشان در یک چارچوب تمدنی قابل فهم است و همچنین نگاه فرصت‌محور به فضای مجازی بر نگاه تهدیدمحور غلبه دارد. در این دیدگاه می‌توان سه گزینه «عدم توجه و ورود در پدیده کلان فضای مجازی»، «ورود نابهنگام یا صرف همگام شدن با تحولات فناورانه حوزه فضای مجازی» و «ورود توأم با هدفمندی و هوشمندانه» را استنباط کرد که بر اساس نتایج حاصل از تحلیل و تفسیر مضامین و در قالب نگاه تمدنی رهبر انقلاب، گزینه مطلوب، تعامل و ورود هوشمندانه و هدفمند در این فضا است. در دیدگاه ایشان، فضای مجازی امتداد فضای حقیقی و دارای تأثیر متقابل با آن است.

۳-۲. اندیشه دفاعی

اندیشه‌های دفاعی مقام معظم رهبری، موضوعی است که به واسطه سابقه مبارزات

انقلابی، مسئولیت‌های اجرایی، حضور میدانی در دفاع مقدس، مرجعیت دینی و فرماندهی کل قوای ایشان، منبع و مرجعی مهم و اثرگذار در سیاست‌گذاری‌ها و تدوین راهبردهای دفاعی بوده و تعیین‌کننده نوع رفتار و عملکرد صحیح نیروهای مسلح جهت تحقق اهداف نظام جمهوری اسلامی ایران است (تشکری‌پور و همکاران، ۱۴۰۰). مقصود از اندیشه دفاعی در یک تعریف عام، «برایند هر گونه تفکر و تأمل درباره امور دفاعی و امنیتی است». این تعریف عام از اندیشه دفاعی، مجموعه دیدگاه‌ها، رویکردها و مواضع قطعی و تثبیت‌شده یک اندیشمند یا یک مکتب درباره مسائل دفاعی است و در اصطلاح خاص دفاع، حاصل تفکر و تأملی منسجم دارای چارچوب نظری، اصولی و مستدل و بااهمیت در مورد امور دفاعی و نظامی است (جمشیدی، ۱۳۸۳).

اندیشه دفاعی دارای خصوصیتی است که باید در ابتدا مورد توجه قرار گیرند. برخی اندیشه‌های دفاعی مبتنی بر قالب فکری هستند. تجربه نشان داده است که هر اندیشمندی، بعضی از مفروضات را آگاهانه و یا به دلیل نگرش فلسفی، رهیافت، روش و یا ارزش‌های خود، بدیهی و مسلم می‌انگارد. این امور، همان قالب‌های فکری می‌باشند که در شکل‌گیری اندیشه‌های دفاعی مؤثرند. اندیشه دفاعی برای استفاده از عملی تدوین می‌گردد. یعنی اندیشه دفاعی نمی‌تواند مبتنی بر تکرار مباحث و افکار پیشینیان باشد؛ چرا که در این صورت نمی‌توان به آن اندیشه گفت. بنابراین باید از خلاقیت ذهنی در جهت تولید اندیشه‌ای نوین بهره گرفت (حسین‌خانی، ۱۳۹۲). با توجه به موارد بیان شده می‌توان گفت که اندیشه دفاعی در هر کشور و نظامی، از مهم‌ترین ملزومات حکمرانی می‌باشد و هر میزان که اندیشه دفاعی منحصر به فرد و خودساخته باشد، به همان اندازه موجبات امنیت و اقتدار کشور را فراهم می‌نماید و زمینه‌های حکمرانی مطلوب را ایجاد می‌کند. اندیشه دفاعی در جمهوری اسلامی ایران برگرفته از آراء و نظرات رهبر فقید انقلاب اسلامی حضرت امام خمینی و پس از ایشان حضرت امام خامنه‌ای می‌باشد، که در مجموع و از اساس بر پایه تفکرات الهی و اسلامی و حکومت دینی بنیان نهاده شده است. اینکه بخواهیم این سلسله تفکرات و اندیشه‌ها را از یکدیگر جدا کنیم و به هر یک به صورت مجزا بنگریم، امکان‌پذیر نیست؛ چون در عمل همگی در امتداد و مکمل یکدیگر می‌باشند (پورقربان، ۱۴۰۱).

۳. روش تحقیق

روش‌شناسی تحقیق حاضر توصیفی - اکتشافی می‌باشد و روش پژوهش استفاده‌شده در این مطالعه مبتنی بر رویکرد کیفی (تحلیل محتوا) است. جامعه آماری شامل بیانات، دیدارها، سخنرانی‌ها، خطبه‌ها و... امام خامنه‌ای در بازه زمانی ۱۳۷۸ تا ۱۴۰۰ می‌باشد که با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند، مجموعه بیانات، دیدارها، سخنرانی‌ها، خطبه‌ها و... (سال‌های ۱۳۷۸ تا ۱۴۰۰) امام خامنه‌ای با موضوعات جنگ نرم و فضای مجازی انتشار یافته از طریق پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیه‌الله خامنه‌ای که مجموعه بیانات و دیدگاه‌های ایشان را منتشر می‌کند، به عنوان نمونه تعیین شده است. از طرف دیگر، ابزار گردآوری داده‌های تحقیق شامل استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای مرتبط با موضوع تحقیق و همچنین نرم‌افزار حدیث ولایت است که این نرم‌افزار از سوی انتشارات انقلاب اسلامی وابسته به دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیه‌الله خامنه‌ای منتشر شده و حاوی متن کامل و مشروح بیانات، سخنرانی‌ها، خطبه‌ها، مصاحبه‌ها و دیدارهای رهبر انقلاب از شهریور ۱۳۵۷ تا پایان بهمن ۱۳۹۹ است. پس از گردآوری داده‌ها از منابع، نهایتاً آن‌ها به شرحی که در بخش یافته‌های تحقیق ارائه شده، کدگذاری گردیدند؛ به طوری که در ابتدا کدهای اولیه از متون استخراج، از تجمیع این کدها کدهای تجمیعی ساخته، و از بررسی و تلفیق کدهای تجمیعی مؤلفه‌ها و سپس ابعاد مربوطه (از ترکیب و تجمیع چند مؤلفه) پیشنهاد شد تا نهایتاً الگوی مزبور بر اساس ابعاد و مؤلفه‌های مستخرج شکل بگیرد.

۴. یافته‌ها

پس از گردآوری داده‌های تحقیق مرتبط با موضوع تحقیق از متن بیانات رهبری، داده‌های مزبور به شرح زیر وارد فرایند کدگذاری شدند تا بتوان از درون‌مایه متون انتخاب‌شده، ابعاد و مؤلفه‌های شکل‌دهنده الگوی جنگ نرم و جایگاه فضای مجازی در اندیشه دفاعی امام خامنه‌ای را ارائه نمود. برای تحقق این مهم، محققان با بررسی واحدهای متن و واحدهای ضمنی مرتبط با موضوع تحقیق و جداسازی و مفهوم‌سازی آن‌ها به مؤلفه و سپس مقوله (ابعاد)

با استفاده از کدگذاری مبادرت نموده‌اند که شرح آن در دو جدول زیر ذکر شده است. پس از آن مبتنی بر ابعاد و مؤلفه‌های احصایی، الگوی مفهومی تحقیق ارائه شده است.

جدول ۱- کدگذاری باز: استخراج اندیشه دفاعی امام خامنه‌ای در خصوص جنگ نرم و جایگاه فضای مجازی

ردیف	مؤلفه استخراجی	داده مربوط مستخرج از مبانی نظری
A1	وسیع و متنوع بودن جنگ نرم	«جنگ نرم دشمن وسیع و متنوع است. بایستی به این توجه داشت و در مقابل این حساسیت‌زدایی باید ایستاد. اهل فکر، اهل قلم، اهل بیان، اهل فعالیت‌های گوناگون اجتماعی، اهل فعالیت در فضای مجازی، آن کسانی که می‌توانند و دستشان باز است، در این زمینه مسئولیت دارند؛ و نگذارند که دشمنان به تدریج این حساسیت و حمیت مردمی را کم‌رنگ کنند» (بیانات در ارتباط تصویری با مردم قم، ۱۴۰۰/۱۰/۱۹).
A2	در صحنه مبارزه بودن (در فضای جنگ نرم)	
A3	حساس بودن اهل قلم و فکر به فضای مجازی و عرصه جنگ نرم	
A4	اهمیت جنگ نرم برای دشمن در قیاس با سایر تحرکات و نبردها	«امروز بیشترین تحرک دشمنان ما علیه ما، بیش از تحرکات امنیتی و اقتصادی، تحرکات تبلیغاتی و جنگ نرم و تبلیغات رسانه‌ای است. برای اینکه بر افکار عمومی مردم مسلط بشوند، مبالغ هنگفت هزینه می‌کنند، کارهای بسیار انجام می‌دهند، فکرهای بسیاری را در مجموعه‌های فکری برای این کار استخدام می‌کنند تا بتوانند با جنگ روانی، با تبلیغات گوناگون، افکار عمومی کشورها را -از جمله بیشتر از همه امروز کشور ما را که هدف سوءنیت قدرت‌های بزرگ است- قبضه کنند و در اختیار بگیرند» (بیانات در مراسم تنفیذ حکم سیزدهمین دوره ریاست جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۰/۰۵/۱۲).
A5	تلاش دشمن در جهت کنترل بر افکار از طریق جنگ نرم	
A6	تحریف عزم و خواسته جوانان غیور کشورهای اسلامی از طریق جنگ نرم	«تلاش تبلیغاتی آمریکاییان برای تحریف عزم و خواسته و عمل جوانان غیور و عناصر "مقاومت" در عراق و سوریه و لبنان و دیگر کشورها، و منتسب کردن آن به ایران یا هر مرجع دیگر، توهین به آن جوانان شجاع و بیدار، و ناشی از عدم فهم و درک درست آمریکایی‌ها از ملت‌های این منطقه است. همین درک غلط موجب شد که آمریکا در افغانستان تحقیر شود و پس از
A7	هشیاری جوامع مسلمان در برابر ابزار جنگ نرم	

		آن ورود پُر سروصدا در بیست سال پیش، و پس از به کار بردن سلاح و بمب و آتش در برابر مردم بی‌دفاع و غیر نظامی، خود را در باتلاق حس کند و نیرو و ابزار نظامی خود را از آن بیرون بَرَد. البته ملت بیدار افغان باید مراقب ابزارهای اطلاعاتی و سلاح‌های جنگ نرم آمریکا در کشورش باشد و هشیارانه در برابر آن بایستد» (پیام به مناسبت فرارسیدن ایام حج، ۱۴۰۰/۰۴/۲۸).
A8	تلاش دشمن برای بزرگ جلوه دادن ناکامی‌ها	«دشمن روی ناکامی‌های ما تبلیغات می‌کند، جنگ روانی می‌کند، روی آن‌ها تکیه می‌کند، ناکامی‌ها را چند برابر بزرگ‌تر از آن مقداری که هست، نشان می‌دهد. البته پیشرفت‌ها و بسامانی‌ها را مطلقاً نشان نمی‌دهد و به آن‌ها اشاره‌ای نمی‌کند و عمداً پیشرفت‌ها را کتمان می‌کند. این برای آن است که جوان‌های ما را ناامید کنند» (بیانات در ارتباط تصویری با مردم آذربایجان شرقی، ۱۳۹۹/۱۱/۲۹).
A9	تلاش دشمن برای نشان ندادن پیشرفت‌ها	
A10	تلاش دشمن برای ناامید کردن جوانان کشور	
A11	ایجاد تردید از طریق جنگ نرم	«بعضی‌ها هستند همه سعی‌شان این است که در مبانی انقلاب ایجاد تردید کنند و نشانه‌های پیشرفت کشور را انکار کنند. با این‌ها با قوت و با صراحت حرف بزنید؛ یعنی مرزتان را با این‌ها مشخص کنید. من هیچ توصیه نمی‌کنم با کسی که مبانی انقلاب را قبول ندارد و ایجاد تردید در این مبانی می‌کند و دشمن را تزیین می‌کند و راه غلط را در مقابل پای ما می‌گذارد، با ماماشات رفتار کنیم» (بیانات در ارتباط تصویری با نمایندگان تشکل‌های دانشجویی، ۱۳۹۹/۰۲/۲۸).
A12	تلاش دشمن برای انکار پیشرفت‌ها	
A13	گُشتی و ابتکاری کردن در عرصه جنگ نرم	«در جنگ نرم هیچ وقت عکس‌العملی عمل نکنید. البته پاسخ دشمن را باید داد؛ اما بهتر از عکس‌العملی عمل کردن و واکنشی عمل کردن، عمل کردن گُشتی و ابتکاری است. یک قدم همیشه از دشمن خودتان جلوتر باشید؛ حدس بزنید که دشمن چه کار می‌خواهد بکند، چه حرکتی می‌خواهد انجام بدهد، حرکت خنثی‌کننده و پیش‌گیرنده را قبل از او انجام بدهید» (بیانات در دیدار بسیجیان، ۱۳۹۸/۰۹/۰۶).
A14	پیش‌بینی حرکات دشمن در عرصه جنگ نرم	
A15	تلاش دشمن برای ناامید کردن مردم	«امروز همه تلاش دشمنان ملت ایران در جنگ نرم چیست؟ این است که ملت ایران را اندوهگین و ناامید و ترسیده و مانند این‌ها بکنند، وادار کنند ملت ایران را که از ورود در میدان بترسد،
A16	تلاش دشمن برای	

		از میدان به در کردن مردم	مأیوس باشد. پیام شهدا نقطهٔ مقابل این است: «أَلَا خَوْفٌ عَلَيْنِهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ». خوف و حزن برداشته است در میدان شهادت» (بیانات در دیدار دست‌اندرکاران کنگره بزرگداشت شهدای استان کرمان، ۱۳۹۷/۱۲/۰۶).
A17	تلاش دشمن برای گرفتن اعتماد به نفس مردم		«امروز بیشترین نقشهٔ دشمنان، این کارهای عظیم، متوجه این است که ملت ایران این اعتماد به نفسی را که دارد، از دست بدهد. تلاش مهم جنگ نرم دشمن، امروز متوجه این است که ملت ایران امیدش را از دست بدهد. بعضی‌ها از اسم جنگ بدشان می‌آید؛ تا گفته می‌شود جنگ اقتصادی یا جنگ نرم یا جنگ تبلیغاتی، این‌ها بدشان می‌آید، [می‌گویند: «آقا چرا این قدر از جنگ صحبت می‌کنید؟ از صلح صحبت کنید!»] خب جنگ هست. این غفلت ماست که اگر چنانچه دشمن متوجه ما باشد - جبهه دشمن به طرف ما نشانه گرفته که تیرهای خودش را پرتاب کند- ما غافل باشیم» (بیانات در دیدار اعضای شورای هماهنگی تبلیغات اسلامی، ۱۳۹۶/۱۰/۰۶).
A18	تلاش دشمن برای گرفتن امید از مردم		
A19	غفلت از جنگ نرم		
A20	خطرناک‌تر بودن جنگ نرم از جنگ نظامی		«جنگ، جنگ نظامی نیست - البته جنگ نظامی نمی‌کنند، غلط هم می‌کنند اگر بخواهند بکنند- اما جنگ هست، جنگ نرم هست، جنگ‌هایی هست که از جنگ نظامی خطرناک‌تر است. دشمن در حال جنگ با ماست. خب، پس توجه داشته باشید که تبلیغ یعنی مواجهه با دشمن؛ تبلیغ درست یعنی سینه به سینه شدن با دشمن حقیقت، با ظلم و با ظلمات؛ این، معنای تبلیغ است؛ این، حقیقت تبلیغ است» (همان).
A21	استفاده از تبلیغ مؤثر در عرصه مبارزه با جنگ نرم دشمن		
A22	اهمیت بیشتر جنگ نرم در قیاس با جنگ سخت		«جنگ نرم یک عرصهٔ بسیار وسیعی است و روزبه‌روز هم با گسترش این فضای مجازی دارد گسترده‌تر می‌شود و خیلی هم خطرناک‌تر از جنگ سخت است - یعنی در جنگ سخت، جسم‌ها به خاک و خون کشیده می‌شوند، [ولی] روح‌ها پرواز می‌کنند و می‌روند به بهشت؛ [اما] در جنگ نرم، اگر خدای نکرده دشمن غلبه بکند، جسم‌ها پرواز می‌شوند و سالم می‌مانند، [ولی] روح‌ها می‌روند به قعر جهنم. فرقی این است؛ لذا این خیلی خطرناک‌تر است» (بیانات در دیدار بسیجیان، ۱۳۹۵/۰۹/۰۳).

<p>A23</p> <p>تلاش دشمن برای رقیب‌سازی برای افسران جنگ نرم کشور</p>	<p>«یکی [دیگر] از راه‌هایی که دشمن‌ها دنبال می‌کنند، ایجاد خطوط موازی است؛ رقیب درست کردن برای بسیج. از این کارها هم می‌کنند. بنده نمی‌خواهم حالا وارد جزئیات بشوم، اما من می‌شناسم، اطلاع دارم. شاید بعضی از شما هم اطلاع داشته باشید که همین الان دارند برای بسیج، برای جوان‌های کشور، برای همان‌هایی که من گفتم «افسران جنگ نرم»، رقیب‌سازی می‌کنند، یک خط موازی درست می‌کنند؛ برای اینکه از اینجا غافلش کنند و آنجا بکشانشند. این‌ها مسائل مهمی است» (همان).</p>
<p>A24</p> <p>تلاش دشمن برای ایجاد خطوط موازی برای افسران جنگ نرم کشور</p>	<p>«جنگ‌های فرهنگی که جزو جنگ‌های عمقی است -برخلاف جنگ‌های نظامی-، نتایج کوتاه‌مدت تعیین‌کننده نیست؛ جنگ طول می‌کشد. در جنگ نظامی، یک طرف بالاخره بر دیگری فائق می‌آید، او را سرکوب می‌کند و مسئله تمام می‌شود. ما توانستیم در طول هشت سال مقاومت، نیروی متجاوز صدامی را از کشور بیرون کنیم و قضایا تمام شد. در جنگ نرم، در جنگ عمیق، در جنگ فرهنگی، قضیه این نیست. شما در یک مرحله پیروز می‌شوید، اما این به معنای پیروزی دائمی نیست. باید انتظار داشته باشید که طرف مقابل مجدداً خودش را آماده کند، جمع و جور کند و حمله بکند و این اتفاق افتاد؛ همان آفت وابستگی، بعد به شکل‌های دیگری در کشور بازتولید شد؛ چون بالاخره دشمنان عامل دارند» (بیانات در دیدار نخبگان علمی جوان، ۱۳۹۵/۰۷/۲۸).</p>
<p>A25</p> <p>طولانی بودن زمان جنگ نرم در قیاس با جنگ سخت</p>	<p>عمقی بودن جنگ نرم در قیاس با جنگ سخت</p>
<p>A26</p> <p>ایجاد وابستگی در کشور به عنوان یکی از ابزارهای جنگ نرم</p>	<p>«راه اصلی مواجهه و مقابله با جنگ نرم دشمن هم همین است که ما از حرکت صحیح در زمینه فرهنگ حمایت کنیم و آن را تشویق کنیم، [از آن] تقدیر کنیم و در مقابل حرکت‌های غلط بایستیم» (بیانات در نخستین دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت سیزدهم، ۱۴۰۰/۰۶/۰۶).</p>
<p>A28</p> <p>حمایت و تشویق از حرکت صحیح در زمینه فرهنگ</p>	<p>ایستادن در مقابل حرکت غلط در عرصه فرهنگ</p>
<p>A29</p> <p>ایستادن در مقابل حرکت غلط در عرصه فرهنگ</p>	<p>«مسئله بعدی این است که کار فرهنگی در دانشگاه، اصل است؛ یک کار فوق برنامه، یک کار حاشیه‌ای نیست. به کار فرهنگی اهمیت باید داده بشود. البته معنای کار فرهنگی، کنسرت آوردن در دانشگاه یا مثلاً فرض کنید که حرکات موزون در دانشگاه نیست. این‌ها کار فرهنگی نیست، این‌ها</p>
<p>A30</p> <p>اهمیت دادن به کار فرهنگی در دانشگاه به عنوان یک اصل</p>	<p>آشناسازی ذهن دانشجویان با فرهنگ</p>
<p>A31</p> <p>آشناسازی ذهن دانشجویان با فرهنگ</p>	<p>...</p>

		انقلاب و فرهنگ اسلام	کار ضد فرهنگی است. کار فرهنگی یعنی کاری که ذهن‌ها را با فرهنگ انقلاب و فرهنگ اسلام آشنا کند؛ این کار فرهنگی است» (بیانات در دیدار جمعی از اساتید دانشگاه‌ها، ۱۳۹۵/۰۳/۲۹).
A32		فضای مجازی ابزاری در اختیار مستکبران عالم	«امروز هم مستکبران از نام او [شهید سلیمانی] وحشت دارند، از یاد او وحشت دارند. ببینید در فضای مجازی -لابد بیشتر از من اطلاع دارید دیگر-، با اسم او چه برخوردی دارند می‌کنند. این هم یک تشبیه دیگری است، تشبیه بیشتری است برای ما و مسئولین فضای مجازی کشور که بفهمند چه کار باید بکنند تا دشمن نتواند هر جور دلش می‌خواهد، با هر جایی که دلش می‌خواهد، رفتار کند. و خب فضای مجازی موجود دنیا زیر کلید مستکبران است دیگر. از اسمش هم می‌ترسند و از تکثیر او وحشت دارند. الگو یعنی این؛ می‌ترسند که تکثیر بشود» (بیانات در دیدار خانواده و ستاد سالگرد شهید سپهبد حاج قاسم سلیمانی، ۱۴۰۰/۱۰/۱۱).
A34		لزوم توجه به استفاده صحیح از فضای مجازی در انتشار افکار درست	«هر کدام از شما [جوانان] به عنوان یک وظیفه، مثل یک چراغی، مثل یک نوری پیرامون خودتان را روشن کنید. امروز خوشبختانه میدان باز است برای انتشار افکار. این فضای عمومی در کنار مشکلاتی که ممکن است به وجود بیاورد، برکات بزرگی هم دارد؛ می‌توانید افکار درست را، افکار صحیح را منتشر کنید، پاسخ به اشکالات را، پاسخ به ابهام‌آفرینی‌ها را در این فضا با استفاده از این امکان منتشر کنید و می‌توانید در این زمینه به معنای واقعی کلمه جهاد کنید» (بیانات در پایان مراسم عزاداری اربعین حسینی، ۱۴۰۰/۰۷/۰۵).
A35		لزوم توجه به استفاده صحیح از فضای مجازی در پاسخ به ابهام‌آفرینی‌های دشمن	
A36		اجتناب از استفاده ناصحیح از فضای مجازی	«از کاری که بعضی‌ها در فضای مجازی، مطبوعات و مقاله‌ها انجام می‌دهند که با دشنام، با تهمت و فریب و دروغ با افکار عمومی مواجه می‌شوند، باید به شدت اجتناب کرد» (همان).
A37		استفاده از ظرفیت فضای مجازی برای بیان حقایق	«بایستی حقایق را با منطق قوی، سخن متین و عقلانیت کامل، همراه با زینت عاطفه و عواطف انسانی و به کارگیری اخلاق در فضای مجازی، مطبوعات و... منتشر کرد» (همان).
A38		وظیفه دانستن حضور مؤثر در فضای مجازی	«امروز همه ما بایستی در میدان فضای مجازی حرکت بکنیم؛ هر کدام به نحوی و با سهمی که در این راه داریم» (همان).
A39		رها و بی‌قید و بند بودن	«اینکه من می‌گویم فضای مجازی رهاست، یک نمونه‌اش

	فضای مجازی در کشور	همین است. بدون هیچ قید و بندی این چیزها را منتشر کردند» (سخنرانی تلویزیونی به مناسبت سی و دومین سالگرد رحلت امام خمینی، ۱۴۰۰/۰۳/۱۴).
A40	برجسته شدن نادرست برخی مطالب در فضای مجازی به عنوان خواست مردم	«در فضای مجازی، یک چیزهایی برجسته می شود که لزوماً بازتاب خواست مردم نیست» (بیانات در ارتباط تصویری با نمایندگان مجلس شورای اسلامی، ۱۴۰۰/۰۳/۰۶).
A41	رها بودن فضای مجازی در کشور	«متأسفانه در فضای مجازی کشور ما هم که آن رعایت های لازم با وجود این همه تأکیدی که من کردم، صورت نمی گیرد و در یک جهاتی واقعاً ول است، که بایستی آن کسانی که مسئول هستند، حواسشان باشد. همه کشورهای دنیا روی فضای مجازی خودشان دارند اِعمال مدیریت می کنند؛ [در حالی که] ما افتخار می کنیم به اینکه ما فضای مجازی را ول کرده ایم! این افتخار ندارد؛ این به هیچ وجه افتخار ندارد. فضای مجازی را بایستی مدیریت کرد. از این امکان مردم استفاده کنند، برای مردم بلاشک وسیله آزادی است، خیلی هم خوب است، اما نباید این وسیله را در اختیار دشمن گذاشت که بتواند علیه کشور و علیه ملت توطئه کند» (سخنرانی نوروزی خطاب به ملت ایران، ۱۴۰۰/۰۱/۰۱).
A42	ضرورت توجه مسئولان به فضای مجازی و اِعمال مدیریت بر آن	
A43	ضرورت توجه مسئولان به در اختیار نگذاشتن فضای مجازی برای توطئه های دشمن	
A44	تلاش دشمن برای قطع کردن زنجیره تواصی به حق و صبر	«دشمن دو هدف را به نظر ما در جنگ نرم دنبال می کند...: یکی این است که این زنجیره تواصی به حق و به صبر را قطع کند؛ دوم اینکه حقایق را وارونه نشان بدهد که تبلیغات فراوانی هم دارند که حقایق عالم را راحت به عکس و به دروغ وارونه نشان بدهند» (بیانات در سخنرانی تلویزیونی به مناسبت عید مبعث، ۱۳۹۹/۱۲/۲۱).
A45	تلاش دشمن برای وارونه جلوه دادن حقایق	
A46	تأثیر سوء فضای مجازی بر ادب اسلامی	«متأسفانه امروز با گسترش فضای مجازی، به تدریج ادب اسلامی دارد کم رنگ می شود» (بیانات در ارتباط تصویری با مداحان، ۱۳۹۹/۱۱/۱۵).
A47	تأثیر سوء فضای مجازی بر بدزبانی و بدگویی	«متأسفانه بدزبانی، بدگویی و مانند این ها در جامعه، در بعضی از رسانه ها و به خصوص در فضای مجازی رو به گسترش است» (همان).
A48	برنامه ریزی برای مقابله با تهدیدات فضای مجازی	«چون تهدیدها در حال تحول است، دانشگاه های نظامی ما هم باید برای مقابله با تهدیدهای نوبه نو و جدید، برنامه داشته

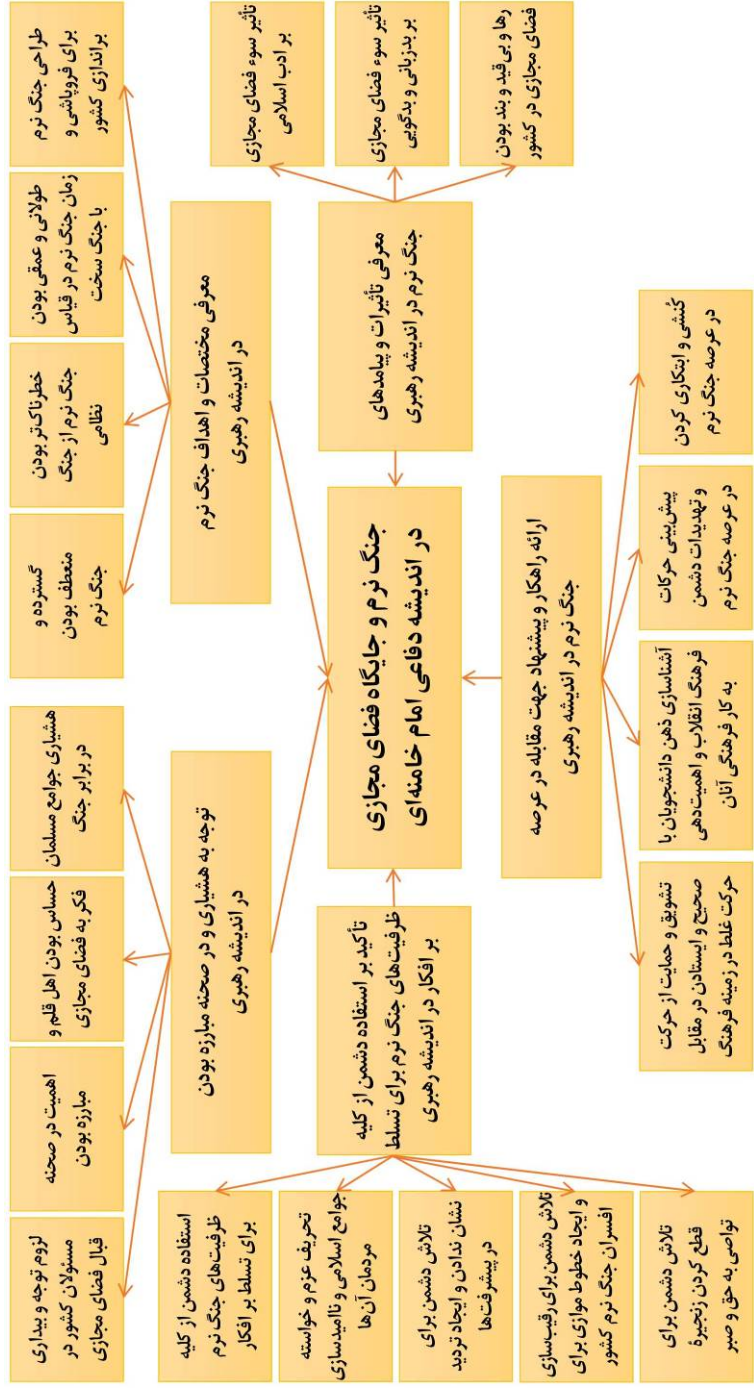
<p>باشند. این باید در پژوهش‌های دانشگاه‌ها مورد توجه قرار بگیرد؛ برای مقابله برنامه داشته باشند. علاوه بر این، اصلاً تهدیدهای جدید را پیش‌بینی کنند؛ یعنی شما مثلاً فرض کنید امروز تهدیدهای فضای مجازی وجود دارد که ده سال پیش، به این صورت وجود نداشت و ممکن است چند سال بعد از این [هم] تهدیدهای دیگری از همین قبیل به وجود بیاید» (بیانات در ارتباط تصویری با مراسم مشترک دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه‌های افسری نیروهای مسلح، ۱۳۹۹/۰۷/۲۱).</p>	<p>پیش‌بینی تهدیدات آتی فضای مجازی بر کشور</p>	<p>A49</p>
<p>«جنگ نرم، یک نبرد همه‌جانبه، تدریجی متناوب و متنوع و منعطفی است» (بیانات در دیدار فرماندهان ارتش، ۱۳۷۸/۰۱/۲۵).</p>	<p>جنگ نرم، جنگی همه‌جانبه است</p>	<p>A50</p>
<p>«اهداف داخلی جنگ نرم، دربرگیرنده فروپاشی و براندازی از درون است» (بیانات در دیدار اعضای شورای تأمین استان‌ها، ۱۳۷۹/۱۱/۲۵).</p>	<p>جنگ نرم، جنگی متنوع و منعطف است</p>	<p>A51</p>
<p>«اهداف داخلی جنگ نرم، دربرگیرنده فروپاشی و براندازی از درون است» (بیانات در دیدار اعضای شورای تأمین استان‌ها، ۱۳۷۹/۱۱/۲۵).</p>	<p>اهداف جنگ نرم، فروپاشی و براندازی از درون است</p>	<p>A52</p>

جدول ۲- کدگذاری انتخابی: امتزاج کدهای مستخرج از کدگذاری باز

مقوله‌ها (حاصل از ترکیب مؤلفه‌های اولیه)	مؤلفه‌های اولیه استخراجی	کدهای تجمیعی
معرفی مختصات و اهداف جنگ نرم در اندیشه رهبری	گسترده و منعطف بودن جنگ نرم	A1، A50، A51
	خطرناک‌تر بودن جنگ نرم از جنگ نظامی	A20، A22، A32
	طولانی و عمقی بودن زمان جنگ نرم در قیاس با جنگ سخت	A25، A26
	طراحی جنگ نرم برای فروپاشی و براندازی از درون کشور	A52
توجه به هشیاری و در صحنه مبارزه بودن در اندیشه رهبری	اهمیت در صحنه مبارزه بودن	A2، A38
	حساس بودن اهل قلم و فکر به فضای مجازی و عرصه جنگ نرم	A3
	هشیاری جوامع مسلمان در برابر جنگ	A7

	لزوم توجه و بیداری مسئولان کشور در قبال فضای مجازی	A19, A33 A42, A43
تأکید بر استفاده دشمن از کلیه ظرفیت‌های جنگ نرم برای تسلط بر افکار در اندیشه رهبری	استفاده دشمن از کلیه ظرفیت‌های جنگ نرم برای تسلط بر افکار	A4, A5
	تحریف عزم و خواسته جوامع اسلامی و ناامیدسازی مردمان آنها	A6, A8 A10, A15 A16, A17 A18, A27 A40, A45
	تلاش دشمن برای نشان ندادن و ایجاد تردید در پیشرفت‌ها	A9, A11 A12
	تلاش دشمن برای رقیب‌سازی و ایجاد خطوط موازی برای افسران جنگ نرم کشور	A23, A24
	تلاش دشمن برای قطع کردن زنجیره‌ی توأسی به حق و صبر	A44
	تأثیر سوء فضای مجازی بر ادب اسلامی	A46
معرفی تأثیرات و پیامدهای جنگ نرم	تأثیر سوء فضای مجازی بر بدزبانی و بدگویی	A47
در اندیشه رهبری	رها و بی‌قید و بند بودن فضای مجازی در کشور	A39, A41
ارائه راهکار و پیشنهاد جهت مقابله در عرصه جنگ نرم در اندیشه رهبری	استفاده از تبلیغ مؤثر در عرصه مبارزه با جنگ نرم دشمن	A21
	حمایت و تشویق از حرکت صحیح و ایستادن در مقابل حرکت غلط در زمینه فرهنگ	A28, A29 A34, A35 A36, A37
	آشناسازی ذهن دانشجویان با فرهنگ انقلاب و اهمیت‌دهی به کار فرهنگی آنان	A30, A31
	گنشی و ابتکاری کردن در عرصه جنگ نرم	A13
	پیش‌بینی حرکات و تهدیدات دشمن در عرصه جنگ نرم	A14, A49
	برنامه‌ریزی برای مقابله با تهدیدات فضای مجازی	A48

حال می‌توان با عنایت به ابعاد و مؤلفه‌های استخراج‌شده به شرح جدول فوق، الگوی مفهومی جنگ نرم و جایگاه فضای مجازی در اندیشه دفاعی امام خامنه‌ای را به شرح شکل زیر ترسیم و ارائه نمود:

نتیجه گیری

این تحقیق با هدف بررسی جایگاه فضای مجازی در جنگ نرم با در نظر گرفتن اندیشه دفاعی امام خامنه‌ای انجام شد. برای تحقق این هدف، نگارندگان در پژوهش حاضر مبتنی بر رویکرد کیفی و استفاده از روش تحلیل محتوا (بررسی و بازنگری بیانات رهبری در خصوص جنگ نرم و فضای مجازی) ابعاد و مؤلفه‌های مرتبط را احصا و مبتنی بر آن الگوی تحقیق ارائه نمودند. شیوه کار بدین صورت بوده است که پس از گردآوری داده‌های کیفی از منابع، کدهای اولیه از متون مربوطه استخراج، از تجمیع این کدها کدهای تجمیعی ساخته، و از بررسی و تلفیق کدهای تجمیعی مؤلفه‌ها و سپس ابعاد مربوطه (از ترکیب و تجمیع چند مؤلفه) پیشنهاد شد تا نتیجتاً الگوی مفهومی پژوهش شکل بگیرد. یافته‌ها نشان داد که در اندیشه دفاعی رهبر معظم انقلاب در خصوص موضوع جنگ نرم و جایگاه فضای مجازی، ۵ بعد و ۲۱ مؤلفه مربوط به این ابعاد دخیل اند:

۱- بُعد معرفی مختصات و اهداف جنگ نرم در اندیشه رهبری: این بعد از الگوی مفهومی تحقیق، مشتمل بر ۴ مؤلفه است. از حیث مختصات جنگ نرم، رهبر انقلاب به گسترده بودن، متنوع بودن، منعطف بودن، خطرناک بودن، طولانی بودن و عمقی بودن جنگ نرم در قیاس با جنگ نظامی سخت اشاره و بدان تأکید دارد. از منظر ایشان، جنگ نرم و ابزارهای آن همچون فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی، با هدف فروپاشی و براندازی از درون کشور، توسط دول غربی و نظام فکری سلطه‌طراحی و تدوین شده است تا بتوانند از خلأها و کاستی‌های موجود در جامعه برای پیشبرد اهداف خود بهره برده یا به طور مجازی سعی در ایجاد نارضایتی در نزد افکار عمومی و سپس بهره‌برداری از آن کنند.

۲- بُعد توجه به هشیاری و در صحنه مبارزه بودن در اندیشه رهبری: این بعد از الگوی مفهومی تحقیق، مشتمل بر ۴ مؤلفه است. در بحث هشیاری و در صحنه مبارزه بودن، رهبر انقلاب در صحنه مبارزه بودن را بسیار مهم دانسته و این حساسیت حضور مستمر را برای اهل قلم و فکر بیش از دیگران می‌داند. همچنین از دیدگاه ایشان، هم جوامع

اسلامی و هم مسئولان کشور باید نسبت به فضای مجازی و عرصه جنگ نرم کاملاً هوشیار و بیدار باشند تا در دام و تله‌های روایتگری نظام سلطه نیافتند.

۳- بُعد معرفی تأثیرات و پیامدهای جنگ نرم در اندیشه رهبری: این بعد از الگوی مفهومی تحقیق، مشتمل بر ۳ مؤلفه است. از حیث تأثیرات و پیامدهای جنگ نرم، رهبر انقلاب مکرراً و مستمراً ضمن اشاره به تأثیرات سوء فضای مجازی بر ادب اسلامی، از رها و بی‌قید و بند بودن فضای مجازی در کشور گله می‌کند؛ اینکه نباید فضای مجازی رها و یا به طور کامل بسته شود، بلکه می‌باید مدیریت شود؛ چرا که از دید کارشناسان سیاسی غربی، دیگر نمی‌توان با یورش نظامی و جنگ سخت، نظام کنونی ایران را سرنگون کرد؛ بلکه تنها راه سرنگونی نظام جمهوری اسلامی، پیگیری سازوکارهای جنگ نرم و به کارگیری تکنیک‌های عملیات روانی با استفاده از راهبردهای ذیل جنگ نرم و فضای مجازی است.

۴- بُعد تأکید بر استفاده دشمن از کلیه ظرفیت‌های جنگ نرم برای تسلط بر افکار در اندیشه رهبری: این بعد از الگوی مفهومی تحقیق، مشتمل بر ۵ مؤلفه است. در این بخش، رهبر انقلاب مکرراً بر استفاده همه‌جانبه و گسترده دشمن از فضای مجازی تأکید می‌ورزد؛ اینکه دشمن در مسیر تحریف عزم و خواسته جوامع اسلامی و ناامیدسازی مردمان آن‌ها، نشان ندادن و ایجاد تردید در پیشرفت‌ها، رقیب‌سازی و ایجاد خطوط موازی برای افسران جنگ نرم کشور، قطع کردن زنجیره‌ی توافقی به حق و صبر، از هیچ کوشش و تلاشی دریغ نمی‌کند و همه ظرفیت رسانه‌های دیداری و شنیداری خود را به میدان نبرد آورده است.

۵- بُعد ارائه راهکار و پیشنهاد جهت مقابله در عرصه جنگ نرم در اندیشه رهبری: این بعد از الگوی مفهومی تحقیق، مشتمل بر ۵ مؤلفه است. رهبر انقلاب در بحث راهکار و پیشنهاد جهت مقابله در عرصه جنگ نرم، به مواردی چون تبلیغ مؤثر در عرصه مبارزه با جنگ نرم دشمن، حمایت و تشویق از حرکت صحیح و ایستادن در مقابل حرکت غلط در زمینه فرهنگ، آشناسازی ذهن دانشجویان با فرهنگ انقلاب و اهمیت‌دهی به کار فرهنگی، کُنشی و ابتکاری کردن در عرصه جنگ نرم و پیش‌بینی مستمر حرکات و تهدیدات دشمن اشاره دارد و بر آن تأکید می‌ورزد. از این منظر باید عنوان کرد که

در عرصه جنگ نرم، نخبگان علمی، سیاسی و فرهنگی کشور دو نقش مهم دارند: از یکسو باید خود را از گزند ترفندها و تهدیدهای نرم دشمن برهانند و از سوی دیگر، جامعه را با تولید آگاهی و دانش، در برابر این تهدیدها مصون بدارند. شناخت دقیق و همه‌جانبه تهاجم فرهنگی و جنگ نرم، شناخت دقیق و کامل فرهنگ اسلامی و ملی، برنامه‌ریزی‌های علمی و اقتصادی، تدوین سیاست فرهنگی و تربیتی جامع، از اوجب واجبات است و نتیجه آن اینکه در مقابل جنگ نرم و تهاجم فرهنگی باید از ابزارهای فرهنگی استفاده کرد و تولیدات فرهنگی را توسعه داد و در برابر تهاجمات غرب به صورت تهاجمی عمل نمود نه تدافعی، و به خاطر داشت که جنگ نرم، نبردی علمی و فناورانه است؛ از این رو، اقدام علیه آن نیز باید با ظرافت‌های علمی و به میدان آوردن هنر تمام‌عیار و با قالب مناسب باشد.

کتاب‌شناسی

۱. احمدی، مجتبی، ابوذر زارع درخشان، و حسین هم‌زاده ایبانه، *از تهاجم فرهنگی تا جنگ نرم*، معاونت فرهنگی اجتماعی سازمان بسیج مستضعفین، ۱۳۸۸ ش.
۲. افتخاری، اصغر، امیر غلامعلیان، و سلیمان طاهری، «تأثیرات جنگ نرم غرب بر مشروعیت سیاسی جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک*، سال هفدهم، شماره ۷۸، زمستان ۱۳۹۸ ش.
۳. باهنر، ناصر، و حسین مهدی‌پور، «تحلیل دلالت‌های سیاستی اندیشه رهبر معظم انقلاب اسلامی درباره فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی»، *مطالعات راهبردی بسیج*، سال بیست و دوم، شماره ۸۳، تابستان ۱۳۹۸ ش.
۴. برلر، پاول، «روان‌شناسی و ارتش: ارتقای قدرت مبارزه از طریق تسلیم داوطلبانه»، ترجمه عبدالله حیدری، *فصلنامه نگاه*، شماره ۱۰، ۱۳۸۹ ش.
۵. بلالی، هادی، «مختصات جنگ نرم در دیدگاه رهبری انقلاب اسلامی»، *فصلنامه رسانه*، سال بیستم، شماره ۲، تابستان ۱۳۸۸ ش.
۶. پورقریان، محمد، «نقش انقلاب اسلامی ایران در افول قدرت آمریکا در اندیشه و مکتب دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)»، *فصلنامه مطالعات دفاع مقدس*، سال هشتم، شماره ۴ (پیاپی ۳۲)، زمستان ۱۴۰۱ ش.
۷. تشکری‌پور، احمد، یعقوب یوسفوند، و عبدالرحمن فرج‌اللهی مقدم، «الگوی حفظ و ارتقای کارآمدی بسیج در اندیشه دفاعی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)»، *فصلنامه سیاست دفاعی*، سال سی‌ام، شماره ۱۱۶، پاییز ۱۴۰۰ ش.
۸. جزایری، سیدمسعود، «جنگ نرم از دیدگاه مقام معظم رهبری»، *فصلنامه راهبرد فرهنگ*، سال چهارم، شماره ۱۶، زمستان ۱۳۹۰ ش.
۹. جمشیدی، محمدحسین، *میانی و تاریخ اندیشه نظامی در جهان*، تهران، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۸۳ ش.
۱۰. حسین‌خانی، نورالله، *میانی نظری اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای*، تهران، یاران شاهد، ۱۳۹۲ ش.
۱۱. خطیبی، مریم، «جنگ نرم: تغییر تصاویر ذهنی ملت‌ها» (مصاحبه با عبدالرضا داوری)، *هفته‌نامه پنجره*، سال اول، شماره ۲۱، ۱۳۸۴/۹/۸ ش.
۱۲. دعاگویان، داود، «جنگ نرم شبکه‌های ماهواره‌ای در روان‌سازی سیاست خارجی بین‌المللی کشورها»، *فصلنامه مطالعات بین‌المللی*، سال هفدهم، شماره ۲ (پیاپی ۶۶)، پاییز ۱۳۹۹ ش.
۱۳. شمولی، همت‌اله، موسی رشید حفظ‌آباد، و حسین یعقوبی، «بصیرت‌گرایی و بصیرت‌افزایی، راهبردی اساسی در مقابله با جنگ نرم»، *فصلنامه بصیرت و تربیت اسلامی*، سال دوازدهم، شماره ۳۵، زمستان ۱۳۹۴ ش.
۱۴. ضیایی‌پرور، حمید، *جنگ نرم (ویژه جنگ رسانه‌ای)*، تهران، مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر، ۱۳۸۳ ش.
۱۵. عسگری، محمود، *خاستگاه نظری دفاع هوشمند در اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)*، تهران، دانشگاه صنعتی مالک اشتر، ۱۳۹۳ ش.
۱۶. عیوضی، محمدرحیم، محمود دامیار، و ایوب دامیار، «میانی جنگ نرم در اندیشه مقام معظم رهبری»، *فصلنامه حبل‌المتین*، سال پنجم، شماره ۱۴، بهار ۱۳۹۵ ش.
۱۷. فولادی، فرزین، رضا قیاسی، و عبدالله هندپانی، «رابطه شاخص‌های جنگ نرم و ماهیت جرم در

- فضای سایبری»، فصلنامه پژوهش‌های مدیریت انتظامی (مطالعات مدیریت انتظامی سابق)، سال سیزدهم، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۷ ش.
۱۸. قاسمی، زهرا، «تبیین و بررسی مفهوم جنگ نرم در اندیشه سیاسی مقام معظم رهبری»، فصلنامه حیل‌المتین، سال دوم، شماره‌های ۳-۴، پاییز ۱۳۹۲ ش.
۱۹. قدسی، امیر، «تأثیر فضای مجازی بر امنیت ملی ج.ا. ایران و ارائه راهبرد (با تأکید بر ایفای نقش سرمایه اجتماعی)»، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال یازدهم، شماره ۴۴، زمستان ۱۳۹۲ ش.
۲۰. کنعانی، اکبر، و جعفر محمدی برزگر، «شناسایی حوزه‌های تأثیرگذار تهدید نرم با رویکرد انتظامی»، فصلنامه پژوهش‌های مدیریت انتظامی (مطالعات مدیریت انتظامی سابق)، سال دوازدهم، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۶ ش.
۲۱. متقی، ابراهیم، و رحمان لطفی مرزناکی، اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در حوزه جنگ نرم، تهران، دبیرخانه تبیین اندیشه دفاعی امام خامنه‌ای - سازمان عقیدتی سیاسی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، ۱۳۹۲ ش.
۲۲. مینایی‌پور، مرضیه، «خطر پیشرفت علم و فناوری در آینده جهان اسلام و ایران و بررسی آسیب‌ها و تهدیدهای آن برای انسان و جامعه»، مقاله در: همایش ملی پژوهش‌های نوین در علوم و فناوری، ۱۳۹۷ ش.، قابل دسترس در وبگاه <<https://sid.ir/paper/899143/fa>>.
۲۳. نائینی، علی محمد، «درآمدی بر ماهیت‌شناسی جنگ نرم»، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال هشتم، شماره ۲۸، بهار ۱۳۸۹ ش.
۲۴. هایم، مایکل، متافیزیک واقعیت مجازی، ترجمه سروناز تربتی، تهران، رخداده نو، ۱۳۹۰ ش.
25. Gross, Michael L. & Tamar Meisels, *Soft War: The Ethics of Unarmed Conflict*, Cambridge University Press, 2017.
26. Kuehl, Daniel T., "From Cyberspace to Cyberpower: Defining the Problem", in: Franklin D. Kramer & Stuart H. Starr & Larry K. Wentz (Eds.), *Cyberpower and National Security*, Washington, D.C., National Defense University, Potomac Books, Inc., 2009.
27. Wang, Shi & Weihe Wang & Shaoyun Guan & Nan Guan, "Research on Cyberspace Security Education for Teenagers Based on Data Analysis", in: Proceedings of the 2nd International Conference on Information Technologies and Electrical Engineering, December 2019.

فرایند تکاملی قدرت و اقتدار

در اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)*

- محمدحسین رفیعی^۱
- جواد زاهدی^۲

چکیده

قدرت و اقتدار، یکی از مباحث مهم در دانش اجتماعی است که به توانمندی مدیر و رهبر قدرتمند و صاحب اقتدار اطلاق می‌گردد و الگوی رهبری را ترسیم می‌کند. اما آنچه موجب ابهام و سردرگمی گردیده است، فرایند تکاملی این مقوله است. عده‌ای مسائل سیاسی را مهم می‌دانند، برخی مسائل فرهنگی و اجتماعی را در اولویت قرار می‌دهند، گروهی مسائل اقتصادی را زیربنا می‌دانند و کسانی هم مسائل علمی و آموزشی را به عنوان یک اصل قلمداد می‌کنند. هدف این پژوهش، بررسی «فرایند تکاملی قدرت و اقتدار» با توجه به «اندیشه امام خامنه‌ای» است. روش تحقیق این پژوهش، از نظر هدف بنیادی، از نظر نوع داده‌ها مفهوم‌سازی بنیادی، از جهت روش یا راهبرد توصیفی - تحلیلی، و از

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۰۶ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۲۲.

۱. استادیار جامعه المصطفی‌العالمیه (mohamadhosein_rafiei).

۲. دانشجوی دکتری قرآن و علوم (گرایش مدیریت)، مدرسه عالی قرآن و علوم - جامعه المصطفی‌العالمیه
(نویسنده مسئول) (mo.Javad.zahedi@gmail.com).

جهت ابزار اسنادی هست. مدارک نشان می‌دهند که فرایند تکاملی قدرت و اقتدار در ابعاد فردی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مطرح است. نتیجه این تحقیق نشان داد که فرایند تکاملی قدرت و اقتدار، از طریق علم و پژوهش، معنویت و اخلاق، عدالت و مبارزه با فساد، استقلال و آزادی، عزت ملی، روابط خارجی و مرزبندی با دشمن و سبک زندگی، امکان‌پذیر است. همچنین فرایند تکاملی قدرت و اقتدار دفاعی، از علم آغاز می‌گردد و آنگاه فرهنگ، اقتصاد و در نهایت عرصه سیاسی به ترتیب از اولویت برخوردار است.

واژگان کلیدی: فرایند تکاملی، قدرت، اقتدار، اندیشه امام خامنه‌ای.

مقدمه

در عصر حاضر، شاهد قدرت‌نمایی و اقتدارطلبی نظام‌های سلطه، و استعمار کشورهای ضعیف توسط کشورهای قدرتمند و استکباری هستیم. اگر کشور و نظامی فاقد قدرت باشد، طعمه مستکبران و ابرقدرت‌ها شده و تمام دارایی‌های داخلی و خارجی‌اش به تاراج می‌رود. قدرت و اقتدار را در ابعاد مختلفی می‌توان در نظر داشت. گاهی در بعد سیاسی و نظامی کشوری به غارت می‌رود و نظام سیاسی آن از هم می‌پاشد، گاهی در بعد فرهنگی مورد هجوم فرهنگ‌های مادی‌گرا قرار می‌گیرد، گاهی در بعد اجتماعی مورد توهین و تقسیم‌بندی به درجه یک و دو و سه قرار می‌گیرد، گاهی در بعد علمی زیرساخت و مبانی علمی یک کشور زیر سؤال می‌رود و بی‌اساس شمرده می‌شود، گاهی هم در بعد تمدن، تمدن یک کشور نادیده گرفته می‌شود و تمدن درندگی و مادی‌گرایی را در پیش می‌گیرد. گاهی دانشمندان و نخبگان، کشوری را از تاریخ و تمدنش خارج می‌کنند.

در اکثر موارد، قدرت و اقتدار کشورهای دیگر موجب سلطه‌گری و در نهایت تصرف دارایی‌های یک کشور می‌شود و در موارد اندکی هم رویکرد هم‌افزایی و همگرایی دیده می‌شود. مهم‌ترین مشکل این دو رویکرد آن است که اصول و روش خاصی ندارند و گاهی مسائل سیاسی را اولویت می‌دانند و گاهی مسائل دیگر را... نگارندگان در این پژوهش تلاش می‌کنند چارچوب اصلی «فرایند تکاملی قدرت و اقتدار» را با توجه به اندیشه «امام خامنه‌ای» با رویکرد دفاعی ترسیم کنند. در این

پژوهش، مشخص خواهد شد که زیربنا و اصول اساسی قدرت و اقتدار در چیست و نقطه عزیمت برای توسعه این مقوله از کجاست تا در مقابل دشمنان خود، حالت تدافعی داشته باشد.

قدرت و اقتدار در عرصه‌های گوناگون سیاسی، فرهنگی - اجتماعی، اقتصادی، علمی، آموزشی و فناوری، مطرح گردیده و مورد توجه خاص و عام قرار گرفته است. آنچه موجب ابهام و سردرگمی گردیده است، فرایند به کارگیری این مقوله است. عده‌ای مسائل سیاسی را مهم می‌دانند، برخی مسائل فرهنگی و اجتماعی را در اولویت قرار می‌دهند، گروهی مسائل اقتصادی را زیربنا می‌دانند و کسانی هم مسائل علمی و آموزشی را به عنوان یک اصل قلمداد می‌کنند. در این تحقیق، رهیافت فرایند رشد و تکامل قدرت و اقتدار در اندیشه امام خامنه‌ای برای دفاع از نظام جمهوری اسلامی مورد بررسی قرار می‌گیرد و سؤال اصلی این است که فرایند رشد قدرت و اقتدار در اندیشه امام خامنه‌ای چگونه است؟ پاسخ به این سؤال، نیازمند بررسی اندیشه امام خامنه‌ای در ابعاد سیاسی، فرهنگی - اجتماعی، اقتصادی، علمی، آموزشی و فناوری و پاسخ به سؤال‌های فرعی این پژوهش مانند «فرایند تکاملی قدرت و اقتدار در بعد سیاسی»، «فرهنگی - اجتماعی»، «علمی» و «اقتصادی» است.

۱. پیشینه پژوهش

الف) تحقیقات عام در حوزه قدرت: دانشمندان مختلفی با گرایش‌های گوناگون، قدرت و اقتدار را مورد توجه قرار داده و کتاب‌ها و مقالات بسیاری را در این خصوص تدوین کرده‌اند که به برخی از آن‌ها اشاره می‌گردد. «ریچارت سینت»^۱ کتاب خود را با عنوان «اقتدار» تدوین نموده و علیرضا خاکساران آن را ترجمه کرده است. کتاب «قدرت در عصر اطلاعات: از واقع‌گرایی تا جهانی شدن» که توسط جوزف اس. نای^۲ تدوین شده و سعید میرترابی آن را به فارسی ترجمه کرده است. همین طور کتاب‌هایی مانند «قدرت، سیاست و نفوذ رو به بالا در سازمان»، «اداره قدرت»، «قدرت سیاسی»،

1. Richard Sennett.
2. Joseph S. Nye.

«دانشنامه قدرت نرم»، «قدرت نرم و سرمایه اجتماعی»، «قدرت، زبان، زندگی روزمره در گفتمان فلسفی سیاسی معاصر»، «قدرت، ارتقا و استیلا»، «آناتومی قدرت»، «فلسفه قدرت»، «قدرت»، «دولت عثمانی از اقتدار تا انحلال»، «چهارچوب‌های قدرت»، «آینده قدرت»، «نظریه قدرت»، «گفتارهای قدرت از هابز تا فوکو» و ... تدوین شده است. همچنین با رویکرد اسلامی، کتاب‌هایی مانند «ماهیت و مبانی قدرت نرم از منظر قرآن»، «رابطه قدرت و عدالت در فقه سیاسی»، «قدرت و سیاست از منظر قرآن کریم»، «مبانی فقهی نظارت بر قدرت از دیدگاه امام خمینی»، «نظریه قدرت برگرفته از قرآن و سنت»، «عوامل قدرت ملی از منظر قرآن و حدیث» و «شاخص‌های قدرت نرم در اندیشه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)» در این خصوص تدوین شده است.

ب) مطالعات خاص قدرت در دوره نظام دوقطبی: عنصر قدرت و اقتدار همواره در زندگی بشر مهم بوده و در حماسه‌ها و اسطوره‌های مختلف ملت‌ها مطرح است. این مقوله، ریشه تاریخی در یونان باستان دارد که از آن به «پلیس»^۱ یاد می‌گردد و در واقع، مهد دموکراسی را از آن خود کرد (پاکرو، ۱۳۹۲: ۱۲۴). در اواخر قرن نوزدهم و در نیمه دوم قرن بیستم و سال‌های بعد از جنگ جهانی دوم، مؤلفه قدرت به عنوان عامل اصلی ساختاردهی نظام بین‌الملل توسط افرادی چون مورگنتا و میشل فوکو^۲ مورد توجه قرار گرفت (میلر، ۱۳۸۸: ۲۳۶).

ج) تحقیقات خاص در حوزه قدرت از منظر دین و انقلاب اسلامی: مقالات مرتبط با عنوان مورد نظر، به صورت اندک و پراکنده مطرح شده است؛ مانند «استحکام درونی قدرت ملی جمهوری اسلامی ایران در اندیشه مقام معظم رهبری؛ با تأکید بر مؤلفه‌های دفاعی - امنیتی»، «بررسی تطبیقی مبادی و مبانی قدرت در اندیشه سیاسی غرب و اسلام (مطالعه موردی: اندیشه سیاسی رهبران انقلاب اسلامی ایران)»، «تأثیر اقتدار دفاعی بر اقتدار سیاسی از دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)» و «مدل‌سازی مؤلفه و ابعاد قدرت علمی جمهوری اسلامی بر اساس اندیشه‌های مقام معظم رهبری».

چنانچه پیداست، در مورد «قدرت و اقتدار» تحقیقات گوناگونی صورت گرفته است؛

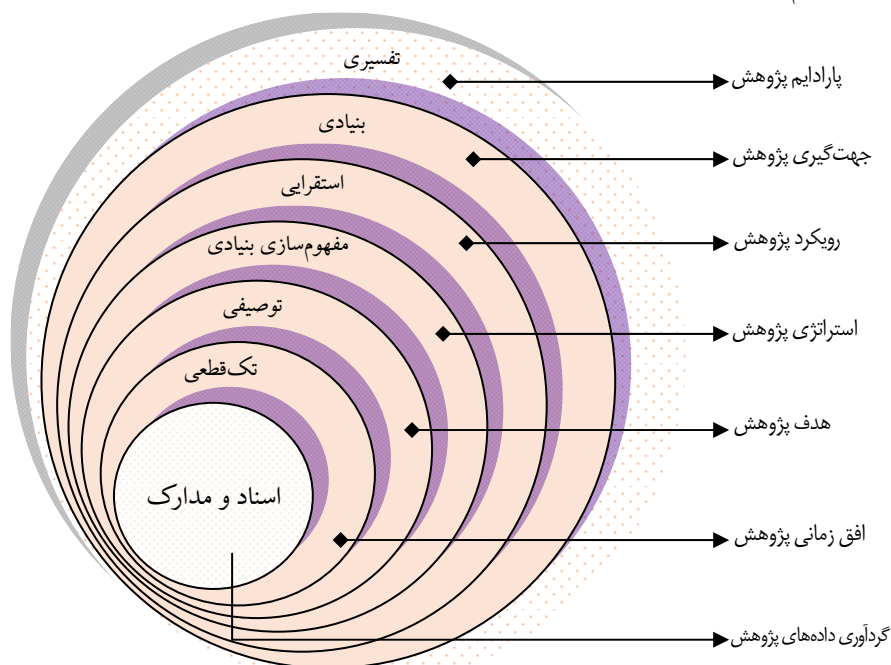
1. Polis.

2. Hans J. Morgenthau & Michel Foucault.

اما راجع به «فرایند تکاملی قدرت و اقتدار از دیدگاه امام خامنه‌ای» کار مشخصی صورت نگرفته است. مقاله حاضر عهده‌دار این موضوع خواهد بود.

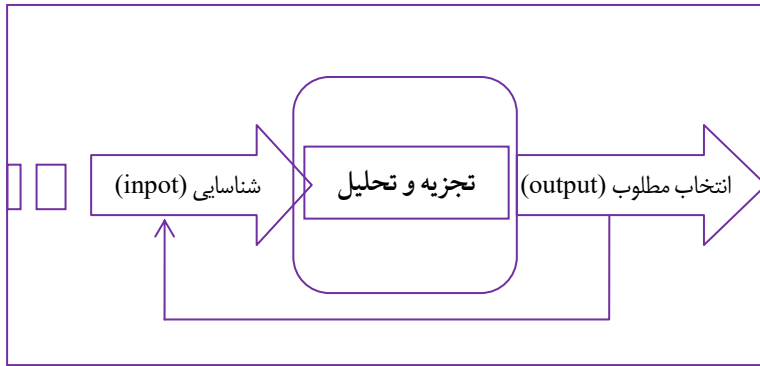
۲. روش پژوهش

استراتژی‌های پژوهش، طریق پژوهش را در اختیار ما می‌گذارد. مسیر پژوهش در واقع نوعی استراتژی پژوهش است که جمع‌آوری داده‌ها را در بر می‌گیرد. انتخاب مسیر پژوهش، در جمع‌آوری داده‌های پژوهش تأثیر می‌گذارد. استراتژی مشخص به مهارت‌های مختلف، پیش‌فرض‌ها و رویه‌های پژوهشی دلالت دارد (دانایی‌فرد و همکاران، ۱۳۸۳: ۱۷). پژوهش حاضر بر اساس الگوی پیاز پژوهش (ساندرز، دانایی‌فرد) به گونه نمودار زیر انجام گرفته است.

نمودار شماره ۱: فرایند پژوهش

پژوهش حاضر با روش استنباطی و «تحلیل توصیف محتوایی» انجام گرفته و با توجه به اسناد و مدارک، مطالب را به گونه نمودار زیر استخراج نموده است.

نمودار شماره ۲: فرایند استخراج پژوهش (محقق ساخته)

این روش برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های مختلف کیفی را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند.

۳. مفهوم‌شناسی

۱-۳. قدرت

الف) قدرت^۱ در لغت

قدرت در زبان انگلیسی به معنای زور، قدرت، برتری، توان، نیرو، اقتدار، سلطه نیروی برق، قدرت دید ذره‌بین، نیرو بخشیدن، نیرومند کردن و زور به کار بردن (ر.ک: تحلیل‌گران) و در زبان فارسی به معنای توانستن، توانایی داشتن، توانایی، توان، سلطه و نفوذ آمده است (انوری، ۱۳۸۱: ۵۴۹۴/۶) و در جامعه‌شناسی امکان تحمیل اراده یک فرد بر رفتار و کنش دیگران، و در علوم سیاسی نیروی نظامی یا اقتصادی که توان تسلط بر جامعه را دارد، و در فلسفه توانایی ویژه موجود زنده که با آن از روی قصد و اراده، عملی را انجام می‌دهد یا ترک می‌کند، معنا شده است (دهخدا، ۱۳۳۹: ۱۲۶/۳۸-۱۷۷).

ب) قدرت در اصطلاح

دانشمندان تعاریف گوناگونی برای قدرت ارائه داده‌اند. از دیدگاه هابز، قدرت انسان وسیله‌ای است که برای دستیابی به امر مطلوب در آینده در اختیار دارد (منوچهری، ۱۳۷۶: ۳۲).

1. Power.

جان لاک قدرت سیاسی را به معنای حق اعمال قدرت در جهت منافع عامه می‌داند (هیندس، ۱۳۸۰: ۵۹-۶۱). راسل قدرت را پدیدآورنده آثار مطلوب می‌داند (نبوی، ۱۳۸۸: ۴۴-۴۸). پولانزاس اعلام می‌دارد که قدرت توانایی یک طبقه اجتماعی برای تحقق منافع خاص عینی خود است (همان: ۹۲-۸۵). وبر از قدرت به عنوان تحمیل اراده خود بر رفتار دیگران یاد می‌کند (راش، ۱۳۷۷: ۵۸). هانا آرنست قدرت را توانایی آدمی برای عمل، دراتفاق عمل با گروه می‌داند. پارسونز نیز قدرت را واسطه‌ای تعمیم‌یافته برای تضمین اجرای تعهدات الزام‌آور واحدهایی در نظام سازمان جمعی دانسته است (همان: ۵۹). باتوجه به تعاریف گوناگون که از سوی دانشمندان مطرح شد، می‌توان گفت: قدرت مجموعه‌ای از عوامل مادی و معنوی است که موجب فراهم شدن اطاعت فرد یا گروه از سوی فرد یا گروه دیگر می‌گردد.

ج) قدرت در قرآن

مفهوم قدرت در قرآن کریم با اصطلاحات مختلف مانند «مُلْك»، «سلطة»، «حکم»، «أمر»، «قوة»، «ولایة» و «اقتدار» بیان گردیده است (سیدباقری، ۱۳۹۴: ۲۸-۳۷). قدرت در قرآن به صورت خاص از ماده «قدر» (بر وزن فلس) به معنای توانایی آمده است مانند ﴿صَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَيْءٍ...﴾ (نحل / ۷۵). خداوند در این آیه، عبد مملوک را مثال زده که قادر بر چیزی نیست (قرشی بنایی، ۱۳۷۱: ۲۴۶/۵).

۲-۳. اقتدار

واژه اقتدار^۱ از واژه لاتینی “actoritas” گرفته شده که خود آن مشتق از واژه “auctor” به معنای “auteur” یا مؤلف است (سینت، ۱۳۹۱: ۲۵). همچنین به معنای سلطان، صلاحیت، مقام، قدرت، توانایی، اختیار، اجازه، اعتبار، نفوذ، مدرک یا مأخذی از کتاب معتبر یا سندی، نویسنده معتبر، منبع صحیح و موثق و (در جمع) اولیاء امور بیان شده (ر.ک: تحلیلگران) و در زبان فارسی به معنای توانایی و قدرت آمده است (انوری، ۱۳۸۱: ۵۰۳/۱). همچنین به معنای نفوذی است که یک شخص یا یک چیز دارد، بدون

1. Authority.

اینکه لازم باشد برای ابقاء آن پیوسته وارد عمل شود. ماکس وبر^۱ اقتدار را قانونی، سنتی و فرهنگی می‌داند (جاسمی، ۲۵۳۷: ۲۶).

۳-۳. تفاوت قدرت و اقتدار

در مورد تفاوت این دو مقوله، پیتر میلر^۲ در کتاب *سوژه، استیلا و قدرت* به نقد از الگوی کلی وبر می‌گوید که وبر میان قدرت و اقتدار تمایز قائل می‌شود. قدرت بیانگر این است که کنشگر در مناسبات اجتماعی بتواند اراده‌اش را به رغم مقاومت اعمال کند. اقتدار بر اطاعت از جانب مخاطبان فرمان دلالت دارد (میلر، ۱۳۸۸: ۱۵). در قدرت از راه زور به صورت آشکار سلطه‌ای به دیگران تحمیل می‌گردد، اما در اقتدار از راه تمهیدات و برنامه‌ریزی‌هایی خاص، جامعه را با خود همراه می‌کند (رئوفت، ۱۳۸۵: ۳۲-۳۱).

۳-۴. فرایند

فرایند^۳ در زبان انگلیسی به معنای مراحل مختلف چیزی، پیشرفت تدریجی و مداوم، جریان عمل، مرحله، دوره عمل، طرز عمل، تهیه کردن، مرحله‌ای را طی کردن، به انجام رساندن، تمام کردن، فراگرد، فراشد، روند، فرایند و پردازش کردن بیان شده است (رک: تحلیل‌گران). در زبان فارسی به معنای مجموعه‌ای از فعالیت‌های مختلف که برای دست یافتن به نتیجه‌ای خاص انجام می‌شود، بیان شده و همچنین به معنای مجموعه‌ای از تحولاتی که به صورت طبیعی رخ می‌دهند و منجر به تغییر می‌شوند و نیز به معنای مجموعه‌ای از کارها، طرح‌ها و اندیشه‌هایی که به کمک آن‌ها تصمیمی گرفته می‌شود یا پاسخ مسئله‌ای یافت می‌شود یا چیزی ساخته و تولید می‌شود، آمده است (انوری، ۱۳۸۱: ۵۲۹۷/۶).

۳-۵. دفاعی

واژه دفاع در علوم گوناگون معنای خاصی دارد و در کل، به معنای انجام دادن

1. Max Weber.
2. Peter Miller.
3. Process.

عملی برای جلوگیری از آسیب دیدن هنگام خطر و دفع کردن هجوم دشمن بیان شده است (ر.ک: دهخدا، ۱۳۳۹: ذیل واژه). دفاعی به معنای شیوه دفاع در برابر هجوم دشمن، حریف و... به کار رفته است (انوری، ۱۳۸۱: ۳۲۲۳/۴-۳۲۲۴).

۳-۶. قدرت و اقتدار در قرآن

واژه قدرت و اقتدار در قرآن، معادل «مکن» آمده که از «کون» مشتق شده و به صورت «امکن، مکن و تمکن...» آمده و به معنای «قدرت و اقتدار و قدرت دادن» به کار می‌رود (قرشی بنایی، ۱۳۷۱: ۲۷۰/۶)؛ همان گونه که خداوند می‌فرماید: ﴿...وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ...﴾^۱ (یوسف/ ۲۱) و در آیه‌ای دیگر آمده است: ﴿وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَا إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ﴾^۲ (احقاف/ ۲۶). همچنین در آیات دیگر نیز بیان شده است (ر.ک: انفال/ ۷۱؛ یوسف/ ۵۴؛ مؤمنون/ ۱۳؛ نور/ ۵۵؛ مرسلات/ ۲۱؛ تکویر/ ۲۰).

۳-۷. قدرت و اقتدار از دیدگاه امام خامنه‌ای

اقتدار جلوه‌ای از قدرت است که به صورت خودجوش برای مخاطبان القا می‌گردد؛ اما قدرت و اقتدار در اندیشه امام خامنه‌ای، از جایگاهی مهم برخوردار است و ایشان در بیانات مختلفی که در عرصه‌های گوناگون سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و دفاعی داشته، به صورت مترادف به کار برده است و مشخصاً منظور ایشان از قدرت، همان اقتدار است. همان گونه که در بیانات ایشان مشاهده می‌کنیم:

«... نظام جمهوری اسلامی باید به این «قدرت و اقتدار» دست پیدا کند تا بتواند از ملت خود، از کشور خود، از ارزش‌های خود و از نظام خود پشتیبانی کند...» (بیانات در دیدار نخبگان جوان دانشگاهی، ۱۳۸۷/۰۶/۰۵).

در جای دیگر بیان می‌دارد:

«ملت ایران باید خود را «قوی» کند؛ این حرف من است. حرف درباره «اقتدار ملی» است... طبیعت دنیایی که با افکار مادی اداره می‌شود، همین است؛ هر که احساس «قدرت» بکند، نسبت به کسانی که در آن‌ها احساس ضعف می‌کند،

۱. «به یوسف در سرزمین مصر تمکن و قدرت داریم».

۲. «گذشتگان را تمکن و قدرت دادیم در آنچه به شما در آن تمکن ندادیم».

زورگویی خواهد کرد؛ چه نسبت به فرد، چه نسبت به ملت» (بیانات در حرم مطهر رضوی، ۱۳۹۳/۰۱/۰۱)^۱.

۴. مبانی نظری

قدرت، مفهوم وسیع دارد و در حوزه‌های مختلف علمی مطرح است. از نظر مارکس که یک جامعه‌شناس است، قدرت با سه ویژگی شناخته می‌شود؛ نخست اینکه قدرت خصیصه طبقاتی دارد و در رابطه یک طبقه با طبقه دیگر تحقق‌پذیر خواهد بود. دوم اینکه قدرت یک نیروی ناسالم است و ریشه در طبقاتی بودن جامعه دارد. سوم اینکه قدرت بیانگر رابطه طبقه حاکم و محکوم است (ویر، ۱۳۶۷: ۱۶۱). فوکو^۲ قدرت را در روابط میان شهروندان و طبقات اجتماعی نمی‌داند، بلکه به عنوان شبکه‌ای گسترده می‌داند که در آن، همه افراد درگیرند و سطوح مختلف اجتماعی را شامل می‌شود. در نگرش سیاسی و فلسفی عمومی معاصر، قدرت همواره معادل «حکومت» تلقی می‌شود و حکومت تنها صاحب امتیاز قدرت به حساب می‌آید (تاج‌زاده، ۱۳۹۹: ۱۷۶-۱۸۹). جایگاه قدرت در علوم اجتماعی قابل توجه است و معنای خاصی را به خود می‌گیرد. آنچه این پژوهش در نظر دارد، «قدرت و اقتدار» با رویکرد دفاعی است و به دنبال بررسی فرایند تکاملی قدرت و اقتدار برای دفاع از یک ملت، با توجه به اندیشه امام خامنه‌ای است.

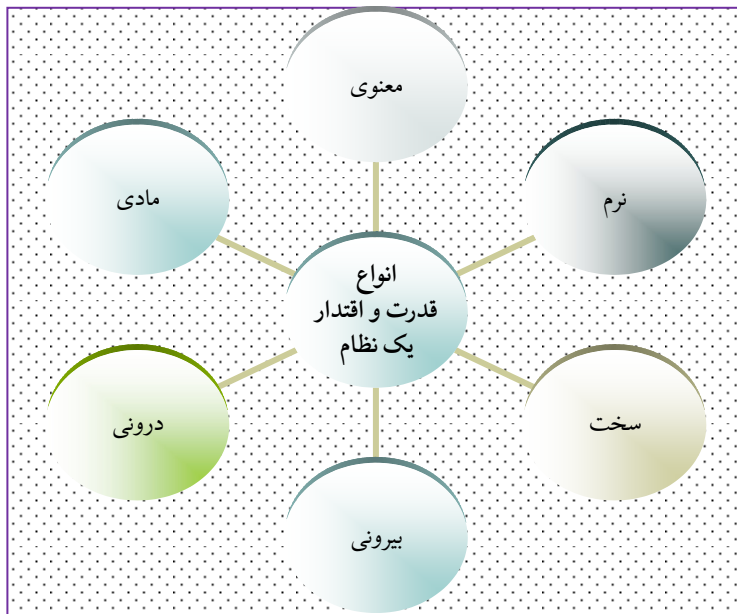
۴-۱. انواع قدرت و اقتدار

دانشمندان انواع مختلفی از قدرت را بیان نموده‌اند. از یکسو قدرت را به مادی و معنوی تقسیم می‌کنند و مؤلفه‌های مادی مانند نیروی نظامی و ثروت اقتصادی را در زمره عناصر مادی می‌دانند و باورهای معنوی را از عناصر معنوی برمی‌شمارند. عده‌ای منابع قدرت را اکتسابی و غیر اکتسابی می‌دانند. منابع غیر اکتسابی شامل عوامل و منابعی است که در طبیعت و محیط جغرافیایی یک نظام از سوی خداوند به امانت نهاده شده است. منابع اکتسابی قدرت، منابعی است که هر ملتی می‌تواند بر اساس

۱. بیانات و دیدگاه‌های مقام معظم رهبری، در پایگاه اطلاع‌رسانی معظم‌له (Khamenei.ir) قابل مشاهده است.

2. Michel Foucault.

ظرفیت‌های خود آن را توسعه دهد؛ مانند دانش ملی و اعتماد به نفس اجتماعی. در رویکرد دیگر، قدرت را به قدرت سخت و نرم تقسیم کرده‌اند (ساروی، ۱۳۹۰: ۶۳) که سخت‌افزارها و جنگ‌افزارها و فزونی جمعیت یک کشور را از ابعاد سخت، و دانش و اعتقادات جامعه و مانند آن را از ابعاد نرم دانسته‌اند (نای، ۲۰۰۶). از منظر دیگر، قدرت را به درون‌زا و برون‌زا تقسیم کرده‌اند. قدرت درون‌زا مجموعه منابع مولد قدرت و اقتدار است که با ساخت درونی نظام مرتبط بوده و اجزای آن را مؤلفه‌های بومی و درونی یک ملت و کشور تشکیل می‌دهند و مدیریت کلان و خرد آن، در اختیار خود نظام است؛ مانند اعتقادات، دانش، ثروت ملی و بومی، منابع طبیعی و نیروهای نظامی متعهد و دارای اعتماد به نفس و... قدرت برون‌زا قدرتی است که از بیرون یک نظام در اختیار آن گذاشته می‌شود؛ مانند حمایت بیگانگان از یک حکومت یا منابع اقتصادی وابسته به مصالح بیگانگان و... ثقل مهم انواع قدرت و اقتدار داخلی است که می‌تواند به طور کلی در محیط‌های سیاسی، اقتصادی، آموزش و فرهنگی - اجتماعی ظهور و بروز یابد. به طور کلی می‌توان انواع قدرت و اقتدار را به گونه نمودار زیر بیان کرد.

نمودار شماره ۳: انواع قدرت و اقتدار (محقق ساخته)

۲-۴. رهیافت‌های قدرت و اقتدار در اندیشه امام خامنه‌ای

رهیافت به منابع قدرت و اقتدار یک کشور را می‌توان از سرمایه‌های ملی آن کشور به دست آورد. سرمایه ملی یک کشور شامل ابعاد قدرت و اقتدار در عرصه‌های گوناگون سیاسی، اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی، نظامی، سرزمینی، علمی و فناوری و فرامرزی می‌گردد (رجب‌پور و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۵۲). امام خامنه‌ای رهیافت‌های مختلف قدرت و اقتدار را در عرصه‌های گوناگون سیاسی، اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و علمی مطرح کرده است. در بعد اجتماعی - فرهنگی، مؤلفه‌هایی مانند هویت دینی، اعتماد به نفس ملی، اعتقاد و باور دینی، تمدن تاریخی، جامعه‌پذیری سیاسی، ولایت‌مداری، روحیه شهادت‌طلبی، نظام آموزشی و دانش بومی، حس رضایت‌مندی اجتماعی و فزونی جمعیت و تنوع فرهنگی را در نظر داشته است. در بعد سیاسی، مؤلفه‌هایی مانند ساختار حکومت مردم‌سالاری، مشارکت سیاسی، دیپلماسی فعال، ثبات سیاسی، انسجام و همبستگی ملی، ساختار نظام خاص و بومی، قدرت بازدارنده، مرزهای طبیعی و گسترده، جمعیت فعال را بیان نموده است. در بعد اقتصادی، همچون عدالت توزیعی، هم‌سنخی اجتماعی مسئولان و مردم، کارآمدی دولت و اعتماد اجتماعی، استقلال در منابع اولیه، منابع مالی متنوع، اهداف مشخص و مدون، مدیریت کارآمد، موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی و امنیت اقتصادی را مطرح نموده است.^۱ در بعد علمی، نظر ایشان با اتکا به روایتی از امام علی علیه السلام که می‌فرماید: «العلم سلطان»، این است که تنها با علم می‌توان به قدرت اقتصادی، نظامی و اقتصادی رسید. ایشان در ادامه بیان می‌دارد:

«علم مایهٔ قدرت است؛ هم امروز و هم در طول تاریخ... خود دانش مایه اقتدار است؛ ثروت‌آفرین است، قدرت نظامی‌آفرین است، قدرت سیاسی‌آفرین است»
(بیانات در دیدار وزیر علوم و استادان دانشگاه تهران، ۱۳/۱۱/۱۳۸۸).

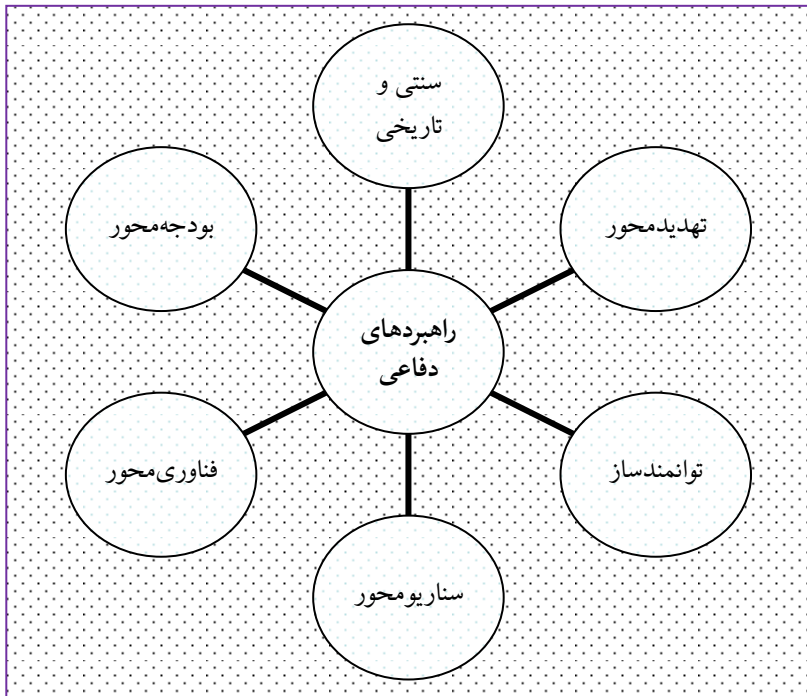
به طور کلی، عوامل قدرت و اقتدار شامل پیشرفت علمی، افزایش جمعیت، مصون‌سازی فرهنگی، وحدت ملی، استفاده از ظرفیت‌های خارج از کشور، تقویت

۱. به لحاظ پراکندگی مطالب نمی‌توان به صورت مشخص، ارجاع به منبع داد؛ زیرا تک‌تک این مطالب مرجع جداگانه دارد که به صورت کلی جمع‌آوری شده است (ر.ک: پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری به نشانی Khamenei.ir).

ایمان و معرفت دینی، توسعه اقتصادی، حفظ عزت، حفظ روحیه جهاد و شهادت، مراقبت بر نفوذ دشمن، حفظ آرمان‌های انقلاب، شناخت تهدیدها، وظایف اقشار مختلف، وظایف علما، روشنفکران و نخبگان، حاکمان کشورهای اسلامی، مجلس خبرگان، جوانان، نظامیان، نهادهای فرهنگی، نهادهای آموزشی، مجلس و نهادهای دولتی، رسانه‌ها، هنرمندان و بانوان می‌شود (بدرخانی و میری، ۱۴۰۰: ۳۳۰-۴۱۸).

۳-۴. راهبردهای دفاعی قدرت و اقتدار در اندیشه امام خامنه‌ای

در نظریه دفاعی، راهبردهای مختلفی از سوی دانشمندان وجود دارد که می‌توان به صورت نمودار زیر بیان کرد.

نمودار شماره ۴: راهبردهای دفاعی قدرت و اقتدار

در رویکرد «سنتی»، رویه‌های گذشته برای اثربخشی عملیاتی آینده مورد توجه قرار می‌گیرد. در این رویکرد، نوآوری، ابتکار و خلاقیت، ظهور و بروز ندارد و مسئله دفاعی مشابه و یکنواخت در نظر گرفته می‌شود.

رویکرد «فناوری محور»، بر فراهم کردن فناوری متمرکز است و فناوری های جدید در اختیار نیروهای مسلح قرار می گیرد.

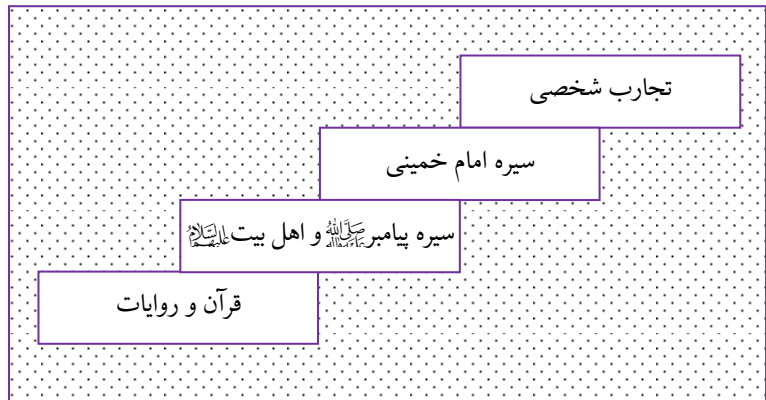
راهبرد «تهدید محور»، به شناسایی دشمنان بالقوه و قابلیت ها و توانایی های آن ها می پردازد. این رویکرد به فرصت ها و تهدیدها توجه دارد و محیط داخلی و خارجی را مورد ارزیابی قرار می دهد.

برنامه ریزی «بودجه محور»، فراهم آوردن قابلیت پیادار در قالب بودجه موجود است. در این رویکرد از گزینه های پرهزینه که از بودجه موجود بیشتر است، صرف نظر می گردد.

در استراتژی «سناریو محور»، ساختار آینده بر اساس مجموعه ای از سناریوهای برگزیده طراحی می شود.

در رویکرد «توانمندسازی»، طیف تهدیدها بر پایه احتمال و شدت تهدید، اولویت بندی شده است. این راهبرد بر اساس تهدیدها و مطابق توانمندی داخلی و خارجی، برای تهاجم پیشدستانه برنامه ریزی می کند (لطفی مرزناکی و همکاران، ۱۳۹۷: ۴۲-۴۷).

اندیشه دفاعی امام خامنه ای با الهام از قرآن، روایات و احادیث و فرهنگ دینی و سیره عملی رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَام و آموزه های امام خمینی، در عرصه های مختلف مطرح است که می توان مبانی فکری ایشان را در بعد دفاعی به صورت نمودار زیر بیان داشت.

نمودار شماره ۵: مبانی راهبردهای دفاعی قدرت و اقتدار، در اندیشه امام خامنه ای

ایشان بر اساس مبانی تفکر اسلامی، استراتژی دفاعی را بر اساس حفظ روحیه انقلابی و شهادت‌طلبی و نهادینه شدن تفکر بسیجی، باور به نصرت الهی، ولایت‌مداری، داشتن اعتماد به نفس، عدالت‌خواهی و حق‌طلبی، دفاع از مظلوم، مخالفت با سلطه‌طلبی و سلطه‌گری، اصل عدم تجاوز، همزیستی مسالمت‌آمیز، اصل دفاع همه‌جانبه، اصل مقاومت و پایداری و عدم سازش، اصل مردمی بودن و دفاع بر تداوم نقش‌آفرینی مردم در دفاع، تقویت تفکر دفاعی و خودتکایی و خودکفایی، دشمن‌شناسی و دشمن‌ستیزی و وحدت و انسجام اسلامی می‌داند (همو، ۱۳۹۹: ۱۶۳-۱۶۴).

۴-۴. قدرت و اقتدار مطلوب در اندیشه امام خامنه‌ای

قدرت در اندیشه امام خامنه‌ای، یک وسیله است؛ اما این وسیله بودن، چیزی از ارزش، اهمیت و اعتبار قدرت نمی‌کاهد. از دیدگاه ایشان، قدرت زمانی مطلوب است که در خدمت امنیت، عدالت و خدمت به مردم باشد؛ وگرنه نقیمت است. ایشان معتقدند:

«قدرت به خودی‌خود نه نعمت است، نه نقیمت؛ اگر برای خدا و برای خدمت شد، نعمت است؛ اگر برای دستاوردهای مادی و ارضای هوس‌های انسانی شد، می‌شود نقیمت» (بیانات در مراسم تنفیذ حکم ریاست جمهوری، ۱۳۸۴/۰۵/۱۲).

قدرت واقعی از دیدگاه ایشان، مربوط به ملت‌هاست و قدرت آینده را از آن اسلام و انسان‌های آگاه و بیدار می‌داند (بیانات در دیدار اساتید دانشگاه‌ها، ۱۳۹۱/۰۵/۲۲). در قرآن، منشأ قدرت خداوند و قدرت‌های دیگر، پرتوی از قدرت بیان شده است؛ مانند «أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» (بقره/ ۱۶۵) و همچنین در جای دیگر آمده است: «لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ» (کهف/ ۳۹). به تعبیر قرآن، قدرت مطلوب قدرتی است که انسان را به سمت رشد و هدایت سوق دهد: «وَجَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا» (انبیاء/ ۷۳؛ نیز ر.ک: سجده/ ۲۴). همچنین قدرتی اهمیت دارد که انسان را به عزت برساند و کسی از این ویژگی برخوردار است که به خداوند نزدیک شود: «مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا» (فاطر/ ۱۰؛ نیز ر.ک: نساء/ ۱۳۹).

۵. فرایند تکاملی قدرت و اقتدار در اندیشه امام خامنه‌ای

با توجه به مبانی نظری، رهیافت‌ها و راهبردهای دفاعی قدرت و اقتدار در اندیشه

امام خامنه‌ای، به فرایند تکاملی قدرت و اقتدار در منظومه فکری ایشان دست می‌یابیم. این فرایند تکاملی، ریشه در قرآن، روایات و سیره رسول گرامی اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَام و اندیشه امام خمینی دارد و می‌توان این فرایند را در عرصه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و علمی مطرح کرد. همان گونه که خداوند مقابله با دشمن را به هر وسیله امر می‌کند و می‌فرماید: ﴿أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ﴾^۱ (انفال / ۶۰). واژه «قُوَّة» به صورت عام آمده و ابعاد گوناگون مقابله با دشمنان را شامل می‌شود.

۱-۵. فرایند تکاملی قدرت و اقتدار سیاسی

امام خامنه‌ای در انتقاد به اندیشه مادی‌گرایانه غرب می‌فرماید:

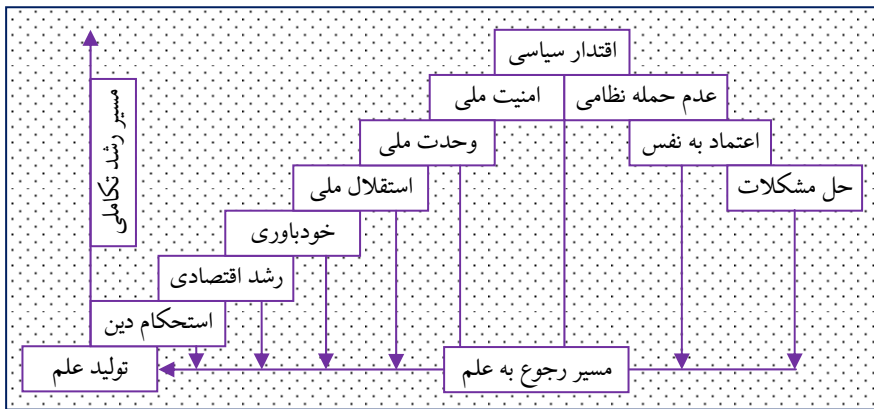
«... امروز نفوذ و اقتدار سیاسی در دنیا، روی سه پایه استوار است: اول، ثروت و امکانات پولی و مالی؛ دوم، توانایی‌های علمی و تکنولوژیکی؛ سوم، قطعاً توانایی‌های خبری و سلطه خبری است» (بیانات در دیدار مسئولان بخش‌های مختلف صدا و سیما، ۱۳۶۹).

از دیدگاه ایشان، تولید علم منجر به استحکام دین، پیشرفت اقتصادی، خودباوری و استقلال ملی، عدم حمله نظامی، قدرت نظامی، ایجاد ثروت، ایجاد اعتماد به نفس، حل مشکلات و اقتدار سیاسی می‌گردد (حسنوی، ۱۳۹۳: ۲۰۴). در جای دیگر دارد که اقتدار هر نظام سیاسی، عامل اصلی بقای آن به شمار می‌رود. در مورد اهمیت اقتدار سیاسی می‌فرماید کشورهایی که بتوانند امنیت خودشان را تأمین کنند و به عزت و آسایش مادی و معنوی دست یابند، احتیاج به اقتدار دارند. اقتدار در نظام‌های مادی امروز دنیا با الگوی اقتدار نظام اسلامی متفاوت است؛ اقتدار نظام مادی بر پایه‌های قدرت مادی مانند پول، سلاح، تبلیغات فریبکارانه و منافقانه است، اما در الگوی اسلامی و معنوی، این اقتدار در درجه اول متکی به عامل معنوی و ارزش معنوی و الهی است. این بدان مفهوم نیست که جمهوری اسلامی به سلاح، نظم، تجهیزات و آموزش اهمیت نمی‌دهد؛ بلکه روح این ابزار عبارت است از احساس تکلیف خدایی و احساس اتکا به خدای متعال. این یک حقیقت است، یک ارتش را، یک مجموعه نیروهای مسلح را، یک ملت را آن‌چنان مقاوم و استوار می‌کند که قدرت‌های مادی قادر نیستند.

۱. «در مقابل دشمن از هر توانی که دارید، استفاده کنید».

در ادامه آمده که قدرت و اقتدار ملی، برخی الزامات اساسی دارد مانند اینکه مردم، مسئولان و نخبگان کشور، هر یک در تحقق این الزامات وظایف خویش را شناخته و جامعه عمل پیوشند؛ اما اصلی‌ترین عامل اقتدار در جمهور اسلامی، نیروهای مسلح مؤمن و متعهد می‌باشند (لطفی مرزناکی، ۱۳۹۶: ۲۰۵-۲۰۶). در جای دیگر بیان داشته است: «... امنیت هم ناشی از وحدت است. اگر وحدت نباشد، امنیت ملی هم به خطر می‌افتد» (بیانات در خطبه‌های نماز جمعه، ۱۳۷۹/۰۱/۲۶).

بنابراین می‌توان فرایند تکاملی دفاعی قدرت و اقتدار سیاسی را در اندیشه مقام معظم رهبری به گونه نمودار زیر خلاصه کرد.

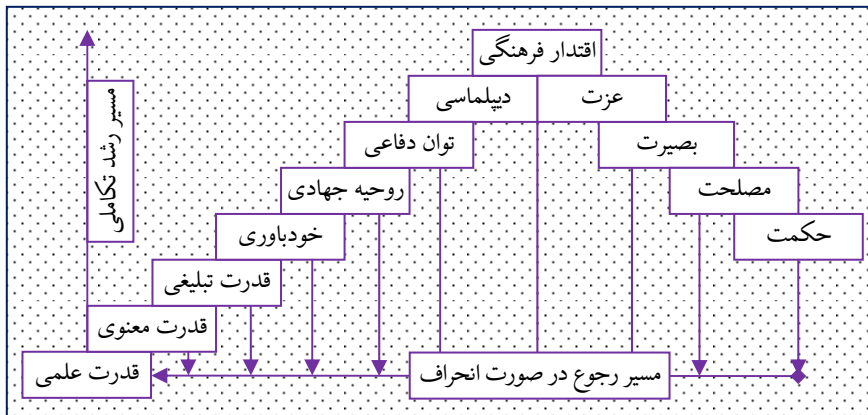
نمودار شماره ۶: فرایند تکاملی دفاعی قدرت و اقتدار سیاسی (محقق ساخته).

در نمودار بالا، قدرت و اقتدار سیاسی از تولید علم آغاز و در نهایت به قدرت و اقتدار سیاسی منجر می‌شود. در اصل، این نمودار به عنوان یک سیستم عمل می‌کند که اگر در مسیر توسعه و حل مشکلات، باز با مشکلاتی روبه‌رو گردید، باید رجوع به علم گردد.

۲-۵. فرایند تکاملی قدرت و اقتدار فرهنگی - اجتماعی

در اندیشه و آثار امام خمینه‌ای، در کنار عبارات و اصطلاحات «قدرت»، «قدرت الهی» و «قدرت فرهنگی»، عبارات «قدرت علمی»، «قدرت معنوی»، «قدرت تبلیغی»، «خودباوری»، «روحیه جهادی»، «آمادگی و توان دفاعی»، «دیپلماسی»، «عزت»،

«بصیرت»، «مصلحت»، «حکمت» و «اقتدار ملی» به کار برده شده است. ایشان راه مقابله با جنگ نرم و رسیدن به عزت و اقتدار را قدرت مبتنی بر «قدرت الهی» و «اقتدار فرهنگی» دانسته و علم را مساوی با قدرت و تولید علم و فناوری به همراه عدالت و با نگاهی درون‌گرا و با هدف غایی رسیدن به سعادت اخروی می‌داند (لطفی مرزناکی، ۱۳۹۹: ۵۳۳). در جای دیگر دارد که «حفظ مرزهای اعتقادی»، پاسداشت مبانی ارزشی و اعتقادی که هویت اصلی و اساسی این کشور و ملت را تشکیل می‌دهد، همان مؤلفه‌ای است که تقریباً تمام موجودیت ما را رقم می‌زند (ریاضی و قربانی، ۱۳۹۹: ۲۱۰). مقام معظم رهبری با الهام از اندیشه قرآنی، وحدت و اتحاد را رمز موفقیت، مایه قدرت و اقتدار دانسته، می‌فرماید: «امروز وحدت ملت ایران... رمز پیروزی است» (بیانات در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان، ۱۳۸۷/۰۸/۰۸). ایشان استحکام یک نظام را به ایمان، قدرت و توانایی ایستادگی، عزم راسخ و فریب نخوردن از الفاظ فریبنده می‌داند (بیانات در دیدار فرماندهان ارشد نظامی و انتظامی، ۱۳۸۹/۰۱/۲۲). به صورت کلی می‌توان رشد و پیشرفت فرایند تکاملی دفاعی قدرت و اقتدار فرهنگی - اجتماعی را از دیدگاه ایشان، به گونه زیر ترسیم کرد.

نمودار شماره ۷: فرایند تکاملی قدرت و اقتدار فرهنگی - اجتماعی (محقق ساخته)

۳-۵. فرایند تکاملی قدرت و اقتدار علمی

با توجه به رهیافت‌های قدرت و اقتدار در اندیشه امام خامنه‌ای، مشخص شد که ایشان اصل و اساس توسعه یک کشور را مرهون علم می‌داند (لطفی مرزناکی و گروه

نویسندگان مقالات برگزیده، ۱۳۹۱: ۱۰۱-۹۹/۱). ایشان با استناد به روایتی از امیرالمؤمنین علیه السلام که فرمود: «العلم سلطان»، جایگاه و نقش علم را این گونه بیان می‌دارد:

«علم مساوی است با قدرت؛ هر کسی که علم پیدا کند، می‌تواند فرمانروایی کند؛ هر ملتی که عالم باشد، می‌تواند فرمانروایی کند» (بیانات در دیدار زائرین و مجاورین حرم مطهر رضوی، ۱۳۸۵/۰۱/۰۱).

در ادامه، فرایند تکاملی قدرت و اقتدا علمی را بیان می‌دارد:

«علم مجرد و به تنهایی هم کافی نیست؛ علم را باید وصل کنیم به فناوری، فناوری را باید وصل کنیم به صنعت، و صنعت را باید وصل کنیم به توسعه کشور» (همان).

در بیان دیگر، علم را مایه اقتدار ملی دانسته، می‌فرماید:

«علم عبارت است از اقتدار. علم، خودش یک اقتدار است. هر کس این اقتدار را داشت، می‌تواند حرکت کند. هر کسی هر ملتی هر جامعه‌ای که نداشت، مجبور است از اقتدار دیگران پیروی کند» (بیانات در دیدار نخبگان جوان، ۱۳۸۹/۰۷/۱۴).

ایشان محور و کلید اساسی توسعه یک کشور را علم می‌داند و بیان می‌دارد:

«رمز پیشرفت یک کشور، یعنی آن محور اصلی برای اقتدار یک کشور، پیشرفت همراه با اقتدار، علم است» (بیانات در دیدار جمعی از نخبگان علمی کشور، ۱۳۸۸/۰۸/۰۶).

در جای دیگر بیان می‌دارد:

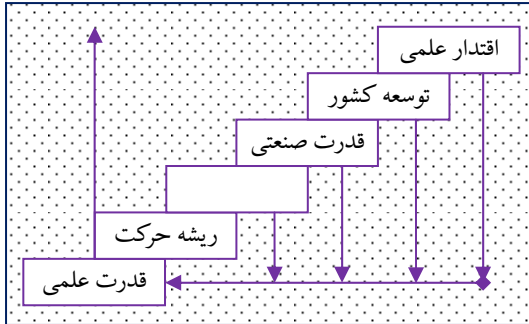
«خود دانش مایه اقتدار است؛ ثروت آفرین است، قدرت نظامی آفرین است، قدرت سیاسی آفرین است» (بیانات در دیدار وزیر علوم و استادان دانشگاه تهران، ۱۳۸۸/۱۱/۱۳).

ایشان در سال‌های مختلف (از سال ۱۳۸۶ تا کنون) و در بیانات گوناگون، از اهمیت علم به عنوان «دانش‌بنیان» یاد می‌کند و سال ۱۴۰۱ را «سال تولید، دانش‌بنیان و اشتغال آفرین» نام‌گذاری می‌فرماید.^۱

قرآن کریم نیز بر موضوعاتی مانند علم، عالم، جستجوی علمی و تعقل و تفکر تأکید می‌کند. علم در قرآن از اهمیتی ویژه برخوردار است (ر.ک: رعد/۱۶؛ فاطر/۱۹-۲۱) و آیات مختلف نشان می‌دهد که سرچشمه اصلی تقوا و ترس از خدا (فاطر/۲۸)، زهد

1. <<https://farsi.khamenei.ir/tag-content?id=2592>>.

(قصص / ۸۰)، ایمان (سبأ / ۶)، قدرت (نمل / ۴۰: ۵)، تزکیه روح (بقره / ۱۲۹) و صبر و شکیبایی (کهف / ۶۸) علم است (احتشام، ۱۳۸۸: ۴۶-۴۹). فرایند رشد قدرت و اقتدار دفاعی علمی را می‌توان به صورت نمودار زیر در نظر داشت.

نمودار شماره ۸: فرایند تکاملی قدرت و اقتدار علمی (محقق ساخته)

۴-۵. فرایند تکاملی قدرت و اقتدار اقتصادی

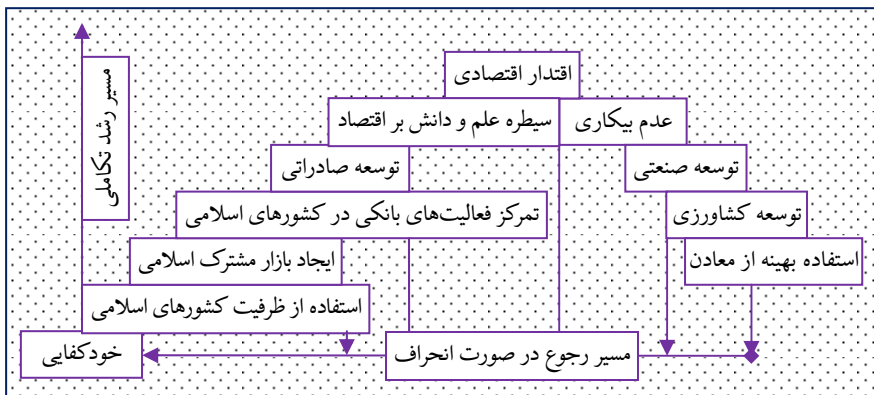
مقام معظم رهبری از قدرت و اقتدار اقتصادی به عنوان رکن اصلی «اقتدار ملی» یاد می‌کند و در ادامه، کارایی نظام را در گرو رشد اقتصادی می‌داند (لطفی مرزناکی، ۱۳۹۵: ۳۴۸-۳۴۹) و اقتدار اقتصادی را به معنای عدم بیکاری، توسعه صنعتی و کشاورزی در حد مطلوب و استفاده بهینه از معادن کشور تعریف می‌کند (بیانات در خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۸۰/۰۲/۲۸). ایشان اقتدار و استقلال اقتصادی را مبنایی و لازمه اقتدار و استقلال سیاسی عنوان می‌کند:

«اگر استقلال اقتصادی یک جامعه‌ای تحقق پیدا نکرد... استقلال سیاسی این کشور تحقق پیدا نمی‌کند، و اگر استقلال سیاسی یک جامعه‌ای تحقق پیدا نکرد، بقیه حرف‌ها، جز حرف چیز دیگری نیست. تا یک کشور اقتصاد خود را قوی نکند... نمی‌تواند از لحاظ سیاسی و فرهنگی و غیره تأثیرگذار باشد» (بیانات در اجتماع کارگران کارخانه‌های تولیدی داروپخش، ۱۳۹۱/۰۲/۱۰).

معظم‌له راهبرد اقتصادی را در مقابل حمله‌های دشمن، بر مبنای بسترسازی خودکفایی، استفاده از ظرفیت تجاری کشورهای اسلامی، ایجاد بازار مشترک اسلامی، تمرکز فعالیت‌های بانکی در کشورهای اسلامی، توسعه صادراتی و سیطره علم و دانش

بر اقتصاد می‌داند (جعفری، ۱۳۹۹: ۲۸۱-۲۹۹).

ایشان نسبت به مسائل اقتصادی اهمیت بیشتری قائل است؛ به طوری که از ابتدای نام‌گذاری سال‌ها (۱۳۸۷ تا کنون)، بیشترین نام‌گذاری‌ها اقتصادی بوده‌اند.^۱ راهبرد فرایند تکاملی قدرت و اقتدار دفاعی اقتصادی را نیز می‌توان به صورت نمودار زیر ترسیم کرد.

نمودار شماره ۹: فرایند تکاملی قدرت و اقتدار فرهنگی - اجتماعی (محقق ساخته)

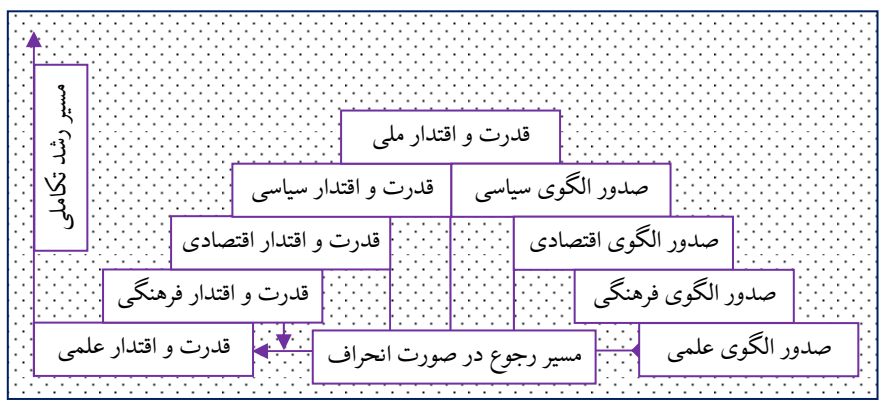
۶. فراتحلیلی

رهبر معظم انقلاب، نفوذ دشمن را یکی از تهدیدهای بزرگ در چهار محور اصلی امنیتی، اقتصادی، سیاسی و فکری و فرهنگی می‌داند. ایشان نفوذ فکری و فرهنگی و سیاسی را در مقابل نفوذ امنیتی مهم‌تر می‌شمارد. در ادامه از نفوذ اقتصادی می‌گوید و نفوذ سیاسی و فرهنگی را از آن بااهمیت‌تر تلقی می‌کند (بیانات در دیدار فرماندهان سپاه

۱. شعار سال‌های اقتصادی که از سوی رهبر معظم انقلاب امام‌خامنه‌ای نام‌گذاری گردیده‌اند، عبارت‌اند از: «حرکت مردم و مسئولین به سوی اصلاح الگوی مصرف» (۱۳۸۸)؛ «همت مضاعف و کار مضاعف» (۱۳۸۹)؛ «جهاد اقتصادی» (۱۳۹۰)؛ «تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی» (۱۳۹۱)؛ «حماسه سیاسی و حماسه اقتصادی» (۱۳۹۲)؛ «اقتصاد و فرهنگ با عزم ملی و مدیریت جهادی» (۱۳۹۳)؛ «اقتصاد مقاومتی؛ اقدام و عمل» (۱۳۹۵)؛ «اقتصاد مقاومتی: تولید - اشتغال» (۱۳۹۶)؛ «حمایت از کالای ایرانی» (۱۳۹۷)؛ «رونق تولید» (۱۳۹۸)؛ «جهش تولید» (۱۳۹۹)؛ «تولید؛ پشتیبانی‌ها، مانع‌زدایی‌ها» (۱۴۰۰)؛ «تولید دانش‌بنیان و اشتغال‌آفرین» (۱۴۰۱)؛ «مهار تورم و رشد تولید» (۱۴۰۲).

پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۹۴/۰۶/۲۵). در جای دیگر می‌فرماید که ما باید خود را از لحاظ فکری، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و علمی قوی کنیم (بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۴/۱۲/۲۰). در بیان دیگری اعلام می‌دارد که در تقویت کشور، علم و فناوری، اقتصاد و مسائل فرهنگی، بسیار نقش اساسی دارد (بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۶/۰۶/۱۳).

با وجود این، به طور کلی می‌توان فرایند تکاملی قدرت و اقتدار دفاعی را با توجه به اندیشه دفاعی امام خامنه‌ای به صورت نمودار زیر مطرح کرد.

نمودار شماره ۱۰: فرایند تکاملی قدرت و اقتدار ملی و صدور آن (محقق ساخته)

نمودار بالا با توجه به مطالب گذشته و اهداف بیانیه گام دوم ترسیم گردیده است. به طور کلی، اهداف انقلاب اسلامی در «بیانیه گام دوم»، در راستای شعار و اهداف «گام اول انقلاب اسلامی» است. به طور مشخص، اهداف انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷، «استقلال، آزادی، عدالت و معنویت» بود که در بیانیه گام دوم، «اخلاق، عزت، عقلانیت و برادری» افزوده شده است (بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲). همین طور در توصیه‌هایی مانند علم و پژوهش، معنویت و اخلاق (که شامل عرصه فرهنگی می‌شود و عدالت و مبارزه با فساد و سبک زندگی را در بر دارد)، اقتصاد، استقلال و آزادی (در ابعاد علمی، اقتصادی، سیاسی) و در نهایت عزت ملی (مرزبندی با دشمن در عرصه‌های مختلف) که در این بیانیه آمده است، نوعی فرایند تکاملی قدرت و اقتدار دفاعی بیان گردیده است.

نتیجه‌گیری

این تحقیق به دنبال «فرایند تکاملی قدرت و اقتدار» از «دیدگاه امام خامنه‌ای» است. قدرت مجموعه‌ای از عوامل مادی و معنوی است که موجب فراهم شدن اطاعت فرد یا گروه از سوی فرد یا گروه دیگر می‌گردد. قدرت به معنای نفوذی است که یک شخص یا یک چیز دارد، بدون اینکه لازم باشد برای ابقاء آن پیوسته وارد عمل شود. قدرت و اقتدار در جبر و اختیار با هم فرق دارند. نفوذ قدرت متکی به زور است و اقتدار نیاز به زور ندارد. قدرت و اقتدار در اندیشه امام خامنه‌ای به صورت مترادف به کار برده شده و منظور ایشان از قدرت، اغلب همان اقتدار است.

با توجه به رهیافت‌های مختلف قدرت و اقتدار در عرصه‌های گوناگون سیاسی، اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و علمی از دیدگاه معظم‌له، راهبردهای دفاعی با مبانی قرآن، روایات، فرهنگ دینی و سیره عملی رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَام و آموزه‌های امام خمینی، در عرصه‌های مختلف به دست آمد. همچنین با نظرداشت قدرت و اقتدار مطلوب از دیدگاه ایشان، فرایند تکاملی قدرت و اقتدار دفاعی در عرصه‌های سیاسی، علمی، فرهنگی و اقتصادی به صورت مستقل مورد بررسی قرار گرفت.

در نهایت، نتیجه این تحقیق نشان می‌دهد که با توجه به مبانی منظومه فکری ایشان، عرصه «اقتدار علمی»، ریشه اصلی رشد تکاملی قدرت و اقتدار دفاعی را شامل می‌شود. اقتدار «فرهنگی» از اولویت دوم برخوردار است. اقتدار «اقتصادی و سیاسی» به ترتیب در اولویت سوم و چهارم قرار دارند.

کتاب‌شناسی

۱. قرآن کریم.
۲. احتشام، حسن، «خاستگاه تولید علم در قرآن»، فصلنامه دین و سیاست (انسان‌پژوهی دینی جدید)، سال ششم، شماره‌های ۱۹-۲۰، بهار و تابستان ۱۳۸۸ ش.
۳. انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، تهران، سخن، ۱۳۸۱ ش.
۴. بدرخانی، غلامرضا، و محمدرضا میری (گردآوری و تدوین)، اندیشه مقاومت در منظومه فکری امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، تهران، دفاع، ۱۴۰۰ ش.
۵. پاکرو، فاطمه، «سیر قدرت و آسیب‌های آن از اسطوره تا حماسه در شاهنامه فردوسی»، دوفصلنامه تاریخ ادبیات (پژوهشنامه ادبیات و علوم انسانی سابق)، شماره ۷۳، پاییز و زمستان ۱۳۹۲ ش.
۶. جاسمی، محمد، و بهرام جاسمی، فرهنگ علوم سیاسی، تهران، افست گلشن، ۲۵۳۷ ش.
۷. جعفری، اصغر، عمق راهبردی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله)، تهران، دفاع، ۱۳۹۹ ش.
۸. حسینی، رضا، مجموعه مقالات دومین همایش تبیین اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، تهران، سازمان عقیدتی سیاسی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، ۱۳۹۳ ش.
۹. دانایی‌فرد، حسن، سیدمهدی الوانی، و عادل آذر، روش‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع، تهران، صفار، ۱۳۸۳ ش.
۱۰. دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۳۹ ش.
۱۱. راش، مایکل، جامعه و سیاست؛ مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، سمت، ۱۳۷۷ ش.
۱۲. رجب‌پور، مجید، عباس رضایی، محمداسماعیل شریفان، و ابراهیم ایجابی، «بررسی همبستگی منابع قدرت با قدرت ملی برای ۱۰ کشور برتر دنیا»، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال شانزدهم، شماره ۲ (پیاپی ۶۲)، تابستان ۱۳۹۷ ش.
۱۳. ریاضی، وحید، و سعید قربانی، دفاع آینده‌نگر در اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، تهران، دفاع، ۱۳۹۹ ش.
۱۴. رئوف، رحیم، مبانی اقتدار و سامان سیاسی در ایران معاصر، قم، معارف، ۱۳۸۵ ش.
۱۵. ساروی، علی، «جنگ نرم و تهاجم فرهنگی»، نشریه پرسمان، شماره ۱۰۵، ۱۳۹۰ ش.
۱۶. سنت، ریچارت، اقتدار، ترجمه باقر برهام، تهران، پردیس دانش، ۱۳۹۱ ش.
۱۷. سیدباقری، سیدکاظم، قدرت سیاسی از منظر قرآن کریم، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۴ ش.
۱۸. قرشی بنایی، سیدعلی‌اکبر، قاموس قرآن، چاپ ششم، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱ ش.
۱۹. لطفی مرزناکی، رحمان، دفاع قابلیت‌محور و توانمندساز در اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، تهران، دفاع، ۱۳۹۵ ش.
۲۰. همو، دفاع قابلیت‌محور و توانمندساز در اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، تهران، دفاع، ۱۳۹۶ ش.
۲۱. همو (گردآوری)، مجموعه مقالات دفاع در عمق راهبردی در اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، تهران، دفاع، ۱۳۹۹ ش.
۲۲. لطفی مرزناکی، رحمان، و گروه نویسندگان مقالات برگزیده، گزیده مقالات اولین همایش تبیین اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) (۱)، تهران، یاران شاهد، ۱۳۹۱ ش.

۲۳. لطفی مرزناکی، رحمان، و همکاران. *درآمدی بردفاع قابلیت محور و توانمندساز در اندیشه امام خمین‌ای (مدظله‌العالی)*، تهران، دفاع، ۱۳۹۷ ش.
۲۴. منوچهری، عباس، «قدرت، مدرنیسم و پست‌مدرنیسم»، *مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، سال دوازدهم، شماره‌های ۱۲۱-۱۲۲، مهر و آبان ۱۳۷۶ ش.
۲۵. میلر، پیتر، سوژه، استیلا و قدرت در نگاه هورکهایمر، مارکوزه، هابرماس و فوکو، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده، چاپ سوم، تهران، نی، ۱۳۸۸ ش.
۲۶. نای، جوزف اس.، *قدرت نرم (ابزارهای موفقیت در سیاست بین‌الملل)*، ترجمه سیدمحسن روحانی و مهدی ذوالفقاری، تهران، پژوهشکده مطالعات و تحقیقات بسیج، ۱۳۸۷ ش.
۲۷. نبوی، سیدعباس، *فلسفه قدرت*، چاپ چهارم، تهران - قم، سمت - پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۸ ش.
۲۸. ویر، ماکس، *مفاهیم اساسی جامعه‌شناسی*، ترجمه احمد صدارتی، تهران، نشر مرکز، ۱۳۶۷ ش.
۲۹. هیندس، باری، *گفتارهای قدرت: از هابز تا فوکو*، ترجمه مصطفی یونسی، تهران، شیرازه، ۱۳۸۰ ش.
30. <<https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?tid=1061>>.

نقش شبکه خویشاوندی در تحکیم خانواده ایرانی از منظر امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)*

□ موسی شعبانپور پیچا^۱

چکیده

در اسلام، استمرار روابط خویشاوندی به عنوان یک ارزش به شدت مورد توجه قرار گرفته است. تعدادی از صاحب‌نظران (نظیر آیه‌الله خامنه‌ای) معتقدند که نظام خویشاوندی در جهان معاصر از نقش و عملکرد مهمی برخوردار می‌باشد. هدف این پژوهش، بررسی نقش‌های شبکه خویشاوندی بر تحکیم خانواده در منظومه فکری امام خامنه‌ای می‌باشد. روش تحقیق از نوع پیمایشی و ابزار اصلی گردآوری داده‌ها، پرسشنامه است. جامعه آماری تحقیق، سرپرستان خانواده‌ها در مناطق ۱، ۴، ۶، ۱۶ و ۲۲ کلان‌شهر تهران (برای احصای وضعیت موجود کارکردهای شبکه خویشاوندی) می‌باشد. برابر ارزیابی‌های میدانی انجام‌شده در شهر تهران، نقش‌های مشارکت خویشاوندان «در وقایع مهم زندگی»، «جامعه‌پذیری»، «حمایت عاطفی»، «کنترل اجتماعی»، «نحوه گذران اوقات فراغت»، «ازدواج» و «زاد و ولد»، اختلاف کمتری با تدابیر قرآنی مقام معظم رهبری دارد. لیکن در

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۰۴ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۲۲

۱. دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران
(mosashabanpoor@yahoo.com)

کارکردهایی چون «مراقبت و نگهداری»، «حمایت اقتصادی و مالی» و «انجام کار خانگی»، این گونه نیست. نظام خویشاوندی همچنان در ایران دارای کارکردها و نقش‌های گوناگونی است؛ اما شرایط اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، تغییراتی را در این نقش‌ها به وجود آورده است. مناسبات خانوادگی و خویشاوندی در ایران باید بیشتر بر موازین و آموزه‌های اسلامی و قرآنی استوار باشد تا فرصت‌های پیوندهای خویشاوندی در تحکیم خانواده‌ها مورد بهره‌گیری قرار گیرد.

واژگان کلیدی: شبکه خویشاوندی، تحکیم خانواده، نقش‌ها و کارکردها.

مقدمه

خانواده و خویشاوندی از آغاز پیدایش انسان تا کنون، مهم‌ترین و اساسی‌ترین رکن جامعه انسانی را تشکیل داده است که چنین وضعی هنوز هم ادامه دارد. چون خویشاوندی پدیده‌ای است فرهنگی؛ یعنی ساخته و پرداخته انسان است. از این رو نه تنها گوناگون، بلکه تغییرپذیر می‌باشد. بحث از شبکه خویشاوندی به رغم رواج خانواده هسته‌ای (به عنوان رایج‌ترین شکل خانواده در تمدن صنعتی و جهان)، همواره از محورهای درخور توجه جامعه‌شناسی جدید به شمار آمده، به طوری که بخش مهمی از جامعه‌شناسی خانواده را به خود اختصاص داده است. از منظر برخی جامعه‌شناسان غربی، یکی از مهم‌ترین پیامدهای گذار از یک خانواده سنتی روستایی به یک خانواده شهری، جانشینی خانواده هسته‌ای غالب کنونی به جای خانواده خویشاوندی گسترده پیشین می‌باشد (کوئن، ۱۳۸۱: ۱۲۹؛ گیدنز، ۱۳۷۲: ۴۲۱).

در اسلام به جای «ارتباط خویشاوندی»، «صله رحم» به کار رفته و استحکام و استمرار روابط خویشاوندی به عنوان یک ارزش به شدت مورد توجه قرار گرفته است. معنای لغوی صله از ماده «وصل» به معنای پیوستن بوده و پیوند کردن دو چیز را می‌گویند (دهخدا، بی‌تا، ۱۰۵۱۹/۷). رحم در لغت، به عضوی خاص از بدن زن که محل استقرار جنین و کانون نشو و نما، طبیعی اوست، اطلاق می‌شود. این واژه بعدها به صورت استعاره، به معنای قرابت و خویشاوندی به کار رفت و به همین دلیل، نزدیکان و خویشاوندان را به اعتبار نسبت داشتن به یک رحم واحد، ارحام می‌گویند (طباطبایی،

۱۳۶۳: ۲۱۹/۴؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۸۱: ۴۶۶/۲۱). معنای اصطلاحی صله رحم، اتحاد خویشاوندان و اقوام و دیدار خویشاوندان است (دهخدا، بی تا: ۱۰۵۱۹/۷). در گستره و شمول مصداقی رحم که صله آن واجب شمرده شده، اختلاف نظرهایی میان فقها و مفسران بروز کرده است. بر اساس قول بعضی از فقها، رحم شامل نزدیکان و بستگان نسبی است (بهجت، ۱۴۲۶: ۴۱۰). برخی فقها نیز ارحام را نزدیکان سببی و نسبی می دانند (جوادی آملی، ۱۳۷۸: ۵۵۹). از منظر جامعه شناسی، روابط خویشاوندی معطوف به مجموعه ای از افراد است که بر اساس قرابت نسبی یا سببی با یکدیگر پیوند یافته و روابط اجتماعی - اقتصادی و عاطفی با یکدیگر دارند (بهنام، ۱۳۵۲: ۶۹؛ گیدنز، ۱۳۷۲: ۴۱۳). در این تحقیق، صله رحم تا حدودی معادل خویشاوندی است. ذی القربی عام تر است و شامل همه خویشاوندان می شود.

در قرآن پیرامون اهمیت و جایگاه پیوند با خویشاوندان، تأکیدات فراوانی شده است (برای نمونه ر.ک: بقره/ ۸۳، ۱۸۰ و ۲۱۵؛ نساء/ ۳۶؛ انعام/ ۱۵۱؛ نحل/ ۹۰؛ اسراء/ ۱۳ و ۲۴؛ لقمان/ ۱۴-۱۵). یکی از روشن ترین آیات قرآن کریم در خصوص خویشاوندان، آیه ۹۰ سوره نحل می باشد: ﴿إِنَّ اللَّهَ بِأَمْرٍ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ﴾؛ همانا خداوند به عدل و احسان و بخشش به نزدیکان فرمان می دهد و از فحشا و منکر و ستم نهی می کند.

در آیات قرآن و کلمات اولیای دین علیهم السلام، به آثار مثبت مادی و معنوی این روابط، و پیامدهای ناخوشایند قطع این روابط اشاره شده است. اعلام انزجار اسلام در خصوص قطع ارتباط خویشاوندی برای بازدارندگی است. هرچند اسلام بر حفظ خویشاوندی تأکید زیادی دارد، اما رعایت خطوط قرمز که دین مبین اسلام مشخص ساخته، الزامی است.

در جوامع سنتی، خویشاوندی بنیان روابط اجتماعی است و اساس رابطه انسان ابتدایی غالباً بر پایه خویشاوندی استوار بوده است، که در مواردی، موجب پیدایی عصبیت و وفاق اجتماعی است. امروزه علی رغم بسط ارتباطات انسانی و تعدد و تنوع روابط، هنوز شبکه های انسانی متکی بر خویشاوندی از اهمیت ویژه ای برخوردارند.

در نظر برخی از صاحب نظران، شبکه خویشاوندی در جوامع صنعتی از قدرت و

نفوذش کاسته شده و بسیاری از کارکردهای آن به نهادها و مؤسسات اجتماعی واگذار گردیده است؛ اما شبکه خویشاوندی در جوامع کمتر توسعه‌یافته و به ویژه در ایران با توجه به کارکردها و نقش‌های آن از اهمیتی ویژه برخوردار است و حتی نفوذ و قدرت این شبکه در جوامع شهری نیز همچنان پابرجا مانده است.

از نظر بهنام، آگاهی از خصوصیات جامعه ایرانی بدون اطلاع از ساخت‌های خویشاوندی ناممکن است. این ساخت‌ها در قشر بندی جامعه ایران نقش مهمی دارند و اهمیت اصل و نسب از یکسو و وجود شبکه‌های خویشاوندی از سوی دیگر، واقعیت‌هایی هستند که به رغم گرایش به زندگی صنعتی، اهمیت خود را حفظ کرده‌اند (بهنام، ۱۳۹۲: ۴۲).

سؤال اصلی این جستار آن است که بر اساس اندیشه‌های امام خامنه‌ای، شبکه خویشاوندی چه نقشی در تحکیم خانواده دارد؟ علاوه بر سؤال اصلی تحقیق، پاسخ سؤالات ذیل هم روشن خواهد شد: وضعیت موجود کارکردهای شبکه خویشاوندی در شهر تهران چگونه است؟ فاصله و شکاف بین وضع موجود و وضع مطلوب چگونه می‌باشد؟ به نظر می‌رسد کارکرد و نفوذ نظام خویشاوندی در ایران - بر خلاف نظرات برخی صاحب‌نظران خارجی و داخلی -، تأثیرات و کارکرد آن از بین نرفته، بلکه در اثر تغییر شرایط اجتماعی جامعه، تحول یافته است.

۱. پیشینه تحقیق

در خصوص پیشینه این پژوهش، این مطلب قابل ذکر است که برخی از تحقیقات داخلی و خارجی به کارکردهای نظام خویشاوندی اشاره‌هایی داشته‌اند که در اینجا، تعدادی از آن‌ها به اجمال مرور می‌شود.

ازدواج خویشاوندی در ایران، مانند بسیاری از جمعیت‌های جنوب آسیا و منطقه خاورمیانه، یکی از بهترین شاخص‌های شدت ارتباط و تعامل میان خانواده و شبکه خویشاوندی است (عباسی شوازی و صادقی، ۱۳۸۴: ۲۵-۴۷). منابع تاریخی نشان می‌دهد که ازدواج بین خویشاوندان نزدیک، به طور سنتی در ایران بسیار معمول بوده است

(Slotkin, 1949: 612-617). نتایج تحقیق محمدزاده و خانی در شهر سنندج نشان می‌دهد حتی در شرایطی که جوانان با مشکلات اقتصادی دست و پنجه نرم می‌کنند، حاضر به پذیرش شیوه‌های جدید و غیر مرسوم ازدواج موقت یا انتخاب همسر از طریق اینترنت نیستند (محمدزاده و خانی، ۱۳۹۴: ۱۲۷-۱۴۸). آزاد ارمکی به این نتیجه رسیده است که با وجود تغییر در بعضی از ارزش‌ها و سنت‌های حاکم بر خانواده و نگرش‌های موجود به آن‌ها در نسل‌های متوالی، کماکان بعضی از ویژگی‌های مشترک مانند اهمیت ازدواج خویشاوندی، در بین نسل‌های مختلف حفظ شده است (آزاد ارمکی، ۱۳۸۰: ۷۰-۵۵؛ آزاد ارمکی و همکاران، ۱۳۷۹: ۳-۲۹).

ایازی و مرویان حسینی در تحقیق خود با عنوان «جامعه‌پذیری دینی در آموزه‌های قرآن؛ مطالعه دینی نهاد خانواده»، به نقش خانواده و خویشاوندان در جامعه‌پذیری اعضای خود پرداخته‌اند. در نظر آنان، جامعه‌پذیری دینی در سعادت فردی و اصلاحات خویشاوندی کارکردهای زیادی دارد (ایازی و مرویان حسینی، ۱۴۰۰: ۲۵-۴۸).

نایی و لطفی خاچکی در پژوهش خود، تأثیر پیوندهای خانوادگی در جامعه ما را بر میزان آسیب‌های اجتماعی در مناطق مختلف نشان داده‌اند. طبق یافته‌ها، در اغلب استان‌ها هر اندازه میزان تعلق و وابستگی افراد به خانواده‌ها و بستگان بیشتر و بی‌ثباتی خانواده‌ها کمتر باشد، میزان آسیب‌ها و انحرافات اجتماعی در آن استان‌ها کمتر خواهد بود (نایی و لطفی خاچکی، ۱۳۹۴: ۱-۲۶). خارستانی و سیفی در تحقیق خود به دنبال بررسی نقش صله رحم در تحکیم خانواده و دوری از آسیب‌های اجتماعی بر مبنای سیره و اندیشه‌های اهل بیت (علیهم‌السلام) بوده‌اند (خارستانی و سیفی، ۱۳۹۳: ۱۵۱-۱۷۱).

رضوی طوسی به میزان و آشکال صله رحم در شهر تهران پرداخته است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که اکثر پاسخگویان به جای تلفن و ارسال نامه و رایانامه، از طریق دیدار چهره به چهره با یکدیگر در ارتباط هستند. همچنین اکثر پاسخگویان حداقل هفته‌ای یک یا چند بار به دیدار فامیل درجه یکشان می‌روند (رضوی طوسی، ۱۳۹۲: ۱۱۳-۱۶۰).

غفاری و زبردست نشان دادند که میانگین رضایت از زندگی در دو نوع شبکه خویشاوندی و غیر خویشاوندی تفاوت معناداری دارد و پاسخگویان برخوردار از

شبکه‌های غیر رسمی، رضایت بیشتری از زندگی دارند (غفاری و زبردست، ۱۳۹۱: ۱۵-۲۰). هوشیاری و همکاران، کارکردهای روان‌شناختی صله رحم را مورد کندوکاو قرار دادند. نتایج به‌دست آمده نشان‌دهنده کارکردهای مهم روان‌شناختی، همچون آرامش روانی، احساس ایمنی، ارضای نیازهای عاطفی، ارضای نیاز به محبت، تعلق به گروه، ابراز خود و احساس ارزشمندی، شکوفایی استعدادها از طریق همانندسازی و الگوگیری، آموزش و رعایت هنجارهای خانوادگی و اجتماعی، تسهیل فرایند اجتماعی شدن و درمان اضطراب اجتماعی است (هوشیاری و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۲۹-۱۵۰).

تحقیقات خارجی هم نشان می‌دهد که گروه‌های خویشاوندی همچنان حداقل به‌عنوان یکی از گروه‌های اجتماعی تأثیرگذار در زندگی اجتماعی افراد جامعه محسوب می‌شود و با توجه به شرایط اجتماعی و اقتصادی جامعه نقش آفرینی می‌کند. بر خلاف تصور رایج، کارکردهای نظام خویشاوندی با شرایط جدید در جوامع صنعتی تطابق یافته است. تحقیق سرکیسیان و جرستل نشان می‌دهد که الگوهای خویشاوندی متفاوتی بین دو نژاد سیاه و سفید وجود دارد؛ برای مثال، سیاه‌پوستان با حمایت عملی (کمک در حمل و نقل، کار، امور منزل، مراقبت از کودکان و...) و سفیدپوستان با حمایت مالی و عاطفی، خویشاوندان را مورد حمایت قرار می‌دهند (Sarkisian & Gerstel, 2004: 812-837).

لیاسکوویچ و همکاران در مطالعه کشورهای آمریکای جنوبی دریافتند که بالاترین میزان ازدواج خویشاوندی در برزیل و ونزوئلا و کمترین میزان آن در آرژانتین بوده است. آن‌ها همچنین به این نتیجه دست یافتند که ازدواج دخترعمو و پسرعمو، نیمی از ازدواج‌های فامیلی را شامل می‌شود (Liascovich et al., 2001: 27-34).

بر اساس بررسی‌های مقدماتی انجام‌شده، تا کنون پژوهش علمی بر اساس منظومه فکری امام خامنه‌ای در راستای وضعیت مطلوب و موجود نقش شبکه خویشاوندی در تحکیم خانواده انجام نشده است و این نشان‌دهنده وجه تمایز و نوآوری پژوهش حاضر با پژوهش‌های پیشین است.

۲. مبانی نظری

نظریه‌هایی را که به کارکردهای مختلف نظام خویشاوندی پرداختند، به طور کلی

می‌توان در دو دسته جای داد: برخی نظریه‌ها به عنوان کاهنده کارکردها و نقش‌های خویشاوندی در جهان حاضر محسوب می‌شوند. اما تعدادی از صاحب‌نظران همچنان معتقدند که نظام خویشاوندی در جهان معاصر از نقش و عملکرد مهمی برخوردار می‌باشد.

۱-۲. نظریه‌های مربوط به انقباض کارکردهای نظام خویشاوندی

نظریه‌های برخی صاحب‌نظران بر کاهش کارکردها و نقش‌های خویشاوندی و تضعیف آن در دوران مدرن حکایت دارد که به تعدادی از آن‌ها اشاره می‌گردد. از دید رنه کونینگ، در اثر تکامل صنعتی، ساختار درونی خانواده از بین رفت و کارکردهای مهم آن (کارکردهای ثانویه) به نهادهای دولتی و اقتصادی واگذار گردید. کونینگ می‌گوید: یک روند جهانی عام و محتوم در خانواده این است که خانواده، کارکردهای اصلی‌اش را با پیشرفت صنعت از دست می‌دهد و آن را به نهادهای جدید واگذار می‌کند (مهدوی، ۱۳۸۸: ۲۸۹). یکی از مهم‌ترین نظریه‌های مربوط به خانواده‌های هسته‌ای خویشاوندی از طرف تالکوت پارسونز آمریکایی ارائه شد. به اعتقاد پارسونز در جوامع صنعتی پیشرفته، خانواده تقریباً تمام کارکردهای اجتماعی خود را از دست داده و تبدیل به خانواده منزوی شده است؛ در عین حال سایر کارکردهای خانواده نیز به نهادها و سازمان‌های دیگر واگذار شده است. خانواده هسته‌ای مورد نظر پارسونز، نومیکن و معمولاً به دور از مکان زندگی خانواده‌های جهت‌یاب زن و شوهری است و از لحاظ برخورد و روابط اجتماعی با سایر خویشاوندان، منزوی است. البته زوج جوان به دیدار خویشاوندان خود می‌رود، اما این روابط بیشتر جنبه تشریفاتی و رسمی دارد. از لحاظ اقتصادی نیز زوج جوان به دیگر خویشاوندان وابسته نیست، مورد حمایت و پشتیبانی اقتصادی خویشاوندان قرار نمی‌گیرد و مستقل اقتصادی می‌باشد (اعزاز، ۱۳۸۵: ۶۹). تحقیقات مربوط به خانواده نه تنها در آمریکا، بلکه در اروپا و سایر نقاط جهان نیز نظریه پارسونز را تأیید نکرد.

همچنین از دیدگاه آنتونی گیدنز، روابط اجتماعی تحت تأثیر مدرنیته قرار دارند. به باور او، در دوران جدید پیوندهای خویشاوندی تحلیل رفته و صنعت و زندگی شهری، گروه‌های خویشاوندی را متلاشی نمود. گروه‌های خویشاوندی در سراسر جهان نفوذ

خود را از دست دادند (گیدنر، ۱۳۷۴: ۴۲۰-۴۲۱).

۲-۲. ثبات و یا انبساط کارکردهای نظام خویشاوندی

اما تعدادی از صاحب نظران - همچون برناردز، چیل، بهنام، وثوقی، آزاد و... - معتقدند که همچنان نظام خویشاوندی در جهان معاصر از کارکردهای مهمی برخوردار می‌باشد. وثوقی و نیک خلق معتقدند که شبکه‌های خویشاوندی کم و بیش قدرتش را حفظ کرده و میان خانواده و جامعه به عنوان رابط نقش دارند (وثوقی و نیک‌خلق، ۱۳۷۳: ۱۷۸). با وجود این، تغییرات فکری و پیدا شدن روحیه فردگرایی، در خانواده‌های گروه‌های خویشاوندی اثر گذاشته و روابط متقابل میان خانواده‌هایی که تحت عنوان یک شبکه خویشاوندی قرار داشتند، به سستی گراییده است (همان: ۱۸۸).

برناردز الگوهای خانواده و خویشاوندی را مربوط به دوران گذشته می‌داند و بر بی‌شکل بودن خانواده و تحول اساسی در روابط خویشاوندی تأکید دارد (لیبی، ۱۳۹۰: ۳۵). او به الگوهای متنوع و مختلف خویشاوندی اشاره می‌نماید و از سوی دیگر، نظریه‌هایی را که معتقد بودند کارکردهای خویشاوندی در جوامع صنعتی کاهش یافته، به نقد می‌کشد. همچنین ریبنز مک کارتی و ادواردز در خصوص نقد نظریه نوسازی می‌گویند این تصور وجود داشت که با تشدید روند صنعتی شدن جوامع، تقویت خانواده هسته‌ای و پذیرش این نوع خانواده به عنوان شکل مطلوب خانواده، شبکه‌های خویشاوندی اعتبار و قدرت خود را از دست بدهند (ریبنز مک کارتی و ادواردز، ۱۳۹۰: ۲۷۳).

در نظر دیوید چیل، «خانواده گسترده چندنسلی در جوامع مدرن»، مثالی از حفظ حیات شبکه خویشاوندی و انطباق با شرایط جدید است. به اعتقاد چیل، در دنیای امروز شاهد ظهور خانواده گسترده از نوع جدید آن هستیم؛ چرا که افراد احساس ناامنی کرده و سعی می‌کنند به جای زندگی در یک خانواده، به صورت خانواده‌هایی مستقل اما در نزدیکی یکدیگر زندگی کنند (چیل، ۱۳۸۸: ۲۵). در نظر او، به رغم تمامی فاصله‌های مکانی، هنوز هم پیوندهای مبتنی بر خانواده گسترده از بین نرفته است. در بسیاری از نقاط جهان مثل جوامع آسیایی، هنوز هم پیوندهای خویشاوندی که ریشه در خانواده گسترده دارد، به صورت اشکالی جدید و نوین قابل مشاهده است (همان: ۳۴-۳۵).

۳. روش تحقیق

نوع تحقیق با توجه به شناسایی میزان و نوع تأثیرات شبکه خویشاوندی در جامعه، نتایج و دستاوردهای آن برای برنامه‌ریزان و مسئولان در حوزه خانواده «بنیادی» است. در این تحقیق برای احصای وضعیت موجود، از روش «پیمایشی» استفاده می‌شود. ابزار اصلی گردآوری اطلاعات، پرسشنامه محقق‌ساخت می‌باشد. بر اساس مبانی نظری ارائه‌شده، پیشینه تحقیقاتی داخلی و خارجی و همچنین با توجه به نتایج مصاحبه‌های انجام‌شده با صاحب‌نظران، نسبت به احصای مؤلفه‌ها و شاخص‌سازی متغیرها اقدام شده است.

جهت احصای وضعیت مطلوب کارکردهای خویشاوندی، از بیانات امام خامنه‌ای به روش استنادی (با بهره‌گیری از فیش‌های مربوط به خانواده و خویشاوندی در وبگاه‌های Leader.ir و Khamenei.ir) استفاده شده است. بیانات موصوف، سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۹ را شامل می‌گردد.

جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها، با استفاده از آمارهای توصیفی (فراوانی، درصد، میانگین، انحراف معیار و...)، به استخراج و توصیف ویژگی‌های جمعیتی و گویه‌ها پرداخته می‌شود.

جامعه آماری این تحقیق، برخی خانواده‌های مستقر در مناطق مختلف شهر تهران (مناطق ۱، ۴، ۶، ۱۶ و ۲۲) می‌باشد. در این پژوهش از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای دو مرحله‌ای و همچنین مطبّق (طبقه‌بندی‌شده) استفاده می‌گردد. نحوه انتخاب نمونه‌ها هم بدین شکل می‌باشد که ابتدا شهر تهران به ۲۲ منطقه شهری تقسیم می‌گردد و به طور تصادفی ۵ منطقه برگزیده می‌شود. سپس در درون هر منطقه به شیوه نمونه‌گیری تصادفی، بر حسب میزان جمعیت (تعداد خانواده)، نمونه انتخاب می‌گردد.

۴. یافته‌های پژوهش

۴-۱. وضعیت مطلوب کارکردهای خویشاوندی از منظر مقام معظم رهبری
 جهت احصای وضعیت مطلوب کارکردهای خویشاوندی از بیانات امام خامنه‌ای

(با بهره‌گیری از فیش‌های مربوط به خانواده و خویشاوندی در وبگاه‌های Khamenei.ir و Leader.ir) استفاده شده است.

مقام معظم رهبری خویشاوندی را در دایره بسیار گسترده ترسیم می‌نماید. با مطالعه منظومه فکری ایشان می‌توان به تعداد ۵ نوع از پیوندهای خویشاوندی اشاره نمود (تفسیر سوره برات: ۱۶۳-۱۶۹ (خلاصه): بیانات در ارتباط تصویری با مداحان، ۱۳۹۹/۱۱/۱۵؛ بیانات در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی، ۱۳۹۸/۰۸/۲۴؛ دیدار رئیس‌جمهور آذربایجان با رهبر انقلاب، ۱۳۹۵/۱۲/۱۵؛ بیانات در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان، ۱۳۹۱/۰۸/۱۰؛ بیانات در دیدار خانواده‌های شهدا و جانبازان، ۱۳۸۹/۰۸/۱۹؛ بیانات در دیدار طلاب و فضلا و اساتید حوزه علمیه قم، ۱۳۸۹/۰۷/۲۹؛ بیانات در دیدار سران و معتمدان عشایر کردستان، ۱۳۸۸/۰۲/۲۴؛ بیانات در دیدار مردم شیراز، ۱۳۸۷/۰۲/۱۱؛ بیانات در مراسم مشترک دانشگاه‌های افسری ارتش، ۱۳۸۴/۰۹/۳۰؛ بیانات در دیدار جمعی از مسئولان وزارت امور خارجه، ۱۳۸۳/۰۵/۲۵؛ بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم، ۱۳۷۸/۱۲/۱۱؛ پیام به کنگره عظیم حج، ۱۳۷۷/۰۱/۱۲؛ دیدار امام‌علی رحمانف رئیس‌جمهور تاجیکستان با رهبر انقلاب، ۱۳۷۶/۰۹/۱۹؛ دیدار رئیس مجلس لبنان با رهبر انقلاب، ۱۳۷۶/۰۶/۲۶؛ دیدار کارگزاران نظام با رهبر انقلاب، ۱۳۷۵/۱۱/۲۱؛ بیانات در دیدار روحانیون، طلاب و مردم شهر قم، ۱۳۷۴/۰۹/۱۳؛ بیانات در دیدار فرماندهان، مسئولان و جمعی از کارکنان سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و وزارت سپاه، ۱۳۶۸/۰۳/۱۷؛ بیانات در دیدار میهمانان و شرکت‌کنندگان کنفرانس جهانی اهل بیت (علیهم‌السلام)؛ ۱۳۶۹/۰۳/۰۴؛ بیانات در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۷۱/۰۶/۲۶): خویشاوندی خونی مثل پیوند با پدر و مادر و برادر و خویشان؛ خویشاوندی دینی و معنوی؛ خویشاوندی سیاسی؛ خویشاوندی سازمانی؛ خویشاوندی فرهنگی.

در این مقاله، خویشاوندی نسبی و سببی مورد نظر می‌باشد و سایر پیوندهای خویشاوندی اعم از سیاسی، فرهنگی، سازمانی و معنوی و دینی علی‌رغم اهمیت فراوان آن‌ها مدنظر نیست.

بخش عمده و مهمی از اندیشه‌های مقام معظم رهبری در حوزه خانواده و خویشاوندی می‌باشد. منظومه فکری مقام معظم رهبری در این حوزه مثل سایر حوزه‌ها، منبعث از آموزه‌های اسلامی و قرآنی است.

در این مقاله ابتدا کارکردهای مختلف شبکه خویشاوندی از منظر معظم‌له (به عنوان

وضعیت مطلوب) استخراج، و سپس با وضعیت موجود در ایران مقایسه، و شکاف وضعیت مطلوب با وضعیت موجود مشخص شده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که دیدگاه فرمانده معظم کل قوا، یک دیدگاه جامع و کل‌نگرانه است که رویکردهای مختلف جامعه‌شناختی و دینی را شامل می‌شود؛ یعنی مسائل اجتماعی جامعه با رویکرد دینی تحلیل و تبیین شده است. کارکردهای مختلف شبکه خویشاوندی در ایران از منظر حضرت آیه‌الله خامنه‌ای عبارت‌اند از: رفت و آمدهای فامیلی و شرکت در مراسم، مراقبت از اعضا، مسئولیت در قبال اعضای خانواده، جامعه‌پذیری و انتقال ارزش‌ها و هنجارها به نسل جوان، نقش‌آفرینی در مراحل مختلف ازدواج (مراسم عقد و عروسی، انتخاب همسر، تعیین مهریه و سایر شروط ازدواج، تهیه جهیزیه)، زاد و ولد، تأثیرات فکری و فرهنگی بر اعضای خود، تأثیر در نگرش‌های سیاسی. همه این کارکردهای خویشاوندی از دریچه نگرش اسلامی تعیین، و آسیب‌های اجتماعی در هر حوزه مشخص شده است.

در نظر ایشان، تأثیر خویشاوندی یک تأثیر صد درصدی و تام نیست، تأثیر محیط و وراثت به نحو تأثیر علیت نیست. بنابراین اگر کسی در محیط غیر اسلامی متولد شد و پرورش پیدا کرد یا در خانواده‌ای که پدر و مادر و خویشاوندانش مبتلا به فسادهای گوناگون هستند، این طور نیست که او نتواند هدایت شود (بیانات در جلسه ۲۸ تفسیر سوره بقره، ۰۳/۰۶/۱۳۷۱).

۴-۱-۱. کار خانگی خویشاوندان برای یکدیگر

ایشان در کار خانگی به مراقبت همسران از جانبازان اشاره دارد که پروانه‌وار گرد جانبازان می‌چرخند تا آسایش آن‌ها را فراهم، و ادامه زندگی راحتشان را ممکن کنند. خویشاوندان جانبازان به این امر باید افتخار کنند. ایشان اشاره‌ای به مقامات معنوی شهدا دارد:

«هرچند برای بازماندگان شهید [همسر، پدر، مادر، خویشاوندان] سخت است. لیکن مقامات معنوی این شهدا خیلی برجسته است. اگر انسان به آن مقامات توجه کند، تحملش آسان می‌شود» (بیانات در دیدار و گفت‌وگو با خانواده شهید داریوش رضایی‌نژاد، ۰۱/۱۰/۱۳۹۰).

۲-۱-۴. حمایت‌های مالی و اقتصادی خویشاوندان از اعضای خود

تأمین مالی خویشاوندان دور و نزدیک، یکی از کارکردهای نظام خویشاوندی است. توصیه ایشان به کسانی که درآمد بالایی دارند، آن است که پس از تأمین نیازهای ضروری خودشان، صرف خویشاوندان و سپس همسایه‌ها و بقیه افراد آن جامعه نمایند. ایشان کمک مالی به نزدیکان و فامیل را یک وظیفه اخلاقی و عاطفی و دینی می‌شمارد؛ لذا توصیه می‌کند:

«جوانان اجتماعات خانوادگی تشکیل بدهند و کمک‌های افراد خانواده را جمع کنند و در درجه اول به مصرف فقرا و نادارهای همان خانواده و فامیل برسانند و اگر نیازی نبود، به فقرای دیگر رسیدگی کنند» (بیانات در خطبه‌های نماز عید سعید فطر، ۱۳۸۱/۰۹/۱۵).

۳-۱-۴. ازدواج

خانواده و نزدیکان نقش زیادی در ازدواج و یا گسست آن دارند. گاهی با افزون‌طلبی‌ها و پرتوقعی‌ها و گاهی با دخالت‌های دیگران، این کانون سست می‌شود. راهکار مقام معظم رهبری این است که همت دختر و پسر این باید باشد که علقه اعتباری بین خودشان را حفظ کنند (بیانات در مراسم اجرای خطبه عقد ازدواج، ۱۳۷۰/۰۴/۲۰).

یکی از کارکردهای خویشاوندی، تعیین سن ازدواج جوانان است که به اعتقاد معظم‌له، جوانان باید در سنین مناسب ازدواج کنند (بیانات در دیدار مردم و عشایر شهرستان نورآباد ممسنی با رهبر انقلاب، ۱۳۸۷/۰۲/۱۵).

انتخاب همسر مناسب، یکی دیگر از نقش‌های خویشاوندان است. معظم‌له معتقد است که زن در انتخاب همسر آزاد است و خویشاوندان نزدیک و دور نباید نظر خود را تحمیل نمایند (همان).

تعیین شروط عقد و مهریه، از کارکردهای خویشاوندان در ازدواج جوانان است. آسیب اجتماعی در این حوزه آن است که آن را به قیمت‌گذاری برای دختر و دادوستد و معامله‌گری تبدیل کردیم (بیانات در مراسم اجرای خطبه عقد ازدواج، ۱۳۷۰/۰۴/۲۰).

تهیه لوازم و جهیزیه فرزندان، یکی دیگر از نقش‌های نزدیکان و اقوام است. در نظر معظم‌له، جهیزیه ازدواج یک امر عاطفی و انسانی و وجدانی است، لیکن به صحنه تفاخر تبدیل شده است. جهیزیه را ساده بگیرید. جهیزیه‌ها نیازهای دختر را تأمین کند،

به سمت تجملات نرود (همان).

یکی از نکات مهم در این خصوص، ازدواج مجردهاست؛ افرادی که مایل به ازدواج بوده، ولی امکان ازدواج ندارند، که برگرفته از آیه ﴿وَأَنْكِحُوا الْأَيَاتِ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ (نور / ۳۲) بود (گزیده‌ای از بیانات در دیدار جمعی از فعالان و کارشناسان حوزه خانواده، ۱۳۹۸/۰۵/۲۴).

حل اختلاف زوجین و برقراری صلح و آشتی و حکمیت و توصیه به عفو و گذشت و بخشش، یکی از کارکردهای خویشاوندی است، که برگرفته از آیه ﴿وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُورًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا﴾ (نساء / ۱۲۸) بود (بیانات در دیدار رئیس و مسئولان قوه قضاییه، ۱۳۹۸/۰۴/۰۵).

یکی دیگر از کارکردهای خویشاوندان در ازدواج، برگزاری مراسم عقد و عروسی و شادی کردن است. لیکن آسیب اجتماعی در این حوزه، اسراف کردن است. برای تفاخر کردن، عقد را در سالن‌ها و هتل‌ها برگزار می‌نمایند (بیانات در مراسم اجرای خطبه عقد ازدواج، ۱۳۷۵/۰۵/۱۱). پیش شرط آن، برگزاری ساده مراسم است:

«مراسم عقد را در اتاق خانه و حیاط منزل خودتان یا همسایه‌تان بگیرید و مردم را دعوت کنید. این گونه محیط‌ها، یک محیط انس خانوادگی است. عده‌ای قوم و خویش جمع می‌شوند و شادی و خوشی می‌کنند» (بیانات در مراسم اجرای خطبه عقد ازدواج، ۱۳۷۰/۰۴/۲۰).

در نظر ایشان:

«تجملات برای یک جامعه، مضر و بد است. اما وقتی پای رقابت و مسابقه به میان آید، این برای جامعه مضر است. حال چنانچه آن کار مضر را در عرصه ازدواج بیاوریم، غلط اندر غلط است» (همان).

تهیه لباس عروس، یکی دیگر از اقدامات اقوام و خانواده‌ها برای ازدواج جوانان است. مقام معظم رهبری می‌فرماید لباس گران‌قیمت نخرند یا اینکه لباس عروس را کرایه کنند. آسیب اجتماعی در اینجا، خرید لباس‌های گران‌قیمت است (بیانات در مراسم اجرای خطبه عقد ازدواج، ۱۳۷۱/۰۹/۲۴).

۴-۱-۴. زاد و ولد

یکی از مسائل مهم کارکردهای خویشاوندی، فرزندآوری است. ایشان فرزندآوری را یکی از مجاهدت‌های بزرگ می‌شمارد.

در نظر مقام معظم رهبری بین آنچه خداوند و پیامبر می‌خواهند و آنچه ما انجام می‌دهیم، فاصله وجود دارد. ما بر سخت کردن کار، ولی شرع بر آسانی ازدواج تأکید دارد. توصیه ایشان بر ساده برگزار کردن ازدواج (تعیین مهریه، تهیه جهیزیه ساده، برگزاری مجلس ساده عروسی) است.

۵-۱-۴. کنترل اجتماعی

افراد در قبال نزدیکان خود مسئولیت دارند: ﴿قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ﴾^۱ (تحریم/۶). به فرزندان باید رسید، حق نداریم آن‌ها را رها کنیم. جوانان و همسر را باید حفظ کرد. حفظ عناصر داخلی کانون خانواده، به حفظ خود انسان هم کمک می‌کند (بیانات در دیدار اعضای هیئت دولت، ۱۳۸۸/۰۶/۱۶).

﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ﴾؛ کسانی که توانسته‌اند ایمان ذریه خود را حفظ کنند - ولو عمل ذریه، آن چنان برجسته نیست - خداوند در درجات عالی معنوی، ذریه را به آن‌ها ملحق می‌کند. مؤمن که شما باشید، اگر توانستید بچه خود را مؤمن بار بیاورید، خدای متعال کمبودهای این بچه را در قیامت، در بهشت و در عرصات دشواری که در برابر شماست، جبران می‌کند (بیانات در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۸۳/۰۸/۰۶).

اهل هر انسانی عبارت است از خانواده و نزدیکان او. این خطاب هم به مردها و هم به زن‌هاست. سعی کنید ایمان آن‌ها را حفظ کنید. کاری نکنید ایمان جوانان به مبانی شما متزلزل شود. این جزو وظایف ماست. این، اثر تشدیدکننده دارد؛ یعنی در خانواده‌ای جوان نقطه ضعفی پیدا کرد، مثل لکه سیاهی شد، به تدریج روی ذهن مخاطب‌های خودش و پدر و مادرش اثر می‌گذارد؛ در نتیجه آن معنویت را از دست می‌دهد. باید از خودشان و از نزدیکان خودشان مراقبت کنند، از یکدیگر مراقبت کنند تا دچار لغزش

۱. «خود و خانواده خود را از آتشی که هیزم آن مردمان و سنگ‌ها هستند، نگه دارید» (قرآنی، ۱۳۹۶).

نشوند؛ چون اهل ما به ما مربوط و منتسب است (همان). بنابراین یکی از این دو کار را باید انجام دهیم: ۱- درباره اهل خودمان با دقت و شدت مراقبت کنیم؛ ۲- اگر نتوانستیم و عاجز ماندیم، برای مردم روشن کنیم و بگوییم که این از اهل ما نیست (بیانات در نهمین گردهمایی سراسری ائمه جمعه، ۱۳۷۲/۰۶/۲۸). مردم به پسر ما و خویشاوندان ما نگاه می‌کنند، که برگرفته از آیه ﴿تَوَاصُوا بِالْحَقِّ وَتَوَاصُوا بِالصَّبْرِ﴾ (عصر/ ۳) بوده است.

خانواده‌ها باید با بعضی از حد خارج شدن‌های جوانان مقابله کنند که این هم منطقی است و نباید از والدین انتظار داشته باشند که به جوان‌هایشان اصلاً تذکر ندهند. جوانان به کمک‌های فکری پدر و مادر نیاز دارند و تذکرات والدین جلوی نوآوری جوانان را نمی‌گیرد. «من گمان نمی‌کنم آنجایی که نوآوری معقول و منطقی و صحیحی باشد، پدر و مادر یا به خصوص جامعه ما در مقابل آن بایستند؛ نه» (بیانات در جلسه پرسش و پاسخ با جوانان در دومین روز از دهه فجر (روز انقلاب اسلامی و جوانان)، ۱۳۷۷/۱۱/۱۳). یکی از مواردی که معظم‌له اشاره می‌کند، فساد اقتصادی و برخورداری از امتیازات خویشاوندی و حضور خویشاوندان در برخی از شرکت‌هاست. لذا مسئولین باید مقابله با فساد اقتصادی را از اطرافیان و منسوبان خویشاوندی و شخصیتی خود شروع کنند (پاسخ به نامه آیه‌الله طاهری امام جمعه اصفهان، ۱۳۸۰/۰۴/۲۰).

۴-۱-۶. مشارکت در وقایع مهم زندگی

در برخی از کشورهای غربی، فرزندان و والدین ممکن است در یک شهر زندگی کنند؛ اما طی چند سال، فرزندان از احوال والدین خبری ندارند و دور هم جمع نمی‌شوند. در غرب، اعضای خانواده همدیگر را نمی‌شناسند و ارتباطی با یکدیگر ندارند (بیانات در دیدار دانشگاهیان سمنان، ۱۳۸۵/۰۸/۱۸).

برعکس غرب، در کشور ایران، فامیل‌ها دور هم جمع می‌شوند و به یکدیگر محبت و کمک می‌کنند. در اعیادی مثل عید نوروز، مردم با خویشاوندان خود در خانه‌ها به سر می‌برند (بیانات در دیدار فرماندهان نیروی انتظامی جمهوری اسلامی، ۱۳۹۴/۰۲/۰۶). میهمانی گرفتن و دعوت از خویشاوندان و شادی کردن بسیار خوب است، ولی لازمه آن، عدم اسراف است (بیانات در مراسم اجرای خطبه عقد ازدواج، ۱۳۷۲/۰۱/۰۵ و ۱۳۷۳/۱۰/۲۷).

«در بین ماها، بزرگ‌ترهای فامیل دور هم جمع شوند، به هم محبت می‌ورزند، با هم تبادل عاطفی دارند، به هم کمک می‌کنند، به هم می‌رسند، همدیگر را از خود می‌دانند، برادر با برادر، خانواده با هم یگانه و یکی هستند. این‌ها بین ماها رایج است» (بیانات در مراسم اجرای خطبه عقد ازدواج، ۱۳۷۵/۰۸/۰۵).

پیوندهای قبیله‌ای و عشیره‌ای و خانوادگی و فامیلی بسیار خوب و پسندیده است، اما آسیب عمده در اینجا این است که این وسیله‌ای برای نفی افراد خارج از نظام خویشاوندی شود و عشایر گوناگون یکدیگر را نفی کنند. این ادله بر اساس حدیث «إِنَّكُمْ مِنْ آدَمَ وَآدَمُ مِنَ التُّرَابِ»^۱ (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۸۷/۶۷) بوده است (بیانات در دیدار مردم و عشایر شهرستان نورآباد ممسنی، ۱۳۸۷/۰۲/۱۵).

۷-۱-۴. حمایت عاطفی

در نظر مقام معظم رهبری، چیزهایی که در ایران رایج است، در غرب خبری نیست. انسان‌ها در آن محیط اجتماعی به تنهایی زندگی می‌کنند. محیط خانوادگی در آن جوامع فراموش شده است. زن تنها در یک آپارتمان زندگی می‌کند، نه انسی، نه فرزندی، نه نوه‌ای و نه خویشاوندی دارد (بیانات در مراسم اجرای خطبه عقد ازدواج، ۱۳۷۵/۰۸/۰۵). اثرش بی‌هویتی فرهنگی و فساد و اضطراب و ناآرامی و دست زدن به کارهای بی‌قاعده است. نشست و برخاست‌های خانوادگی و محبت‌های خانوادگی آنجا اصلاً واقعیت ندارد (بیانات در مراسم اجرای خطبه عقد ازدواج، ۱۳۷۴/۰۱/۲۲).

۸-۱-۴. جامعه‌پذیر کردن،

انتقال فرهنگ‌ها و تمدن‌ها و حفظ اصول و عناصر اصلی یک تمدن و یک فرهنگ در جامعه و انتقالش به نسل‌های بعد، به برکت خانواده انجام می‌پذیرد. دل‌های جوانان به خاطر جوانی، پاک و صاف است و آمادگی‌شان زیاد است. وقتی جوانان (برای مثال دانشجویان) از لحاظ دینی خوب و از لحاظ روحی پاکیزه و پاکدامن و عقیف و متذکر باشند، در هر نقطه‌ای (چه خانواده و چه فامیل) که باشند، تأثیر نورانی را خواهند داشت (بیانات در دیدار نخبگان جوان، ۱۳۸۵/۰۶/۲۵).

۱. «همه شما از آدم عَلَيْهِ السَّلَام هستید و آدم عَلَيْهِ السَّلَام هم از خاک می‌باشد».

به اعتقاد مقام معظم رهبری، همه ارزش‌های معنوی را می‌توان از درون کانون گرم خانواده بیرون کشید و معنویات را در سطح جامعه گستراند. ایشان به چند مورد از تأثیرگذاری فکری بر اطرافیان و خویشاوندان اشاره می‌فرماید:

«کتاب خوب را نه تنها برای فرزندانم، بلکه در سطح شعاع ارتباطات فامیلی و دوستان، این کتاب را معرفی کردم» (بیانات در دیدار نخبگان استان یزد، ۱۳۸۶/۱۰/۱۵).

یک جوان انقلابی در محیط اجتماعی خود با رفتارش (نماز خواندن و قرآن خواندن و...)، نشاط و وظیفه‌شناسی را به دیگران یاد می‌دهد و مثل یک چراغ، محیط را روشن می‌کند. جوانان با فکر و صاحب ذهن و فعال که دست به کار فرهنگی می‌زنند، می‌توانند روی خویشاوندان تأثیر بگذارند (بیانات در دیدار اعضای انجمن‌های اسلامی دانش‌آموزان، ۱۳۸۶/۰۲/۱۹).

با این همه در نظر ایشان، تأثیر خویشاوندی یک تأثیر صد درصدی و تام نیست، تأثیر محیط و وراثت به نحو تأثیر علیت نیست. بنابراین اگر کسی در محیط غیر اسلامی متولد شد و پرورش پیدا کرد یا در خانواده‌ای که پدر و مادر و خویشاوندانش مبتلا به فسادهای گوناگون هستند، این طور نیست که او بتواند هدایت شود (بیانات در جلسه ۲۸ تفسیر سوره بقره، ۱۳۷۱/۰۳/۰۶).

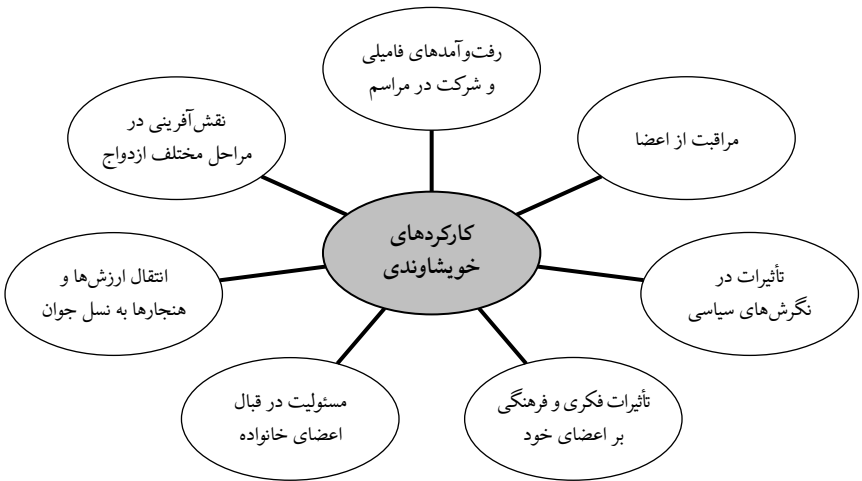
ارتباط خویشاوندی باعث می‌شود که اصل نیکی و نیک‌رفتاری و نیک‌گفتاری را به یکدیگر منتقل کنند (بیانات در ابتدای درس خارج فقه درباره مسئله «حیا»، ۱۳۹۷/۱۲/۱۳). همچنین پیوند خویشاوندی، هویت‌ساز است. یک انسان اصیل و نجیب که دارای خانواده باسرافتی است، به آسانی نوکری کردن را نمی‌پذیرد. راه نوکری گرفتن از او این است که شخصیت و هویت و تاریخ او را از او بگیرند و او شخصیت خود را فراموش کند (بیانات در اجتماع بزرگ مردم اراک، ۱۳۷۹/۰۸/۲۴). ایشان در جای دیگر می‌فرماید علت ترویج فساد در کشورهای شرقی و آسیایی توسط غربی‌ها، متلاشی کردن خانواده‌ها و تضعیف فرهنگ‌ها و هویت فرهنگی و مسلط شدن بر آنهاست (بیانات در مراسم اجرای خطبه عقد ازدواج، ۱۳۷۷/۰۱/۲۶).

۹-۱-۴. افزایش مشارکت سیاسی

یک جوان انقلابی در محیط اجتماعی خود با رفتارش (نماز خواندن، قرآن خواندن و...)، نشاط و وظیفه‌شناسی را به دیگران یاد می‌دهد و مثل یک چراغ، محیط را روشن می‌کند (بیانات در دیدار اعضای انجمن‌های اسلامی دانش‌آموزان، ۱۳۸۶/۰۲/۱۹).

مسئولان باید همواره مراقب خود، خانواده و نزدیکان و افرادی که بر آنها تأثیرگذاری سیاسی و فرهنگی دارند، باشند (دیدار نمایندگان مجلس با رهبر انقلاب، ۱۳۸۰/۰۳/۰۷).

در مشارکت سیاسی، زن مسلمان وظیفه مهمی دارد. تربیت فرزندان و تقویت روحی شوهر، از جمله وظایف زن مسلمان است. در دوران مبارزات ضد رژیم طاغوت در ایران، خیلی‌ها در میدان مبارزه بودند، ولی زنان آن‌ها نگذاشتند که آن‌ها مبارزه را ادامه دهند؛ به خاطر اینکه طاقت نداشتند سختی‌های مبارزه را تحمل کنند. خیلی‌ها هم به عکس، شوهران خود را به ایستادگی در راه مبارزه تشویق می‌کردند، آن‌ها را کمک می‌کردند و برای آن‌ها تقویت و پشتیبانی روحی می‌آفریدند. در سال‌های ۵۶ و ۵۷، آن روزی که خیابان‌ها و کوچه‌ها از اجتماعات مردم پر شده بود، زنان در بسیج و فرستادن شوهران و فرزندان خودشان به میدان‌های مبارزه و تظاهرات، نقش حیاتی داشتند (بیانات در اجتماع زنان خوزستان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰).

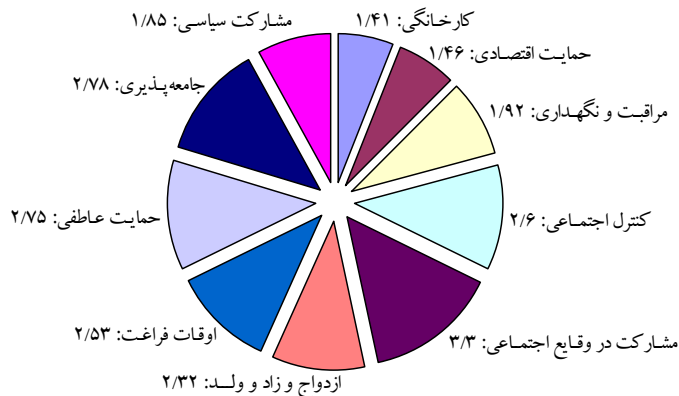

نمودار شماره ۱: وضعیت مطلوب کارکردهای خویشاوندی از منظر مقام معظم رهبری

۲-۴. وضعیت موجود کارکردهای خویشتن‌اندیشی در شهر تهران

در خصوص نقش نظام خویشتن‌اندیشی در استحکام خانواده‌ها در شهر تهران، تحقیقی در سطح کلان‌شهر تهران انجام شده است. در این مطالعه، پرسشنامه‌ای در بین سرپرستان خانوار در مناطق مختلف شهر توزیع شده است.

داده‌های توصیفی تحقیق در خصوص مشخصات فردی پاسخگویان نشان می‌دهد که: ۵۱ درصد از پاسخگویان متولد تهران بودند. ۴۹ درصد از پاسخگویان در سایر شهرهای کشور به دنیا آمده و بعداً به تهران مهاجرت کرده بودند. نزدیک به نیمی از پاسخگویان، بیش از ۲۰ سال در شهر تهران اقامت داشتند. از میان پاسخگویان، ۸۲ درصد یک بار و ۶ درصد هم دو بار ازدواج کرده بودند. ۴/۸ درصد از پاسخگویان در زندگی مشترک خود تجربه طلاق داشتند. ۱۶ درصد از پاسخگویان بدون فرزند بودند و ۵۵ درصد آن‌ها یک یا دو فرزند داشتند. ۲۲/۵ درصد از پاسخگویان در کنار پدر و مادر خود (به فاصله حداکثر یک کیلومتر) و ۴۰/۲ درصد از پاسخگویان در کنار پدر و مادر خود در فضای یک شهر (تا حدود فاصله ۳۰ کیلومتر) زندگی می‌کردند. نکته جالب اینکه حدود ۳۵ درصد از پاسخگویان، دور از پدر و مادر خود (در فاصله بیش از ۲۰۰ کیلومتر) زندگی می‌کردند. بر اساس یافته‌های تحقیق، بیشترین میانگین سنی (با ۲۹ درصد) مربوط به گروه سنی ۴۰ تا ۵۰ سال، بیشترین جنسیت (با ۸۹/۴ درصد) مربوط به مردها، بالاترین مدت سکونت در شهر تهران (با ۴۷ درصد) مربوط به گروه بالاتر از ۲۰ سال بوده است.

نمودار شماره ۲: میانگین متغیرهای تحقیق

۴-۲-۱. کار خانگی خویشاوندان برای یکدیگر

برای سنجش میزان «کار خانگی» برای اعضای خود در شهر تهران، سؤالاتی شامل: نظافت منزل، شستشوی لباس‌ها، آشپزی و غذا درست کردن، خرید مایحتاج منزل و جابه‌جایی اثاث منزل مطرح شد. با توجه به نتایج به دست آمده، میزان کار خانگی خویشاوندان برای اعضای خود، در مجموع با میانگین $1/41$ از 5 امتیاز ($28/2$ درصد) ارزیابی گردید. این بدان معناست که در بین پاسخگویان، کارخانگی خویشاوندان برای اعضای خود در حد کم قرار دارد.

۴-۲-۲. مراقبت و نگهداری از اعضای خانواده

برای سنجش میزان «مراقبت و نگهداری» از اعضای خود در شهر تهران، سؤالاتی شامل: مراقبت و نگهداری از بچه‌ها و کودکان، سالمندان و بیماران، و کمک به زنان مطلقه و کودکان بی سرپرست مطرح شد. از نتایج به دست آمده می‌توان چنین برداشت کرد که میزان «مراقبت و نگهداری» خویشاوندان از یکدیگر در شهر تهران، در مجموع با میانگین $1/92$ از 5 امتیاز ($38/4$ درصد) ارزیابی گردید. این بدان معناست که در بین پاسخگویان، مراقبت و نگهداری خویشاوندان از اعضای خود در حد کم قرار دارد.

۴-۲-۳. حمایت‌های مالی و اقتصادی خویشاوندان از اعضای خود

برای سنجش میزان «حمایت‌های مالی و اقتصادی» از اعضای خانواده هسته‌ای در شهر تهران، سؤالاتی شامل: حمایت و کمک‌های مالی، مسکن، مواد غذایی، مشارکت اقتصادی و شغلی، و راه‌اندازی صندوق‌های قرض‌الحسنه مطرح شد. با توجه به نتایج به دست آمده، میزان حمایت‌های اقتصادی و مالی خویشاوندان از اعضای خود، در مجموع با میانگین $1/46$ از 5 امتیاز ($29/2$ درصد) ارزیابی گردید. این بدان معناست که در بین پاسخگویان، حمایت‌های مالی و اقتصادی خویشاوندان از اعضای خود در حد کم قرار دارد.

۴-۲-۴. نقش خویشاوندان در حوزه ازدواج و زاد و ولد

برای سنجش میزان تأثیرات نظام خویشاوندی در «ازدواج» و «زاد و ولد» اعضای

خود در شهر تهران، سؤالاتی شامل: دخالت خویشاوندان در ازدواج (برای زمان ازدواج، زمان مراسم عروسی، تعیین همسر، میزان مهریه، مراسم خواستگاری، تهیه جهیزیه و وسایل زندگی)، تمایل به ازدواج خویشاوندی، دخالت در زاد و ولد (زمان بچه‌دار شدن، تعداد موالید، ترجیح جنسیتی، تعیین نام فرزند) مطرح شد. با توجه به نتایج به دست آمده، میزان نقش خویشاوندان در حوزه ازدواج و زاد و ولد اعضای خود، در مجموع با میانگین ۲/۳۲ از ۵ امتیاز (۴/۴ درصد) ارزیابی گردید. این بدان معناست که در بین پاسخگویان، نقش خویشاوندان در حوزه ازدواج و زاد و ولد در حد متوسط قرار دارد.

۴-۲-۵. مشارکت خویشاوندان در وقایع اجتماعی

برای سنجش میزان «مشارکت در وقایع مهم زندگی» در شهر تهران، سؤالاتی شامل: حضور و کمک خویشاوندان به افراد خود در حوادثی نظیر سوگواری‌ها، بیماری‌ها، جشن‌ها، عروسی‌ها و تولدها مطرح شد. با توجه به نتایج به دست آمده، میزان مشارکت خویشاوندان در وقایع اجتماعی، در مجموع با میانگین ۳/۳۰ از ۵ امتیاز (۶۶ درصد) ارزیابی گردید. این بدان معناست که در بین پاسخگویان، مشارکت خویشاوندان در وقایع اجتماعی در حد زیاد قرار دارد.

۴-۲-۶. نقش خویشاوندان در کنترل اجتماعی

برای سنجش میزان تأثیرات شبکه خویشاوندی در «کنترل اجتماعی» بر اعضای خود در شهر تهران، سؤالاتی شامل: اعمال نفوذ در رعایت احکام و دستورات دینی و نحوه پوشش، ورود خویشاوندان در اختلافات خانوادگی، و حفظ هویت قومی مطرح شد. با توجه به نتایج به دست آمده، میزان نقش خویشاوندان در کنترل اجتماعی اعضای خود، در مجموع با میانگین ۲/۶۳ از ۵ امتیاز (۶/۵۲ درصد) ارزیابی گردید. این بدان معناست که در بین پاسخگویان، میزان نقش خویشاوندان در کنترل اجتماعی اعضای خود در حد متوسطی قرار دارد.

۴-۲-۷. نقش خویشاوندان در جامعه‌پذیری اعضای خود

برای سنجش میزان «جامعه‌پذیر کردن» اعضای خود در شهر تهران توسط

خویشاوندان، سؤالاتی شامل: انتقال ارزش‌ها و هنجارهای قومی، کمک در تعلیم و تربیت، شباهت شیوه و سبک زندگی، حفظ زبان مادری، و عضویت در محافل خویشاوندی مطرح شد. با توجه به نتایج به دست آمده، میزان نقش خویشاوندان در جامعه‌پذیری اعضای خود، در مجموع با میانگین ۲/۷۹ از ۵ امتیاز (۵۵/۸ درصد)، به میزان زیاد ارزیابی گردید. این بدان معناست که در بین پاسخگویان، میزان نقش خویشاوندان در جامعه‌پذیری اعضای خود در حد زیاد قرار دارد.

۸-۲-۴. نقش نظام خویشاوندی در نحوه اوقات فراغت خانواده‌های هسته‌ای

برای سنجش میزان «نحوه گذران اوقات فراغت» اعضای خانواده هسته‌ای در شهر تهران با خویشاوندان خود، سؤالاتی شامل: گذران اوقات فراغت در محل تولد و دیدار با فامیل درجه یک، عضویت در شبکه‌های اجتماعی خانوادگی، همراهی در ورزش، تفریح، مهمانی و مسافرت با خویشاوندان مطرح شد. با توجه به نتایج به دست آمده، میزان نقش نظام خویشاوندی در حوزه اوقات فراغت، در مجموع با میانگین ۲/۵۳ از ۵ امتیاز (۵۰/۶ درصد)، به میزان متوسط ارزیابی گردید. این بدان معناست که در بین پاسخگویان، میزان نقش نظام خویشاوندی در نحوه اوقات فراغت خانواده‌های خود در حد متوسط قرار دارد.

۹-۲-۴. حمایت عاطفی خویشاوندان

برای سنجش میزان حمایت عاطفی خویشاوندان از اعضای خود، سؤالاتی شامل: امنیت و آرامش در کنار زندگی با خویشاوندان، و دفاع خویشاوندان از اعضای خود در مقابل بیگانگان مطرح شد. با توجه به نتایج به دست آمده می‌توان چنین برداشت کرد که میزان حمایت عاطفی خویشاوندان از خانواده‌های هسته‌ای، در مجموع با میانگین ۲/۷۵ از ۵ امتیاز (۵۵ درصد)، به میزان زیاد ارزیابی گردید. این بدان معناست که در بین پاسخگویان، حمایت عاطفی خویشاوندان به میزان زیاد قرار دارد.

۱۰-۲-۴. مشارکت سیاسی

برای سنجش میزان «مشارکت سیاسی» در شهر تهران، سؤالاتی شامل: شرکت در

نماز جمعه، تظاهرات و راهپیمایی، بحث و گفتگوی سیاسی، و شرکت در انتخابات مطرح شد. از نتایج به دست آمده می‌توان چنین برداشت کرد که میزان نقش سیاسی خویشاوندان در خانواده‌های هسته‌ای، در مجموع با میانگین ۱/۸۵ از ۵ امتیاز (۳۷ درصد)، به میزان کم ارزیابی گردید. این بدان معناست که در بین پاسخگویان، شبکه خویشاوندی در افزایش «مشارکت سیاسی» اعضای خود در شهر تهران، به میزان کمی نقش دارد.

جدول زیر، نقش‌های مختلف خویشاوندی در شهر تهران را به درصد نشان می‌دهد:

جدول شماره ۱: نقش‌های اقتصادی خویشاوندی در شهر تهران در یک نگاه

ردیف	نقش و کارکردهای خویشاوندی	درصد	میانگین	مجموع	بیشینه	کمینه	تعداد
۱	کار خانگی	۲۸/۲	۱/۴۱	۵۶۴	۵	۱	۴۰۰
۲	مراقبت و نگهداری	۳۸/۴	۱/۹۲	۷۱۶	۵	۱	۴۰۰
۳	حمایت‌های مالی و اقتصادی	۲۹/۲	۱/۴۶	۵۵۶	۵	۱	۴۰۰
۴	ازدواج و زاد و ولد	۴۶/۴	۲/۳۲	۹۲۶	۵	۱	۴۰۰
۵	مشارکت در وقایع اجتماعی	۶۶	۳/۳۰	۱۳۲۱	۵	۱	۴۰۰
۶	کنترل اجتماعی	۵۲/۶	۲/۶۰	۱۰۴۲	۵	۱	۴۰۰
۷	جامعه‌پذیری	۵۵/۸	۲/۷۸	۱۱۰۷	۵	۱	۴۰۰
۸	متغیر اوقات فراغت	۵۰/۶	۲/۵۳	۹۹۶	۴	۱	۴۰۰
۹	حمایت عاطفی	۵۵	۲/۷۵	۱۰۷۴	۴	۱	۴۰۰
۱۰	مشارکت سیاسی	۳۷	۱/۸۵	۷۳۱	۴	۱	۴۰۰

۳-۴. شکاف وضعیت موجود و مطلوب

در این بخش، وضعیت موجود کارکردهای نظام خویشاوندی با بیانات مقام معظم رهبری مقایسه می‌گردد. وضعیت مطلوب در حوزه مالی و اقتصادی آن است که آن‌هایی که درآمد بالایی دارند، پس از تأمین نیازهای ضروری خودشان، صرف خویشاوندان و سپس همسایه‌ها و بقیه افراد آن جامعه نمایند. وضعیت موجود نشان می‌دهد که میزان حمایت‌های اقتصادی و مالی خویشاوندان از اعضای خود، در مجموع با میانگین ۱/۴۶ از ۵ امتیاز (۲۹/۲ درصد) ارزیابی گردید. این بدان معناست که در بین پاسخگویان،

حمایت‌های مالی و اقتصادی خویشاوندان از اعضای خود در حد کم قرار دارد. این حوزه فاصله جدی با وضعیت مطلوب دارد.

خانه‌داری یک شغل بزرگ و مهم و حساس و آینده‌ساز است. لیکن وضعیت موجود نشان می‌دهد که میزان کار خانگی خویشاوندان، در مجموع با میانگین ۱/۴۱ از ۵ امتیاز (۲/۲۸ درصد) ارزیابی گردید. این بدان معناست که در بین پاسخگویان، کار خانگی خویشاوندان برای اعضای خود در حد کم قرار دارد. این حوزه فاصله جدی با وضعیت مطلوب دارد.

معظم‌له در متغیر مراقبت و نگهداری، به مراقبت همسران از جانبازان اشاره داشته، می‌فرماید خویشاوندان جانبازان باید به این امر افتخار کنند. وضعیت موجود نشان می‌دهد که میزان «مراقبت و نگهداری» خویشاوندان از اعضای خود در شهر تهران، در مجموع با میانگین ۱/۹۲ از ۵ امتیاز (۴/۳۸ درصد) ارزیابی گردید. این بدان معناست که در بین پاسخگویان، مراقبت و نگهداری خویشاوندان از اعضای خود در حد کم قرار دارد. این حوزه نیز فاصله و شکاف با وضعیت مطلوب دارد.

خانواده و نزدیکان در ازدواج و زاد و ولد جوانان نقش زیادی دارند. لزوم ازدواج جوان‌ها در سنین مناسب، آزاد بودن زن در انتخاب همسر، تعیین شروط ساده برای عقد و مهریه، عدم قیمت‌گذاری برای دختر در تعیین مهریه (مهر السنّة)، تهیه لوازم و جهیزیه ساده، به ازدواج درآوردن افرادی که امکانات برای ازدواج ندارند، حل اختلاف زوجین و برقراری صلح و آشتی و حکمیت و توصیه به عفو و گذشت و بخشش، برگزاری ساده مراسم عقد و عروسی و شادی کردن، گرفتن مراسم عقد در اتاق خانه و حیاط منزل، نخریدن لباس گران‌قیمت برای عروس، فرزندآوری کشور به قدر جانشینی مورد تأکید می‌باشند. به طور کلی، ایشان بر ساده برگزار کردن ازدواج (تعیین مهریه، تهیه جهیزیه ساده، برگزاری مجلس ساده عروسی) و عدم تجملات توصیه دارد. در نظر مقام معظم رهبری، بین آنچه خداوند و پیامبر می‌خواهند و آنچه ما انجام می‌دهیم، فاصله وجود دارد. وضعیت موجود نشان می‌دهد که میزان نقش خویشاوندان در حوزه ازدواج و زاد و ولد، در مجموع با میانگین ۲/۳۲ از ۵ امتیاز (۴/۴۶ درصد) ارزیابی گردید. این بدان معناست که در بین پاسخگویان، نقش خویشاوندان در حوزه ازدواج و

زاد و ولد تقریباً در حد متوسط قرار دارد. این حوزه نیز فاصله و شکاف متوسطی با وضعیت مطلوب دارد.

در خصوص «اوقات فراغت مشارکت در وقایع مهم زندگی»، دور هم جمع شدن فامیل‌ها و محبت و کمک کردن به یکدیگر، پیوندهای قبیله‌ای و عشیره‌ای و خانوادگی و فامیلی، میهمانی گرفتن و دعوت از خویشاوندان و شادی کردن، بسیار خوب است؛ ولی لازمه آن، عدم اسراف و نفی دیگران است. وضعیت موجود نشان می‌دهد که میزان مشارکت خویشاوندان در وقایع اجتماعی، در مجموع با میانگین ۳۰/۳ از ۵ امتیاز (۶۶ درصد) ارزیابی گردید. این بدان معناست که در بین پاسخگویان، مشارکت خویشاوندان در وقایع اجتماعی در حد زیاد قرار دارد. بنابراین این حوزه فاصله و شکاف کمتری با وضعیت مطلوب دارد.

متغیر «حمایت عاطفی» در بیانات مقام معظم رهبری با شاخص‌هایی همچون تقویت محیط خانوادگی، انس و محبت و الفت داشتن، کمک کردن به یکدیگر، با فرزندان و خویشاوندان خود زندگی کردن، و آرامش روحی داشتن خانواده‌ها مشخص شده است. وضعیت موجود نشان می‌دهد که میزان حمایت عاطفی خویشاوندان از خانواده‌ها، در مجموع با میانگین ۲/۷۵ از ۵ امتیاز (۵۵ درصد)، به میزان زیاد ارزیابی گردید. این بدان معناست که در بین پاسخگویان، حمایت عاطفی خویشاوندان به میزان زیاد قرار دارد. بنابراین این حوزه فاصله و شکاف کمتری با وضعیت مطلوب دارد.

وضعیت مطلوب مشارکت سیاسی، تأثیرگذار بودن یک جوان انقلابی با رفتارش در محیط اجتماعی، تأثیرگذاری سیاسی و فرهنگی مسئولان از خانواده و نزدیکان خود، مراقبت مسئولان از خانواده و نزدیکان خود، وظیفه مهم و نقش حیاتی زن مسلمان بر شوهر و فرزندانش در میدان‌های مبارزه می‌باشد. وضعیت موجود نشان می‌دهد که میزان نقش سیاسی خویشاوندان در خانواده‌های هسته‌ای، در مجموع با میانگین ۱/۸۵ از ۵ امتیاز (۳۷ درصد)، به میزان کم ارزیابی گردید. این بدان معناست که در بین پاسخگویان، شبکه خویشاوندی در افزایش «مشارکت سیاسی» اعضای خانواده هسته‌ای در شهر تهران به میزان کمی نقش دارد. در این حوزه نیز فاصله و شکاف زیادی با وضعیت مطلوب وجود دارد.

نتیجه گیری

در نظر آیه الله خامنه‌ای، مسئله خانواده برای کشور، جزو مسائل درجه یک است. خانواده پایه و سلول اصلی جامعه است. جامعه اسلامی بدون بهره‌مندی کشور از نهاد خانواده سالم، سرزنده و بانشاط، اصلاً امکان پیشرفت ندارد. هرچند ایشان خویشاوندی را در دایره بسیار گسترده ترسیم می‌نماید، لیکن در این تحقیق، پیوندهای خونی مدّ نظر بوده است. هدف عمده این مقاله، تبیین کارکردهای پیوند خویشاوندی در استحکام خانواده در ایران از منظر اندیشه‌های قرآنی مقام معظم رهبری است. منظومه فکری مقام معظم رهبری، منبعث از آموزه‌های اسلامی و قرآنی است. دیدگاه معظم‌له یک دیدگاه جامع و کل‌نگرانه است که رویکردهای مختلف جامعه‌شناختی و دینی را شامل می‌شود؛ یعنی مسائل اجتماعی جامعه با رویکرد دینی تحلیل و تبیین شده است.

برابر ارزیابی‌های میدانی انجام‌شده در شهر تهران، کارکردهایی نظیر میزان «مشارکت خویشاوندان در وقایع مهم زندگی» در شهر تهران با ۶۶ درصد، میزان «جامعه‌پذیری» توسط خویشاوندان با ۵۵/۸ درصد، میزان «حمایت عاطفی» خویشاوندان با ۵۵ درصد، میزان نقش خویشاوندان در «کنترل اجتماعی» اعضا با ۵۲/۶ درصد، میزان «نحوه گذران اوقات فراغت» در شهر تهران با خویشاوندان خود با ۵۰/۶ درصد، میزان تأثیرات نظام خویشاوندی در «ازدواج و زاد و ولد» با ۴۶/۴ درصد، اختلاف کمتری با وضعیت مطلوب یعنی با تدابیر مقام معظم رهبری دارد. لیکن در کارکردهایی چون میزان «مراقبت و نگهداری» خویشاوندان از افراد با ۳۸/۴ درصد، «حمایت اقتصادی و مالی» خویشاوندان از افراد با ۲۹/۲ درصد، میزان «انجام کار خانگی» برای اعضای خود با ۲۸/۲ درصد، اختلاف بیشتری با وضعیت مطلوب یعنی با تدابیر مقام معظم رهبری دارد.

نتایج به‌دست‌آمده بر اساس مبانی نظری و تأییدکننده نظریه‌های اندیشمندانی همچون برناردز، چیل، بهنام، وثوقی، آزاد، رینز مک‌کارتی و ادواردز می‌باشد که عنوان کردند کارکردهای نظام خویشاوندی در دوران جدید به حفظ و بقای خود ادامه می‌دهد.

در نهایت می‌توان گفت: به نظر می‌رسد نظام خویشاوندی به عنوان یک پدیده اجتماعی و واقعی کتمان‌ناپذیر، در جامعه ایرانی نقش آفرینی می‌کند؛ اما برخی از کارکردها و نقش‌های خود را تغییر داده است. بر خلاف برخی صاحب‌نظران خارجی و داخلی، برابر بیانات حضرت آیه‌الله خامنه‌ای و ارزیابی میدانی انجام‌شده، نظام خویشاوندی در ایران همچنان دارای کارکردها و نقش‌های گوناگونی است؛ اما شرایط اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، تغییراتی را در این نقش‌ها به وجود آورده است. هنوز هم شبکه خویشاوندی در شهرها کم و بیش قدرت خود را حفظ کرده و در واقع میان خانواده و جامعه، به عنوان رابط نقش ایفا می‌کند. بنابراین همچنان بهترین نوع پیوند در جامعه شهری ایران و حتی در کلان‌شهر تهران، خانواده و خویشاوندی می‌باشد. بهتر است شبکه خویشاوندی در ایران را یک «شبکه کارکردی» بنامیم که ایفاگر نقش‌ها و کارکردهای مختلفی است. این بدان معناست که خویشاوندی به عنوان یک شبکه اجتماعی هنوز قدرتمند است و اگرچه از میزان حمایت‌کنندگی آن کاسته شده، اما در بیشتر ابعاد و موارد دیگر، هیچ جایگزینی برای مناسبات خویشاوندی ایجاد نشده است. لیکن مناسبات خانوادگی و خویشاوندی در ایران باید بیشتر بر موازین و آموزه‌های اسلامی و قرآنی استوار باشد تا فرصت پیوندهای خویشاوندی در تحکیم خانواده‌ها مورد بهره‌گیری قرار گیرد.

پیشنهاد‌های کاربردی

امام خامنه‌ای برای حفظ و تقویت پیوندهای خویشاوندی خونی، راهکارهایی را توصیه فرموده که در اینجا به تعدادی از آنها اشاره می‌گردد:

- جهاد تبیین بر اساس اعتقاد به اسلام و قرآن و حرکت نظام اسلامی، نه بر اساس منافع خویشاوندی و حزبی؛
- تدوین و پیاده‌سازی «الگوی سبک زندگی اسلامی - ایرانی» که قطعاً در این الگو، به صلح و رحمت در میان نزدیکان و اقتدار خویشاوندی توجه ویژه‌ای وجود دارد؛
- لزوم همفکری در پیوندهای خونی. اگر همفکری بین اعضا نباشد، خویشاوندی نیست؛

- گفتمان جهت مقابله با تشریفات زائد ازدواج؛
- پیوندهای خویشاوندی و عشیره‌ای نباید باعث نفی افراد و گروه‌های خارج از خویشاوندان گردد؛
- اولویت دادن به امر خداوند و پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ و ائمه اطهار عَلَيْهِمُ السَّلَام در برابر پیوندهای خویشاوندی: «پیوندهای خونی در مقابل ایمان به خدا و فکر و اندیشه هیچ است»؛
- تأثیرناپذیری از انگیزه‌های فامیلی و خویشاوندی و حرکت با انگیزه‌های الهی؛
- صرفه‌جویی و سادگی در شادی‌ها و مهمانی‌ها و در دعوت از خویشاوندان و جلوگیری از تشریفات، تجمل‌گرایی، اسراف و رقابت و همچشمی؛
- حفظ و تقویت خویشاوندی پیروان مکتب اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَام و جلوگیری از تفرقه و تشتت و جدایی و تنفر بین آنان؛
- عدم شایعه‌پراکنی در میان یک فامیل که باعث آزار آنان شود؛
- برخورداری خویشاوندان با درآمد بالا از اخلاق الهی و اسلامی و کمک به سایر خویشاوندان خود؛
- انجام فرهنگ‌سازی و تصحیح افکار عمومی با کمک مردم؛
- تبیین نقش‌های خویشاوندی از ظرفیت‌ها و دارایی‌های علمی خود. استخراج نظریه و الگوی مترقی از تعالیم ناب و مترقی اسلام در قرآن و احادیث.

جدول ۲: کارکردها، آسیب‌ها و راهکارهای نظام خویشاوندی از منظر مقام معظم رهبری

ردیف	کارکردهای مختلف شبکه خویشاوندی	آسیب‌های اجتماعی	راهکارها
۱	تعیین مهریه	تعیین مهریه زیاد	الگوگیری از حضرت علی <small>عَلَيْهِ السَّلَام</small> و حضرت فاطمه <small>عَلَيْهَا السَّلَام</small> و تعیین مهرالسنه
۲	خرید جهیزیه	تجمل‌گرایی و رقابت و همچشمی خویشاوندان	تأمین مایحتاج اصلی دختر
۳	برگزاری مراسم عروسی	اسراف در پذیرایی، تجمل‌گرایی و کرایه سالن‌ها و هتل‌های مجلل	برگزاری ساده مراسم و اجرای مراسم در خانه

۴	زاد و ولد و فرزندآوری	تأخیر سن ازدواج و کاهش زاد و ولد	ازدواج در سن ازدواج و فراهم نمودن ازدواج برای مجردان
۵	ازدواج	تعیین همسر از ناحیه نزدیکان	عدم دخالت نزدیکان و آزادی اختیار همسر
۶	مراقبت و نظارت بر جوانان	عدم مراقبت و نظارت کافی بر جوانان یا نظارت کامل و بی مورد	مسئولیت افراد در قبال حفظ نزدیکان خود
۷	جامعه‌پذیری نسل جوان	عدم الگوگیری از ائمه اطهار <small>علیهم‌السلام</small> به ویژه امام علی و فاطمه زهرا <small>علیها‌السلام</small>	تأثیرگذاری فکری جوانان بر اطرافیان و خویشاوندان
۸	مشارکت اجتماعی	تجمل‌گرایی در اجرای مراسم و رفت و آمدهای فامیلی	سادگی و عدم اسراف در رفت و آمدهای فامیلی

کتاب‌شناسی

۱. قرآن مجید.
۲. آزاد ارمکی، تقی، «شکاف بین نسلی در ایران»، نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران (ویژه‌نامه دومین همایش مسائل اجتماعی ایران)، شماره ۴، ۱۳۸۰ ش.
۳. آزاد ارمکی، تقی، مهناز زند، و طاهره خزایی، «بررسی تحولات اجتماعی و فرهنگی در طول سه نسل خانواده تهرانی: با تأکید بر مقایسه مراسم، آداب و کارکردهای حمایتی»، نامه علوم اجتماعی، شماره ۱۶، پاییز و زمستان ۱۳۷۹ ش.
۴. اعزاز، شهلا، جامعه‌شناسی خانواده (با تأکید بر نقش، ساختار و کارکرد خانواده در دوران معاصر)، چاپ چهارم، تهران، روشنگران و مطالعات زنان، ۱۳۸۵ ش.
۵. ایازی، سیدعلی تقی، و سید محمود مرویان حسینی، «جامعه‌پذیری دینی در آموزه‌های قرآن: مطالعه موردی نهاد خانواده»، دوفصلنامه پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، سال بیست و هفتم، شماره ۲ (پیاپی ۱۲۴)، پاییز و زمستان ۱۴۰۰ ش.
۶. بهنام، جمشید، ساخت‌های خانواده و خویشاوندی در ایران، چاپ دوم، تهران، خوارزمی، ۱۳۹۲ ش.
۷. بیانات مقام معظم رهبری در وبگاه‌های Khamenei.ir و Leader.ir.
۸. چیل، دیوید، خانواده‌ها در دنیای امروز، ترجمه محمد مهدی لیبی، تهران، افکار، ۱۳۸۸ ش.
۹. خارستانی، اسماعیل، و فاطمه سیفی، «نقش صله رحم در تحکیم خانواده»، مجله پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، سال بیستم، شماره ۱ (پیاپی ۱۰۰)، بهار ۱۳۹۳ ش.
۱۰. دهخدا، علی اکبر، لغت‌نامه دهخدا، بی‌جا، بی‌نا، بی‌تا.
۱۱. رضوی طوسی، سیدمجتبی، «جایگاه روابط خویشاوندی و صله رحم در تعاملات خانوادگی روزمره: مطالعه شهروندان تهرانی»، فصلنامه اخلاق زیستی، سال سوم، شماره ۱۰، زمستان ۱۳۹۲ ش.
۱۲. رینز مک کارتی، جین، و روزالیند ادواردز، مفاهیم کلیدی در مطالعات خانواده، ترجمه محمد مهدی لیبی، تهران، علم، ۱۳۹۰ ش.
۱۳. عباسی شوازی، محمدجلال، و رسول صادقی، «قومیت و الگوهای ازدواج در ایران»، پژوهش زنان، سال سوم، شماره ۱، بهار ۱۳۸۴ ش.
۱۴. غفاری، غلامرضا، و یلدا زبردست، «عضویت در شبکه‌های اجتماعی و رضایت از زندگی در بین بانزشتگان سالمند آموزش و پرورش شهرستان جهرم»، دوفصلنامه جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، سال دوم، شماره ۲، ۱۳۹۱ ش.
۱۵. قرائتی، محسن، قرآن کریم (ترجمه و تفسیر)، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۹۶ ش.
۱۶. کوئن، بروس، درآمدی به جامعه‌شناسی، ترجمه محسن ثلاثی، چاپ دوازدهم، تهران، توتیا، ۱۳۸۱ ش.
۱۷. گیدنز، آنتونی، جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری کاشانی، تهران، نی، ۱۳۷۲ ش.
۱۸. لیبی، محمد مهدی، خانواده در قرن بیست و یکم از نگاه جامعه‌شناسان ایرانی و غربی، تهران، علم، ۱۳۹۳ ش.
۱۹. مجلسی، محمدباقر بن محمد تقی، بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار علیهم السلام، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
۲۰. محمدزاده، حسین، و سعید خانی، «چالش‌های اقتصادی - اجتماعی جوانان و ایده‌آل‌های خانواده (مطالعه موردی افراد ۱۵-۲۹ ساله شهر سنندج)»، فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی جوانان، سال ششم، شماره ۱۸، تابستان ۱۳۹۴ ش.

۲۱. مهدوی، سیدمحمدصادق، «آسیب‌شناسی و بایسته‌های خانواده» (گفت‌وگو)، در کتاب: *آسیب‌شناسی خانواده (مجموعه مقالات)*، تهران، مرکز امور زنان و خانواده نهاد ریاست جمهوری، ۱۳۸۸ ش.
۲۲. نایی، هوشنگ، و بهنام لطفی خاچکی، «تأثیر روابط و پیوندهای خویشاوندی بر میزان آسیب‌های اجتماعی در استان‌های کشور»، *دوفصلنامه بررسی مسائل اجتماعی ایران*، سال ششم، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۴ ش.
۲۳. وثوقی، منصور، و علی‌اکبر نیک‌خلق، *مبانی جامعه‌شناسی*، چاپ هفتم، تهران، خردمند، ۱۳۷۳ ش.
۲۴. هوشیاری، جعفر، سیدعلی سیدموسوی، و محمد مهدی صفورایی پاریزی، «تحلیل فقهی و کارکردهای روان‌شناختی صله رحم»، *پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده*، سال ششم، شماره ۱۲، پاییز ۱۳۹۷ ش.
25. Liasovich, Rosa & Mónica Rittler & Eduardo E. Castilla, "Consanguinity in South America: Demographic Aspects", *Human Heredity*, Vol. 51(1-2), 2001.
26. Sarkisian, Natalia & Naomi Gerstel, "Kin Support among Blacks and Whites: Race and Family Organization", *American Sociological Review*, Vol. 69(6), 2004.
27. Slotkin, James Sydney, "On a Possible Lack of Incest Regulations in Old Iran", *American Anthropologist*, Vol. 49(4), 1949.

مؤلفه‌های همبستگی اجتماعی

با تأکید بر تحلیل مضمون سوره آل عمران*

- مرضیه محمص^۱
- فاطمه‌سادات میروکلی^۲

چکیده

یکی از روش‌های کاربردی در عرصه روش تحقیق کیفی، روش تحلیل مضمونی است که به هویداسازی مضمون‌های پایه‌ای در یک متن می‌انجامد و از این رهگذر، تحلیل داده‌ها در شبکه مضمونی یک الگو و مدل از مفاهیم موجود در متن امکان‌پذیر می‌شود. با توجه به اینکه در عصر حاضر، پالایش جوامع بشری از چندگانگی مورد توجه بسیاری از اندیشوران قرار گرفته و تلاش‌های فراوانی در جستجوی راهبردهای مؤثر برای تحقق همبستگی اجتماعی انجام می‌شود، مسئله اصلی پژوهش حاضر، آن است که بر اساس دیدگاه‌های تفسیری مفسران کتب تفسیری با رویکرد اجتماعی، مؤلفه‌های همبستگی اجتماعی با تأکید بر تحلیل مضمون سوره آل عمران چیست؟ بدین منظور با استفاده از روش تحلیل مضمون،

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۰۶ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۲۲.

۱. استادیار دانشکده الهیات و ادیان دانشگاه شهید بهشتی (نویسنده مسئول) (m_mohases@sbu.ac.ir).
۲. کارشناس ارشد مدرسی معارف اسلامی، دانشکده الهیات و ادیان، دانشگاه شهید بهشتی (fms.mirvakili@yahoo.com).

به تحلیل نظام مند داده‌های متنی در کتب تفسیری پرداخته شده است. یافته‌های پژوهش گویای آن است که تحقق همبستگی اجتماعی، مستلزم توجه به مقوله‌های متعددی با جهت‌گیری‌های اعتقادی، رفتاری و اخلاقی است. تحقق همبستگی اجتماعی با نظر به بعد اعتقادی در سایه باور توحیدی، اعتقاد به نظام پاداش و جزای الهی، و از منظر بعد اخلاقی شامل عدالت‌خواهی، محبت‌ورزی، دوری از تکبر، مداراجویی، همزیستی مسالمت‌آمیز، مسئولیت‌پذیری، عدم دلبستگی به مادیات، پابندی به عهد و پیمان‌ها، توجه به صفات پرهیزگاران، خردورزی و حسن ظن نسبت به دیگران است. خوش‌رفتاری، دشمن‌ستیزی، استقامت در راه حق، نظارت همگانی و مشورت‌جویی نیز در زمره مهم‌ترین مؤلفه‌های همبستگی اجتماعی با نظر به بعد رفتاری به شمار می‌آیند.

واژگان کلیدی: همبستگی اجتماعی، سوره آل عمران، روش تحلیل

مضمون.

مقدمه

همبستگی اجتماعی، توافق بر سر مجموعه‌ای از ارزش‌ها و باورهاست که حاصل آن، ایجاد حس عاطفی بوده و این انرژی عاطفی است که می‌تواند اساس یک زندگی مثبت، و یا احساس مسئولیت متقابل بین چند نفر یا چند گروه را که از آگاهی و اراده برخوردار باشند، شکل دهد و شامل پیوندهای انسانی و برادری بین انسان‌ها به طور کلی و حتی وابستگی متقابل حیات و منافع آن‌ها باشد. از این منظر، همبستگی پدیده‌ای است که بر پایه آن در سطح یک گروه یا جامعه، اعضا به یکدیگر وابسته و به طور متقابل به یکدیگر نیازمندند. از آنجایی که مشارکت عمومی افراد جامعه، نقش بسزایی در رشد و تعالی نظام اجتماعی دارد، یکی از موضوعات مورد توجه اندیشمندان مسلمان، بحث همبستگی اجتماعی است. بر این اساس، تدوین الگوی همبستگی اجتماعی با رویکرد متن‌محور و به گونه‌ای نظام‌مند و مبتنی بر روش تحلیل مضمون، یکی از ضرورت‌های معاصر به شمار می‌آید و تا کنون بر اساس سوره آل عمران مورد کاوش قرار نگرفته است.

با توجه به اینکه رشد و تعالی هر نظام اجتماعی، منوط به همبستگی اجتماعی افراد

آن جامعه است، تحقیق حاضر در صدد است در مجموعه‌های تفسیری معاصر با گرایش اجتماعی (تفسیر التحریر و التنویر، المیزان فی تفسیر القرآن، پرتوی از قرآن، من وحی القرآن)، مؤلفه‌های تحقق همبستگی اجتماعی را با روش تحلیل مضمون سوره آل عمران مورد بررسی و تحلیل قرار دهد. پرسش‌های پژوهش متمرکز بر استخراج مؤلفه‌های اعتقادی، اخلاقی و رفتاری اثرگذار بر تحقق همبستگی اجتماعی است.

لازم به ذکر است که سابقاً حسامی (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «همبستگی اجتماعی در قرآن» با روش توصیفی تحلیلی صرفاً به مواردی از عوامل زمینه‌ساز همبستگی اجتماعی به نحو پراکنده و گزینشی در قرآن اشاره داشته است. آقایی (۱۳۸۹) در مقاله «آموزه‌های قرآن کریم و نقد نظریه دورکیم؛ مبانی نظریه دین و همبستگی اجتماعی» نیز به نقد نظریات دورکیم بر اساس مبانی اندیشه اسلامی اهتمام داشته است. از آنجایی که موضوع پژوهش حاضر، متمرکز بر سوره آل عمران و با استفاده از روش علمی تحلیل مضمونی است، پژوهشی نوین محسوب می‌شود.

۱. مفهوم‌شناسی همبستگی اجتماعی

همبستگی واژه‌ای است که نوعی هماهنگی همراه با نظم را به ذهن متبادر می‌کند. لغت‌نامه دهخدا در تعریف همبستگی، به یگانه شدن، یکتایی و یگانگی اشاره نموده است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۳۲). واژه همبستگی به لحاظ مفهومی، احساس مسئولیت متقابل بین چند نفر یا چند گروه است که از اراده و آگاهی برخوردار باشند. در واقع این مفهوم، دربردارنده یک معنای اخلاقی است که متضمن وجود اندیشه یک وظیفه و یا الزام متقابل است. همچنین یک معنای مثبت از آن برمی‌آید که وابستگی متقابل کارکردها، اجزا و یا موجودات در کل یک مجموعه را می‌رساند.

همبستگی در اصطلاح به معنای آن است که گروه، وحدت خود را حفظ کرده و با عناصر وحدت‌بخش خود تطابق و هم‌نوایی داشته باشد. در واقع همبستگی اجتماعی، یک مفهوم اجتماعی است که تفاوت‌های فرهنگی را در روابط انسان‌ها در نظر می‌گیرد و خواهان ساماندهی مشابهت‌ها و تمایزها در جامعه است و پیش‌فرض آن این است که انسان‌ها خواسته‌ها و نیازهای مختلفی دارند و در عین اینکه به ذائقه و نیاز آن‌ها توجه

می شود، به تفاوت آن‌ها با دیگران نیز توجه می شود (روشه، ۱۳۷۷: ۱۸۴). همچنین این اصطلاح بر تعامل بسیار و ارتباط متقابل اجتماعی و میزان اعتماد افراد جامعه نسبت به یکدیگر دلالت دارد. می توان همبستگی اجتماعی را به احساس یکپارچگی افراد جامعه، روابط دوستانه و محبت آمیز، میزان روابط اجتماعی و تعامل های گروهی بر اساس ارزش های مشترک و منسجم تعریف کرد. سطح بالای همبستگی زمانی است که کنش های افراد، اخلاقی و معطوف به یک جمع باشد که در این کنش ها، مسئولیت و وفاداری در قبال دیگران به حد اعلا ی خود می رسد (نیازی، ۱۳۸۴: ۶). در تعریفی دیگر، همبستگی اجتماعی، دلالت بر توافق جمعی و تعامل بین اعضای یک جامعه دارد، به گونه ای که اعضای جامعه به جای من بودن، احساس ما بودن می کنند.

همبستگی معمولاً مفهومی را می رساند که بر پایه آن، اعضای یک جامعه به یکدیگر وابسته و به طور متقابل نیازمند یکدیگرند. در واقع همبستگی اجتماعی، نوعی احساس ارتباط، گرایش و تعامل با دیگران است و منظور از آن، احساس مسئولیت متقابل بین چند نفر یا چند گروه است که از آگاهی و اراده برخوردار باشند (بیرو، ۱۳۸۰: ۴۰). همبستگی اجتماعی در این معنا، در واقع احساس پیوند و تعهد عاطفی است که اعضای جامعه نسبت به یکدیگر دارند (رزمی، ۱۳۸۳: ۱۱۸). بر اساس این تعریف، زمانی از همبستگی اجتماعی سخن به میان می آید که ارتباط افراد جامعه بر اساس باورها، ارزش ها، هنجارها، قواعد و قوانین مشترک شکل بگیرد.

در فرهنگ علوم اجتماعی، همبستگی اجتماعی این گونه تعریف شده است: همبستگی اجتماعی را می توان به تکمیل و یکپارچه کردن تعریف نمود. همبستگی اجتماعی اشاره به فرایندی است که در آن، نظام اجتماعی به یگانگی فرهنگی - که در این مورد به معنای تناسب الگوهای هنجاری با یکدیگر است - دست می یابد. اگر تناسب هنجاری را به یگانگی هنجاری تعبیر کنیم، عبارت است از مفصل بندی الگوهای هنجاری با فرایندهای انگیزشی به نحوی که موجب همنوایی شود (گولد و کولب، ۱۳۹۲: ۹۳۳). بنابراین همبستگی اجتماعی عبارت است از توافق جمعی بر سر مجموعه ای از اصول و قواعد که در یک میدان تعاملی اجتماعی که خود موجد انرژی عاطفی است، به وجود می آید. انرژی عاطفی همزمان نتیجه و موجد (علت و

معلول) توافق اجتماعی است.

به طور کلی، همه جوامع دارای نظام‌های باور و اعتقاد هستند و وضع اجماع یا وفاق، وضع خاصی است که نظام باورها و عقاید در شرایط خاصی پیدا می‌کند. وفاق نسبی هنگامی حاصل می‌شود که بخش قابل ملاحظه‌ای از مردم و به ویژه بخش قابل ملاحظه‌ای از گروه‌های فعال در خصوص مسائل مربوط به توزیع امتیازات اقتصادی و سیاسی و دیگر منابع و ارزش‌های کمیاب و شیوه تصمیم‌گیری درباره آن‌ها، به توافقی نسبی دست یابند و در این زمینه با افکار عمومی نیز همسو باشند (بشیریه، ۱۳۸۳: ۷۰).

به عقیده مارشال، همبستگی و وفاق اجتماعی یا اجماع، به یک موقعیت، نتیجه‌گیری یا مجموعه‌ای از ارزش‌ها اشاره دارد که مورد توافق مشترک هستند، (مارشال، ۱۳۸۸: ۲۰۲). گیدنز همبستگی را توافق درباره ارزش‌های اجتماعی بنیادی توسط اعضای یک گروه، اجتماع یا جامعه می‌داند (گیدنز، ۱۳۸۳: ۷۸۵).

بنابراین همبستگی اجتماعی به معنای آن است که گروه وحدت خود را حفظ کرده و با عناصر وحدت‌بخش خود، تطابق و هم‌نواپی داشته باشد. همبستگی و انسجام، احساس مسئولیت متقابل بین چند نفر یا چند گروه است که از آگاهی و اراده برخوردار باشند و حائز یک معنای اخلاقی است که متضمن وجود اندیشه‌ی یک وظیفه یا الزام متقابل است و نیز یک معنای مثبت از آن برمی‌آید که وابستگی متقابل کارکردها، اجزا یا موجودات در یک کل ساخت یافته را می‌رساند.

۲. معرفی سوره آل عمران

این سوره مدنی دارای ۲۰۰ آیه است و اشاره به جهش و تحولی دارد که در عقاید و افکار مردم پدید آمد و زمینه‌ساز شکوفایی جامعه شد (طالقانی، ۱۳۶۲: ۶/۵). از نظر برخی مفسران مشهور، به نظر می‌رسد که این سوره در طول سال‌های جنگ بدر و جنگ احد (دوم و سوم هجرت) نازل شده و قسمتی از طوفانی‌ترین ادوار زندگی مسلمانان را در صدر اسلام نشان می‌دهد (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۴۰۹/۲).

نزول این سوره در سال‌های پایانی هجرت و پس از جنگ‌ها و پیمان حدیبیه با قریش انجام شد؛ سال‌هایی که دعوت اسلام از مرکز به اطراف رسیده بود و گروه‌ها

برای گرویدن به اسلام و تفاهم‌نامه‌ها به مدینه می‌آمدند. آیات با تبیین اصول دعوت و راه و روش پیامبران پیشین و خطاب‌ها و عتاب‌های مسیحیان و اهل کتاب پیش می‌رود تا آیه ۱۱۸ که ناگهان جنگ احد، مقدمه لغزش‌ها و شکست‌های جنگی و روحی مسلمانان می‌شود (ر.ک: طالقانی، ۱۳۶۲: ۶/۵). همه این‌ها تأیید این مطلب است که سوره مورد بحث در روزگاری نازل شده که مسلمانان موظف به دفاع از دین بودند؛ دفاعی که همه ارکان و قوای خود را برای آن بسیج کرده بودند.

علامه طباطبایی معتقد است که آیات این سوره، دارای نظم و نسق واحدی است و این حدس خیلی به ذهن نزدیک بوده که همه سوره آل عمران یکباره نازل شده باشد؛ برای اینکه تمام دویست آیه، ظهوری روشن در انسجام و به‌هم پیوستگی دارد (طباطبایی، ۱۳۸۰: ۵/۳). از منظر برخی مفسران، میدان احد صفحه آزمایش و مبدأ پایداری‌ها و همبستگی و تجربه‌ها و آخرین شکست و آغاز پیروزی‌های نظامی و رسالتی بود. ضربه‌ای که در جنگ احد بر پیکره مسلمانان وارد شد، تشعشی به وجود آورد که روح آنان را گسترش داد. آن شکست پیروزمندانه که پس از پیروزی معجزه‌وار جنگ بدر رخ داد، مدینه را از محدودیت خارج کرد و رسالت را به هر سو گسترش داد (طالقانی، ۱۳۶۲: ۷/۵).

۳. فرایند تحلیل شبکه مضامین

روشی که به کمک سطوح مختلف مضامین به صورت شبکه تارنما ترسیم می‌شود، شبکه مضامین است. با این مدل، مضامین به صورت نظام‌مند و منسجم در کنار هم قرار می‌گیرند (عابدی جعفری و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۷۰) و با جای‌گیری مضامین در هر سطح، محوریت مضمون در متن داده‌ها مشخص می‌شود.

در این روش، مضامین به سه گروه مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر تقسیم می‌شوند. مضامین پایه، کدها و نکات کلیدی موجود در متن هستند و مضامین سازمان‌دهنده از ترکیب و تلخیص مضامین پایه به دست می‌آیند. مضامین فراگیر مضامین عالی داده‌ها هستند و اصول حاکم بر متن را به عنوان یک کل نشان می‌دهند (شیخ‌زاده، ۱۳۹۱: ۱۵).

نکته مهم و قابل توجه در شبکه مضامین این است که با توجه به پیچیدگی داده‌ها و هدف تحلیل، ممکن است از مجموعه متون مورد بررسی، بیش از یک مضمون فراگیر به دست آید. با این حال، تعداد مضامین فراگیر از تعداد مضامین پایه و سازمان‌دهنده کمتر خواهد بود. هر مضمون فراگیر، هسته و کانون یک شبکه مضمونی را تشکیل می‌دهد. پس ممکن است که یک تحلیل به بیش از یک شبکه مضامین منجر شود (همو، ۱۳۹۹: ۱۲۶-۱۸۶).

در پژوهش حاضر با استفاده از نرم‌افزار تحلیل داده‌های کیفی (MAX QDA)، در تحلیل مضمون تک‌تک آیات سوره استفاده شد. این روش در همه روش‌های کیفی، سبب بالا رفتن اعتبار پژوهش می‌شود؛ زیرا شفافیت فرایند تحقیق افزایش می‌یابد. با استفاده از این روش، در مرحله اول که تجزیه و توصیف سوره آل عمران در کتب تفسیر اجتماعی است، کدگذاری اولیه انجام می‌شود و در چندین مرحله بازبینی می‌شود و مضامین پایه شناسایی می‌شوند. این مضامین بر اساس محتوا و مبانی نظری در گروه‌های همگون به صورت منسجم دسته‌بندی می‌شوند. مضامینی که تحت یک شبکه قرار می‌گیرند، باید موضوع مشابهی داشته باشند. بنابراین مضامین پایه‌ای که از نظر محتوا مشابه هم باشند، تحت یک گروه به عنوان مضامین سازمان‌دهنده قرار می‌گیرند. در نهایت با توجه به مشابهت مضامین سازمان‌دهنده محقق این مضامین را با هم ادغام کرده و به مضامین کلی و عالی می‌رسد، که محوریت داده‌ها بر مدار آن مضامین است.

پس از رسیدن به شبکه، مضامین نام‌گذاری شده و در نهایت تحلیل می‌شوند. پژوهشگر در این مرحله باید مضامین را به صورت روشن تعریف کند. در این مرحله، پژوهشگر وارد مرحله ترکیب و ادغام متن می‌شود و پس از اصلاح و تأیید شبکه مضامین، گزارش نهایی ارائه می‌شود. بررسی تحلیل مضامین سوره آل عمران نشان می‌دهد که در مجموع، ۱۴۰۰ کد، ۷۳ مضمون پایه و ۶ مضمون سازمان‌دهنده به دست آمده است.

جدول مضامین سازمان دهنده

مضامین سازمان دهنده	مجموع فراوانی مضمون	فراوانی مضامین	کد شناسه	مضامین پایه	رتبه
باور به معاد	۹۸	۳۷	A	مجازات و پاداش	۱
		۶۱	B	اعتقاد به معاد	۲
دشمن ستیزی	۱۳۵	۳۳	C	تعامل با اهل کتاب	۱
		۷	D	اقدامات کفار	۲
		۲۰	E	شگرد دشمن	۳
		۶۴	F	روش تعامل با دشمن	۴
		۱۱	G	اقدامات یهود	۵
نبوت	۱۳۵	۶۹	H	پذیرش رسالت پیامبران	۱
		۶	I	حضرت یحیی <small>علیه السلام</small>	۲
		۸	J	حضرت مریم <small>علیها السلام</small>	۳
		۴	K	حضرت زکریا <small>علیه السلام</small>	۴
		۱۶	L	حضرت ابراهیم <small>علیه السلام</small>	۵
		۳۲	M	حضرت عیسی <small>علیه السلام</small>	۶
مختصات حکومت اسلامی	۳۱۳	۱۷	N	ویژگی حکومت	۱
		۵	O	زندگی اجتماعی	۲
		۲۲	P	همراهی با رهبر جامعه	۳
		۴۴	Q	صبوری افراد جامعه	۴
		۱۰۲	R	جهاد در راه خدا	۵
		۶	S	امداد الهی	۶
		۱۲	T	خاص بودن رحمت الهی	۷
		۱۶	U	استقامت در راه خدا	۸
		۱۰	V	عدالت	۹
		۸	W	انحراف ریشه دار اجتماعی	۱۰
		۶	X	تساوی در قضاوت	۱۱
		۸	Y	نظارت	۱۲
		۱۱	Z	امنیت	۱۳
		۶	AA	تعاون	۱۴

ردیف	مضامین پایه	کد شناسه	فراوانی مضامین	مجموع فراوانی مضمون	مضامین سازمان‌دهنده
۱۵	وحدت	AB	۱۵		
۱۶	تألیف قلوب	AC	۳		
۱۷	اعتصام به جبل الله با تمام قوا	AD	۴		
۱۸	حفظ اموال عمومی	AE	۱		
۱۹	یاری اسلام	AF	۸		
۲۰	عزت و ذلت	AG	۹		
۱	اعتقاد به توحید	AH	۷۴	۲۱۷	توحید
۲	رزق	AI	۱۰		
۳	سنت الهی و غضب خدا	AJ	۶		
۴	توجه به ادیان دیگر	AK	۵		
۵	دوری از کفر	AL	۱۹		
۶	ایمان به خدا و دوری از گناه	AM	۴۳		
۷	تسلیم محض پروردگار	AN	۱۷		
۸	حب خدا و تسلیم در برابر او	AO	۲۰		
۹	حق‌گرا بودن و حق‌مداری	AP	۵		
۱۰	آزمایشات الهی	AQ	۱۰		
۱۱	تکذیب نکردن آیات الهی	AR	۸		
۱	مشورت	AS	۲	۳۱۷	ویژگی‌های امت اسلامی
۲	انفاق	AT	۱۱		
۳	شیوه‌های تربیتی	AU	۱۴		
۴	استفاده از نعمت‌های الهی در راه ایمان	AV	۴		
۵	محبت به مردم	AW	۸		
۶	عبادت دسته‌جمعی	AX	۲۴		
۷	اظهار حق	AY	۶		
۸	ثبات ارزش‌های اخلاقی	AZ	۹		
۹	عدم موضع‌گیری نادرست	BA	۸		
۱۰	عدم انحراف در عقیده	BB	۵		
۱۱	سرعت در کار خیر	BC	۳		

ردیف	مضامین پایه	کد شناسه	فراوانی مضامین	مجموع فراوانی مضمون	مضامین سازمان‌دهنده
۱۲	دوری از خودبرتربینی	BD	۷		
۱۳	عفو و گذشت	BE	۷		
۱۴	مسئولیت‌پذیری	BF	۱		
۱۵	مادی‌نگر نبودن	BG	۱۵		
۱۶	پابندی به عهد و پیمان	BH	۱۲		
۱۷	توجه به خانواده	BI	۲۵		
۱۸	صفات متقین	BJ	۳۰		
۱۹	توجه به رضای خدا	BK	۶		
۲۰	امر به معروف و نهی از منکر	BL	۱۹		
۲۱	خردورزی	BM	۴۸		
۲۲	همراهی نکردن با طاغوت	BN	۹		
۲۳	دوری از تفرقه	BO	۹		
۲۴	فتنه‌انگیزی نکردن	BP	۹		
۲۵	دوری از نفاق	BQ	۱۱		
۲۶	اختیار انسان	BR	۱۰		
۲۷	توجه به فطرت	BS	۳		
۲۸	توجه به حلال و حرام الهی		۱		
۲۹	رازداری	BT	۱		

برای استخراج هر کدام از کدهای مورد نظر، نویسندگان حداقل ۵ تفسیر مختلف را از نرم‌افزار جامع‌التفاسیر دیده و با حذف موارد تکراری، سعی در جمع‌آوری همه نکات مربوط به آیه داشته‌اند که برخی از این کدها عین متن تفسیر و برخی اقتباس از متن‌های تفاسیر است. در گام بعدی نویسندگان با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA کدهای شبیه به هم را که در یک حیطه محتوایی و مضمونی قرار می‌گیرند، با امکانات نرم‌افزار در هم ادغام کرده و بر هر دسته کد با مفهوم تقریباً یکسان یک عنوان گذاشته‌اند که در تحلیل کیفی، مضمون پایه نام دارد. این مضامین پایه در جدول بعدی با حروف انگلیسی از هم جداسازی شده و با کد شناسه از هم تفکیک شده‌اند.

ردیف	مضامین پایه	کد	فراوانی مضامین	مجموع فراوانی مضمون	مضامین سازمان‌دهنده
۱	مجازات و پاداش	A	۳۷	۹۸	باور به معاد
۲	اعتقاد به معاد	B	۶۱		
۱	تعامل با اهل کتاب	C	۳۳	۱۳۵	دشمن‌ستیزی
۲	اقدامات کفار	D	۷		
۳	ترفندهای دشمن	E	۲۰		
۴	تعامل با دشمن	F	۶۴		
۵	یهود	G	۱۱		
۱	پذیرش رسالت پیامبران	H	۶۹	۱۳۵	نبوت
۲	حضرت یحیی علی‌ه‌السلام	I	۶		
۳	حضرت مریم علی‌ها‌السلام	J	۸		
۴	حضرت زکریا علی‌ه‌السلام	K	۴		
۵	حضرت ابراهیم علی‌ه‌السلام	L	۱۶		
۶	حضرت عیسی علی‌ه‌السلام	M	۳۲		
۱	اتصاف به ویژگی‌های حکومت اسلامی	N	۱۷	۳۱۳	مختصات حکومت اسلامی
۲	توجه به ملزومات زندگی اجتماعی	O	۵		
۳	همراهی با رهبر جامعه	P	۲۲		
۴	صبوری افراد جامعه	Q	۴۴		
۵	جهاد در راه خدا	R	۱۰۲		
۶	باور به امداد الهی	S	۶		
۷	خاص بودن رحمت الهی	T	۱۲		
۸	استقامت در راه خدا	U	۱۶		
۹	عدالت‌ورزی	V	۱۰		
۱۰	نظارت بر انحرافات اجتماعی	W	۸		
۱۱	قضاوت عادلانه	X	۶		
۱۲	نظارت همگانی	Y	۸		
۱۳	برقراری امنیت	Z	۱۱		
۱۴	تعاون	AA	۶		
۱۵	وحدت	AB	۱۵		

ردیف	مضامین پایه	کد شناسه	فراوانی مضامین	مجموع فراوانی مضمون	مضامین سازمان‌دهنده
۱۶	تألیف قلوب	AC	۳		
۱۷	اعتصام به حبیل الله با تمام قوا	AD	۴		
۱۸	حفظ اموال عمومی	AE	۱		
۱۹	یاری اسلام	AF	۸		
۲۰	عزت جویی	AG	۹		
۱	اعتقاد به توحید	AH	۷۴	۲۱۷	توحید
۲	بهره‌گیری از رزق حلال	AI	۱۰		
۳	باور به سنت‌های الهی	AJ	۶		
۴	توجه به ادیان دیگر	AK	۵		
۵	دوری از کفر	AL	۱۹		
۶	ایمان به خدا و دوری از گناه	AM	۴۳		
۷	تسلیم محض پروردگار	AN	۱۷		
۸	حب خدا و تسلیم در برابر او	AO	۲۰		
۹	حق‌گرا بودن و حق‌مداری	AP	۵		
۱۰	آزمایش‌های الهی	AQ	۱۰		
۱۱	تکذیب نکردن آیات الهی	AR	۸		
۱	مشورت‌جویی	AS	۲	۳۱۷	ویژگی‌های امت اسلامی
۲	انفاق‌ورزی	AT	۱۱		
۳	شیوه‌های تربیتی	AU	۱۴		
۴	استفاده از نعمت‌های الهی در راه ایمان	AV	۴		
۵	محبت به مردم	AW	۸		
۶	عبادت دسته‌جمعی	AX	۲۴		
۷	اظهار حق	AY	۶		
۸	ثبات ارزش‌های اخلاقی	AZ	۹		
۹	عدم موضع‌گیری نادرست	BA	۸		
۱۰	عدم انحراف در عقیده	BB	۵		
۱۱	سرعت در کار خیر	BC	۳		
۱۲	دوری از خودبرتربینی	BD	۷		

ردیف	مضامین پایه	کد	فراوانی مضامین	مجموع فراوانی مضمون	مضامین سازمان‌دهنده
۱۳	عفو و گذشت	BE	۷		
۱۴	مسئولیت‌پذیری	BF	۱		
۱۵	مادی‌نگر نبودن	BG	۱۵		
۱۶	پایبندی به عهد و پیمان	BH	۱۲		
۱۷	خانواده‌گرایی	BI	۲۵		
۱۸	صفات متقین	BJ	۳۰		
۱۹	جلب رضای خدا	BK	۶		
۲۰	امر به معروف و نهی از منکر	BL	۱۹		
۲۱	خردورزی	BM	۴۸		
۲۲	همراهی نکردن با طاغوت	BN	۹		
۲۳	دوری از تفرقه	BO	۹		
۲۴	پرهیز از فتنه‌انگیزی	BP	۹		
۲۵	دوری از نفاق	BQ	۱۱		
۲۶	اختیار انسان	BR	۱۰		
۲۷	توجه به فطرت	BS	۳		
۲۸	توجه به حلال و حرام الهی		۱		
۲۹	رازداری	BT	۱		

۴. ابعاد اعتقادی مؤلفه‌های همبستگی اجتماعی

اعتقادات به مفاهیم درونی شده‌ای اشاره دارد که خود مستقیماً وظیفه رفتاری نیستند، اما در لایه‌های زیرین شناختی و عاطفی حضور دارند و به صورت خودآگاه یا ناخودآگاه، نقش تعیین‌کننده‌ای در رفتارهای انسان دارند (احمدی و شاکر، ۱۳۹۷: ۱۳)؛ برای مثال، ایمان افراد در مقام تحقق و از حیث مصداق خارجی، با هر دو بعد ذهن و رفتار رابطه‌ای مستحکم دارد؛ زیرا ایمان از یکسو ثمره شناخت عملی و از سوی دیگر منشأ تعبد عملی است.

۱-۴. خدامحوری

اصلی‌ترین بنیاد اعتقادی در سپهر اجتماعی که به صورت محوری بر تمام الزامات همبستگی اجتماعی احاطه دارد، بحث اصلاح رابطه فرد با خدا یا خدامحوری است؛ زیرا در باور دینی، جهت‌گیری تمامی فعالیت‌ها بر اثرگذاری آن بسیار نقش‌آفرین می‌باشد. در ادبیات دینی، قوی‌ترین عنصر کنترل هر فرد در تعاملات اجتماعی، عنصر خدامحوری است.

از این منظر، خداوند مسبب پیوند انسان‌ها با یکدیگر است، خداوند متعال می‌فرماید: «به یاد آرید این نعمت بزرگ خدا را که شما با هم دشمن بودید، خدا در دل‌های شما الفت و مهربانی انداخت و به لطف و نعمت خدا، همه برادر دینی یکدیگر شدید، و در پرتگاه آتش بودید، خدا شما را نجات داد. بدین‌گونه خدا آیاتش را برای [راهنمایی] شما بیان می‌کند، باشد که هدایت شوید» (آل عمران / ۱۰۳).

از این منظر، توانایی‌های انسان در بیرون، حاصل توانایی‌های او در درون است و تا زمانی که آدمی در درون خود به مقام بندگی راستین دست نیابد، در روابط و مناسبات بیرونی، از خودخواهی و خودکامگی نمی‌رهد (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۸: ۸۰). در نظام‌واره تفکر دینی، اگر کاری برای خدا نباشد، رابط اصلاح نمی‌شود و گاهی نتیجه عکس می‌دهد.

۲-۴. حق‌مداری

غالب گروه‌ها و افراد به منظور دفاع از ادعاها و عملکردهایشان، به مفهوم حق و عدل متوسل می‌شوند. این مقوله ارزشمند بر همه ابعاد زندگی فردی و اجتماعی انسان سایه افکنده است. هر کس خود را بر حق می‌داند و برای موجه جلوه دادن خود، موضع خویش را حق و موضع طرف مقابل را باطل معرفی می‌کند. در قرآن، وجود چنین گرایشی در انسان، مفروض گرفته شده و با تعیین مصداق حق، جهت‌دهی شده است. بسیاری از انسان‌ها با اینکه حق را تشخیص می‌دهند، اما از بیان صریح و آشکار آن خودداری می‌کنند. البته این رویکرد در قرآن کریم، نکوهش شده است: «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ» (آل عمران / ۷۱).

در آیات، بر ضرورت اظهار حق در مقابل دیگران تصریح شده است: ﴿وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمِنُوا بِالَّذِي أُنزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجْهَ النَّهَارِ﴾ (آل عمران / ۷۱)؛ ﴿وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ أَأَسْلَمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا﴾ (آل عمران / ۲۰) و هر انسان مسلمان و آزاده‌ای وظیفه دارد که به کمک مظلوم بشتابد و حق را همراهی کند.

۳-۴. بردباری در آزمایش‌های الهی

از مهم‌ترین پرسش‌ها در زمینه آزمایش الهی، فلسفه آن است. آزمایش خداوند برای کشف مجهول نیست و او نمی‌آزمايد تا به مجهولی پی ببرد؛ زیرا او علام الغیوب و آگاه به ما فی الصدور است؛ آن‌چنان که در آیات به این معنا تصریح شده است: ﴿وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحَّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ﴾ (آل عمران / ۱۵۴). یکی از فلسفه‌های آزمایش‌های الهی، پرورش استعداد‌های نهفته انسان و برآمدن گوهرهای درونی اوست. قرآن به این حقیقت اشاره دارد. امتحان همان گونه که برای شکوفایی استعداد انسانی در امور دنیایی سودمند است، برای تعیین هدف هم نقش مؤثری دارد. هدف یا جهنم است که هدف کافران است و یا بهشت که هدف اصیل مؤمنان است و این هدف با امتحان و آزمایش میسر می‌شود (جوادی آملی، ۱۳۹۶: ۱۵/۶۷۴). خدای سبحان در این زمینه می‌فرماید: ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ﴾ (آل عمران / ۱۴۲). پس در هنگام جهاد و مجاهدت است که هم استعداد‌های درونی افراد معلوم می‌شود و هم همراهی و وابستگی آن‌ها با جامعه نمایان می‌شود و از این جهت در سوره آل عمران به بحث آزمایش‌های الهی و ارتباط آن با همبستگی اجتماعی در خلال آیات مربوط به جهاد هم پرداخته شده است. یکی از انگیزه‌هایی که در آیات قرآن برای آزمایش‌های الهی برشمرده شده، جداسازی است؛ زیرا در جامعه‌ای که همه گروه‌ها خود را مدعی نیکوکاری می‌دانند و به ظاهر از آن دفاع می‌کنند، بهترین ابزار برای شناساندن چهره واقعی افراد، آزمایش‌های الهی است (مصباح یزدی، ۱۳۹۱: ۴۳۰). خداوند می‌فرماید: ﴿مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ﴾ (آل عمران / ۱۷۹). بنابراین امتحان و ارزشیابی می‌تواند یک مدرسه تربیتی و سازندگی باشد. به عبارت دیگر، آزمایش‌های الهی حلقه‌ای از

زنجیره آموزش و تربیت است که می‌تواند پایه‌های موفقیت و پیشرفت انسان را بنیان نهد.

۴-۴. پذیرش رسالت پیامبران

اصل نبوت پس از اصل توحید، جایگاه ویژه‌ای در اندیشه دینی دارد. در سوره آل عمران در این باره تأکید شده است که نبوت و هدایت به مثابه فضل الهی: ﴿إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ... إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ﴾ (آل عمران / ۷۳) و مقدمه ایمان راستین به شمار می‌آید و هدف از آن، تبیین احکام و کتاب الهی است: ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُم مِّنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ﴾ (آل عمران / ۸۱).

در این ساختار، نبوت مقدمه رسالت است: ﴿ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ﴾ (آل عمران / ۸۱) و هدف اصیل پیامبران، رشد آفرینی برای انسان و آراسته شدن به درجاتی از صفات الهی است: ﴿وَلَكِن كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ﴾ (آل عمران / ۷۹).

همچنین در این ساختار، ارسال پیامبران، جلوه‌ای از ربوبیت الهی است: ﴿لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾ (آل عمران / ۸۴) و این انتخاب بر اساس وحی و علم و ایمان و عصمت آنان بوده است: ﴿إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ﴾ (آل عمران / ۳۳). مهم‌ترین وظیفه پیامبران، اصلاح بینشی: ﴿هُوَ خَيْرٌ لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ﴾ (آل عمران / ۱۸۰)، اصلاح عقیدتی و زمینه‌سازی برای قرب به خداوند: ﴿يَقُولُ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِّي مِن دُونِ اللَّهِ﴾ (آل عمران / ۷۹)، اصلاح نفس و پرورش فضایل و اصلاح اندیشگانی برای بازشناسی خیر و شر: ﴿إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِن بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا﴾ (آل عمران / ۸۹) و مبارزه با فردپرستی: ﴿أَفَأَن مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ﴾ (آل عمران / ۱۴۴) است.

نبوت جریانی مستمر و پیوسته دارد و بینات که قرآن مجید و سایر معجزات پیامبران را شامل می‌شود، برای شناخت و تبیین حق از باطل ظهور یافته است: ﴿جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾ (آل عمران / ۸۶) و وظیفه مردم در مواجهه با پیامبران، باور به هماهنگی و پیوستگی دعوت و رسالت همه پیامبران است: ﴿لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾ (آل عمران / ۸۴) و در این صورت است که مردم می‌توانند در استمرار حکومت اسلامی نقش مؤثری داشته باشند.

۴-۵. معادباوری

در نظام اعتقادی اسلام، هستی با مرگ انسان پایان نمی‌پذیرد، بلکه به مراتب بالاتری از حیات ارتقا می‌یابد. بنابراین زندگی دنیوی انسان، زمینه‌ساز کیفیت زندگی اخروی اوست.

پرورش فضیلت‌های اخلاقی: ﴿وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ﴾ (آل عمران/ ۱۴۱)، اجتناب از رذیلت‌ها: ﴿كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ﴾ (آل عمران/ ۱۱۷)، خویشن‌داری در برابر هوس‌ها: ﴿وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ﴾ (آل عمران/ ۲۸)، ایجاد آرامش: ﴿وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ﴾ (آل عمران/ ۱۱۵)، تعدیل علائق مادی و دنیوی: ﴿ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ﴾ (آل عمران/ ۱۴)، تغییر بینش نسبت به دنیا: ﴿قُلْ أَأُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذَلِكَُمُ الَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾ (آل عمران/ ۱۵)، ﴿وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْعُرُورِ﴾ (آل عمران/ ۱۸۵)، پرورش روحیه ایثار و شهادت، تقویت روحیه تفاهم و مجاهدت برای برقراری عدالت و قسط، از جمله آثار ارزشمندی است که در پرتو باور به قیامت و زندگی اخروی پدید می‌آید.

آخرت‌اندیشی زمینه‌ساز تفکر واقع‌گرا و عدم تعلق خاطر به هوس‌های دنیوی است و پشتوانه توسعه ابعاد مختلف حیات اجتماعی انسان به شمار می‌آید. آخرت‌اندیشی نوع نگاه انسان به دنیا را تنظیم می‌کند. ظهور عنصر آخرت‌مداری در مؤلفه‌های اجتماعی، ایجاب می‌کند که در تمام رفتارهای اجتماعی، توجه عمده به حقایق و واقعیت‌هایی باشد که همسو با زندگی اخروی بوده و در راستای راهبرد حیات طیبه است. گستره این امر، دامنه وجودی انسان است و شامل تمام مراحل زندگی می‌گردد.

۵. ابعاد اخلاقی مؤلفه‌های همبستگی اجتماعی

نهاد اخلاقی زندگی انسان، اساس و پایه تشکیل اجتماع و ظهور تمدن‌های بشری است. جایگاه رفیع اخلاق چنان است که حتی کسانی هم که خود به زیور اخلاق آراسته نیستند، آراستگان به فضایل اخلاقی را به دیده عزت می‌نگرند و شأن آن‌ها را والا می‌دانند (جوادی، ۱۳۷۶: ۵۶). خداوند به انسان قدرت اراده و اختیار داده و او را آزاد آفریده است تا شایستگی خود را در انتخاب اصلح نشان دهد و بتواند استعداد و

شایستگی خود را به فعلیت برساند و در خودسازی و جامعه‌سازی مؤثر باشد. بدین جهت، علم اخلاق را حکمت عملی گویند. حکمت بینش درونی است که رفتار آدمی را متعادل می‌سازد و این بینش از پاکی باطن به دست می‌آید و این پاک شدن انسان‌هاست که تأثیر بسزایی در هماهنگی سلیقه‌های مختلف متناسب با تفاوت‌های فردی برای ایجاد یک خانواده بزرگ مثل اجتماع دارد. جامعه اسلامی جامعه‌ای است که در آن، سعادت فرد با سعادت اجتماع پیوند خورده و میان مسئولیت‌های اجتماعی و اخلاق اسلامی، ارتباطی ناگسستنی برقرار است (سلطانی زبانی، ۱۳۹۲: ۳).

مهم‌ترین ابعاد اخلاقی مؤلفه‌های همبستگی اجتماعی به شرح ذیل است:

۱-۵. عدالت‌ورزی

عدالت از مفاهیم بنیادینی بوده که همه ادیان الهی بدان اهتمام داشته‌اند. مهم‌ترین دغدغه پیام‌آوران الهی بعد از شناخت خدا، بسط عدالت بوده است. دین اسلام نیز به‌عنوان خاتم ادیان، تحقق عدالت را سرلوحه اهدافش قرار داده است. عدالت مقوله مجرد و ذهنی صرف نیست، بلکه امری واقعی و عینی در زمینه‌های مختلف است و نمود روشن این امر عینی، در تجلی یافتن آن در عدالت اجتماعی است. عدالت اجتماعی یکی از مهم‌ترین جنبه‌های عدالت است و تشکیل حکومت در اسلام برای برپایی هر چه کامل‌تر عدالت است و اگر اجرای عدالت بدون حکومت امکان داشت، امامان معصوم علیهم‌السلام برای تشکیل حکومت اسلامی تلاش نمی‌کردند؛ زیرا بسیاری از دستورات اسلام جنبه اجتماعی دارند.

عدالت اجتماعی به معنای دادن حق شایسته هر فرد در توزیع منافع در جامعه و برآوردن نیازهای اساسی افراد است. عدالت اجتماعی شامل چند عنصر است که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: کرامت انسان و اهمیت جامعه، برابری و توزیع عادلانه ثروت، مقابله با ظلم و حفاظت از ضعیف در برابر قوی، تأمین امنیت اجتماعی و رعایت حقوق اجتماعی انسان.

یکی از این آموزه‌های متعالی که سبب رشد فرد و در پی آن رشد جامعه می‌گردد، فرهنگ انفاق و کمک به دیگران است. هدف اسلام این است که اختلافات غیر عادلانه‌ای

که در اثر بی‌عدالتی‌های اجتماعی در میان طبقه غنی و ضعیف پیدا می‌شود، از بین برود و سطح زندگی کسانی که نمی‌توانند نیازمندی‌های زندگی‌شان را بدون کمک دیگران رفع کنند، بالا بیاید و حداقل لوازم زندگی را داشته باشند. اسلام برای رسیدن به این هدف، برنامه وسیعی در نظر گرفته است؛ تحریم رباخواری به طور مطلق و پرداخت مالیات، زکات و خمس و صدقات و مانند آن‌ها و تشویق به «انفاق»، وقف و قرض الحسنه و کمک‌های مختلف مالی، قسمتی از این برنامه را تشکیل می‌دهد: ﴿وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾ (آل عمران / ۹۲).

قرآن کریم در صدد است تا علل انحراف‌های اخلاقی در ریشه خشکانده شود و جامعه از افتادن در ورطه هلاکت و نابودی مصون بماند. لذا با ترویج سنت‌های اسلامی، قصد پیشگیری از فقر را داشته، می‌کوشد تا در جامعه روح تعاون حاکم باشد و اغنیا، فقرا را در اموال خود شریک دانسته و حقی برای آن‌ها قائل باشند؛ زیرا در چنین جامعه‌ای، انحرافات چون سرقت، قتل و جنایت کاهش می‌یابد و جامعه به سوی سازندگی و رشد حرکت می‌کند و در نهایت، آرامش و امنیتی که در جامعه ایجاد می‌شود، شامل حال همه افراد می‌گردد.

۲-۵. عاطفه‌ورزی

بخشی از مباحث دین در رابطه با عواطف انسان و مهارت‌آموزی در آن برای بهره‌برداری مناسب آن‌هاست. عواطف دارای نقش اساسی و فوق‌العاده در زندگی انسان است؛ زیرا زمینه‌ساز نوعی به هم خوردگی درونی و تحول و تغییر در حالات و در نتیجه حاصل دگرگونی رفتار است (قائمی، ۱۳۹۳: ۱۰۱-۱۰۲).

عواطف، عاملی تأثیرگذار در بقای زندگی انسان و عامل بسیاری از رفتارها، اندیشه‌ها و تصمیم‌گیری‌هاست و بر تمامی گرایش‌ها و تمایلاتی که در رفتار انسان آگاهانه جلوه پیدا می‌کند، اثرگذار می‌باشد. این مقوله در قرآن کریم نیز به دقت تبیین شده است: ﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (آل عمران / ۳۱) و به عنوان یکی از توانایی‌ها و استعداد‌های انسان در کنار عقل، زمینه‌ساز توانمندی‌های گوناگون انسانی در تعاملات میان فردی در جامعه است.

در آیات سوره آل عمران، محبت به مردم به مثابه هدیه‌ای الهی برشمرده شده است: ﴿فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِيَأْتِ لَّهُمْ﴾ (آل عمران / ۱۵۹) و حکومت اسلامی بر مبنای محبت و ارتباط تنگاتنگ با مردم کمال می‌یابد: ﴿وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ﴾ (آل عمران / ۱۵۹). از این منظر، محسنین کسانی هستند که در راه خدا استقامت می‌ورزند و بر نیکویی با مردم استمرار دارند: ﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالصَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظِ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ (آل عمران / ۱۳۴).

۳-۵. مداراجویی

تکریم انسان و شخصیت‌بخشی به اعضای جامعه، ارزشی اسلامی به شمار می‌آید (آل عمران / ۷۵) و هتک حرمت دیگران، زمینه‌ساز از بین رفتن الفت اجتماعی می‌شود. مدارا، ملایمت و سازگاری نشان دادن و کشف زمینه‌های مشترک با دیگران و احترام گذاشتن به افراد غیر مشابه است. مدارا به رفتار معقول، سنجیده، ملایم، مهربانانه و خردمندانه‌ای گفته می‌شود که برای رسیدن به اهدافی بلندمدت انجام می‌پذیرد (مروتی، ۱۳۸۵: ۶۵).

امروزه همزیستی با اقوام و فرهنگ‌های متنوع در عصر گسترده و فزاینده ارتباطات، اهمیتی فراوان دارد. در رویکرد جامعه‌شناختی، نسبت به نقش مؤثر مدارا بر ساختارهای اجتماعی و شبکه ارتباطی گسترده تأکید می‌شود. مدارای اجتماعی عبارت است از تعامل ملایم هر یک از اعضای جامعه با دیگران در محیط‌های اجتماعی و عمومی که با پذیرش تفاوت‌ها شکل می‌گیرد. مدارای اجتماعی نیازمند این است که همه اعضای جامعه در کنار یکدیگر با آسایش و بدون ترس فیزیکی یا حمله هیجانی و خشونت گام بردارند. مدارای یکی از اصول مهم اخلاق اجتماعی است و ابزاری کارساز برای نفوذ در دیگران و پیوستگی به آنهاست.

در سوره آل عمران حتی در همان آیاتی که کیفر و مجازات را برای مجرمان و گناهکاران تشریع می‌کند و مؤمنان را از خطر و زیان آنان برحذر می‌دارد، گذشت و چشم‌پوشی از خطایشان را نیز به عنوان یک ارزش برتر مطرح می‌سازد: ﴿وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ﴾ (آل عمران / ۱۵۵).

۴-۵. مسئولیت‌پذیری

عرصه موجودیت انسان، میدان پرازدحامی از عوامل و نیروهای مختلف همچون فطرت، نفس اماره، عقل، نفس مطمئنه، نفس لؤامه، اراده، و نیروهای مؤثر اجتماعی است. براینکه این کشمکش‌ها، عمل آدمی است؛ عملی که هم از آن اوست و هم شکل‌دهندهٔ هویت او. به عبارت دیگر، این صحنه پرتزاحم از عوامل و نیروها، مانع از آن نیست که آدمی قادر بر عمل و منشأ عمل خود باشد و این سعی و عمل است که هویت وی را ترسیم می‌کند. بر این اساس، انسان به منزله عامل، صورت‌بندی وسیع و فراگیری است که انسان را فراتر از طبقه‌بندی‌های خرد جنسیتی، نژادی و آیینی مورد نظر قرار می‌دهد. از این رو، همه انسان‌ها در این خصیصه مشترک هستند که دست‌اندرکار آفرینش هویت خویش‌اند (باقری، ۱۳۸۲: ۲۵۹-۲۶۱).

از منظر محققان، در نظام امت واحده، فاصله گرفتن از فردگرایی و سلیقه‌ورزی‌های شخصی ضرورت دارد. مسئولیت‌پذیری و بیرون آمدن از حصار خودبینی و متعهد شدن در برابر دیگران و به دنبال آن فراهم شدن زمینه رشد اجتماعی، از آثار امت واحده است و ارزش اعمال فرد با ورود به این نظام بیشتر می‌شود (کرمانی و نباتی، ۱۳۹۶: ۱۷).

مسئولیت‌پذیری به صورت مستقیم یا غیر مستقیم در حیات فردی و اجتماعی انسان‌ها تأثیر دارد و تمام افراد از ثمرات آن بهره‌مند می‌شوند. این مؤلفه در ادبیات دینی از شاخص‌های بسیار مهم سرمایه اجتماعی به شمار می‌رود. مؤلفه مسئولیت‌پذیری در سطح خرد در حوزه شاخص‌های کنشی رابطه‌ای برقرار می‌کند؛ زیرا در ارتباط و تعامل با دیگران به فعلیت می‌رسد. این مؤلفه در سطح کلان بیشتر در فضای مصلحت‌های اجتماعی قرار می‌گیرد.

احساس مسئولیت، پیش‌زمینه مفهومی برای رفتارهای اجتماعی مطلوب است. نسبت دادن مسئولیت موجب بروز واکنش‌های عاطفی می‌شود که خود عامل اصلی رفتارهای اجتماعی مثبت است (بیرهوف، ۱۳۸۷: ۲۹۹). پذیرش هر گونه مسئولیت، در صورتی امکان‌پذیر است که فرد یا جامعه از رشد لازم برای پذیرش مسئولیت و به‌انجام رساندن آن برخوردار باشند (وطن‌دوست و دیگران، ۱۳۸۷: ۷۱).

ریشه مسئولیت‌پذیری اجتماعی را شاید بتوان در پیش‌شرط بودن آن در ایجاد و رشد

استقلال فردی دانست؛ امری که این امکان را برای شخص فراهم می‌کند که به ادراک نفس و خودشناسی دست یابد. در یک جامعه پیچیده، افرادی که دارای استقلال فردی هستند و اهدافی را دنبال می‌کنند که از ساختار ذهنی آنان درباره واقعیات سرچشمه می‌گیرد، موفق‌تر از کسانی هستند که به سادگی خود را به دست شرایط می‌سپارند. در واقع، اگر شخصی بر اساس نظام کنترل نفس و مسئولیت عمل کند، می‌تواند قابلیت‌های خود را بهتر و مؤثرتر به کار گیرد (بیرهوف، ۱۳۸۷: ۲۹۹).

در ساختار فکری اسلامی، هر انسان نسبت به اعمال کوچک و بزرگ و آشکار و پنهان خود بازخواست می‌شود، و هم مسئول خود و هم مسئول دیگران است؛ زیرا به کار خود ارزش می‌دهد و آن را خوب و به‌هنگار می‌داند و از این رو، دیگران را نیز به انجام آن دعوت می‌کند.

بنابراین مسئولیت‌پذیری، اعضای جامعه را از وضعیت انفعالی و غیر مسئولانه به سمت اعضایی توانمند، متعهد و فعال سوق می‌دهد؛ لکن تحقق این مهم به عنوان یکی از ضرورت‌های جامعه جدید، منوط به ارتقای دانشی و بینشی افراد و فهم ضرورت تشریک مساعی در حوزه‌های خرد و کلان اجتماعی است.

۵-۵. نظارت اجتماعی

نظارت اجتماعی، سازوکاری است که جهت وادار کردن اعضای جامعه به اجرای رویه‌های مطلوب و اجتناب از نامطلوب شناخته‌شده در جامعه، اتخاذ می‌شود. به اعتقاد محققان علوم اجتماعی، جامعه بدون نظارت اجتماعی نمی‌تواند کارکرد درستی داشته باشد و ترک نظارت اجتماعی، زمینه‌ساز بروز ناهنجاری‌ها و نادیده‌انگاری ارزش‌ها خواهد شد (توسلی، ۱۳۸۲: ۱۱۵).

تأثیرپذیری انسان‌ها از عقاید و رفتارهای یکدیگر، موجب آن است که انحراف هر فرد، زمینه‌ساز تباهی کیان جامعه گردد. امر به معروف سازوکاری کنترلی بر اساس احساس مسئولیت نسبت به دیگران در جامعه اسلامی است: ﴿وَلَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾ (آل عمران / ۱۰۴).

«معروف» در لغت بر هر امر نیکی دلالت دارد که آرامش‌بخش نفوس انسانی است

و منکر امور ناشایست و غیر مشروعی است که انسان به سبب جهل و غفلت مرتکب می‌شود (ابن اثیر جزری، ۱۳۶۷: ۲۶۷/۳): ﴿يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾ (آل عمران / ۱۱۴). اهتمام تعالیم قرآنی به اصلاح جوامع بشری موجب شده که یکی از اوصاف الهی، امرکننده به عدالت و احسان و بازدارنده از ناراستی و ستم باشد.

۶. ابعاد رفتاری مؤلفه‌های همبستگی اجتماعی

یکی دیگر از جلوه‌های نمایانگر شخصیت آدمی، رفتار اوست. در حقیقت، از پیش‌نیازهای لازم داشتن ارتباطی سالم و سازنده در جامعه، داشتن رفتار مناسب و در خور شأن انسان است. اصول مربوط به رفتار، شامل اصل‌هایی است که بر فرد و روابط او با جهان پیرامونش بسیار اثرگذار است.

۶-۱. همیاری اجتماعی

مقتضای محبت و دلبستگی به خداوند، نیکی و محبت به انسان‌هاست و مهرگستری و غنی ساختن روابط اجتماعی، به مثابه یکی از بنیان‌های دینی آرامش‌آفرین است. همیاری اجتماعی، نشئت‌یافته از همدلی، احساس عاطفی و تعلق میان عاملان اجتماعی است. بی‌تردید همیاری در کنش‌های اجتماعی، ساحت قلبی افراد را به یکدیگر نزدیک می‌سازد و مفهومی عام است که تنها به نرم‌خوبی و ملایمت در رفتار محدود نمی‌شود؛ بلکه تواضع، امانتداری، حلم، مراقبت و... نیز در مفهوم آن نهفته است. همیاری و ملایمت در رفتار در حقیقت، خوش‌رفتاری به مفهوم خاصش به حساب می‌آید. در این رابطه، آیه‌ای در قرآن کریم در وصف وجود نازنین پیامبر ﷺ چنین می‌فرماید: ﴿فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَأَنْفَضُوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ﴾ (آل عمران / ۱۵۹).

می‌توان اذعان داشت که فقدان روحیه همیاری با سایر اعضای جامعه، منجر به سلب روح جمعی مشترک می‌شود. پرورش روحیه همیاری در زمره مهم‌ترین آموزه‌های اجتماعی اسلام است. هرچند برخی جامعه‌شناسان، عواملی همچون نژاد، سرزمین و

تاریخ مشترک را موجب تحقق همدلی اجتماعی انسان‌ها برمی‌شمرند، لکن دقت نظر در تعالیم اسلام، گویای آن است که اشتراک عقیدتی و فکری، اصلی‌ترین عنصر همبستگی محسوب می‌شود (ر.ک: آل عمران/۱۰۳؛ حجرات/۱۰). در مقابل، تعمیق پیوندهای همدلانه، گسترش فرهنگ اعتماد در جامعه را به دنبال دارد و در شکل‌گیری همبستگی اجتماعی و ایجاد انسجام و نظم در جامعه ضروری است و به منزله مؤلفه‌ای پویا و درون‌زاد در کنش‌های عمومی تأثیرگذار است.

بشر به صورت فطری برای برآوردن نیازهای گوناگون خویش به زندگی اجتماعی روی می‌آورد (طباطبایی، ۱۳۸۰: ۴۸۴-۴۸۵/۱۸) و در جریان این زندگی و تعامل اجتماعی، فرهنگ عمومی یا اجتماعی که نمایانگر راه مشترک زندگی، اندیشه و کنش افراد آن جامعه است، شکل می‌گیرد.

علامه طباطبایی جامعه را به یک تن واحد تشبیه نموده و ضرورت حفظ انسجام و وحدت آن را مورد تأکید قرار می‌دهد. به تعبیر ایشان، اسلام به دنبال تشکیل جامعه‌ای است که اعضای آن در کمال اطمینان خاطر و سلامتی از هر خطری، با هم مأنوس شوند، به یکدیگر اعتماد کنند، با همدیگر تعاون و معاضدت داشته باشند و از خیر یکدیگر بهره‌مند شوند. در غیر این صورت و در شرایطی که اعضای جامعه از هم بیزار باشند و پیوندهای اجتماعی سست باشد، این قطع رابطه هرچند هم که اندک، اما با توجه به گستره آن، خسارت بزرگی به جامعه وارد نموده و رشته حیات آن را قطع می‌سازد. از این رو، اسلام در پی آن است تا از کلیه عواملی که منزلت اجتماعی اعضای جامعه را خدشه‌دار می‌کند و هویت و شخصیت اجتماعی ایشان را از آن‌ها می‌گیرد، جلوگیری به عمل آورد (همان: ۴۸۴/۱۸).

۲-۶. دشمن‌ستیزی

اهمیت شناسایی و مقابله با دشمنان در زمره مهم‌ترین آموزه‌های بنیادین قرآن است. اهداف دشمنان عموماً ضربه زدن به اصل اعتقادات مسلمانان و یا تردیدافکنی در حقانیت رهبران الهی بوده است: ﴿يَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ﴾ (آل عمران/ ۲۱). آنان در این مسیر از راه‌هایی همچون تفرقه‌افکنی، عوام‌فریبی و انواع

جنگ‌های روانی بهره برده‌اند.

در آیات سوره آل عمران به نکات مهمی درباره نحوه مواجهه با دشمنان اشاره شده است که اجرای این روش‌ها منوط به تحقق همبستگی اجتماعی می‌باشد: نخست، احتیاط فراوان در برخورد با دشمن است: «وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ» (آل عمران / ۶۹)؛ نکته دوم، عدم اعتماد در گفتن راز به دشمنان است: «لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا» (آل عمران / ۱۱۸)؛ نکته سوم، سازش‌ناپذیری در برابر دشمنان است: «فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا» (آل عمران / ۱۴۶)؛ نکته چهارم، آراسته شدن به لباس صبر و تقواست: «وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضْرِبْكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا» (آل عمران / ۱۲۰)؛ زیرا صبر و تقوا سبب نیرومندی در کارها می‌شود: «وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ» (آل عمران / ۱۸۶).

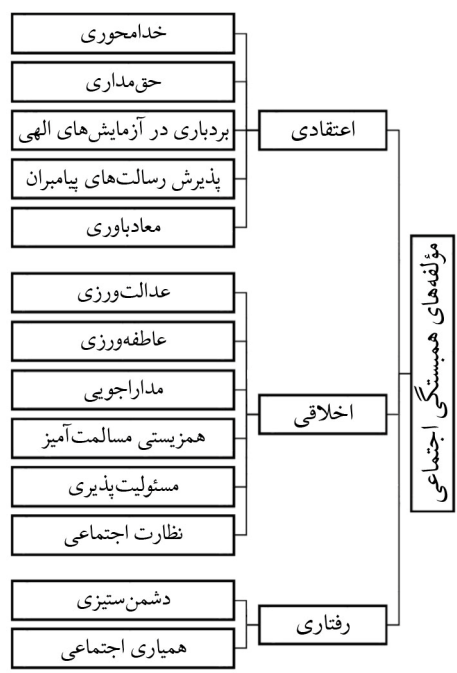
نتیجه‌گیری

توسعه همبستگی اجتماعی، چنانچه در مدار ارزش‌های الهی قرار داشته باشد، رویکردی سعادت‌محور و قدرت‌آفرین دارد. به عبارت دیگر در جامعه انسانی تا هنگامی که واحدها و افراد در جامعه، هر کدام به سمتی حرکت کنند و تنها برای خود و اهداف خود بکوشند، قدرت و منزلتی در ابعاد کلان شکل نمی‌گیرد؛ بلکه قدرت جامعه، برساختمانی نوعی هماهنگی میان اجزاء متکثری است که دارای هدفی یکتا هستند و برای رسیدن به آن تلاش می‌کنند.

یافته‌های این پژوهش گویای آن است که تحقق همبستگی اجتماعی، مستلزم توجه به مقوله‌های متعددی با جهت‌گیری‌های اعتقادی، رفتاری و اخلاقی است. تحقق همبستگی اجتماعی با نظر به بعد اعتقادی در سایه باور توحیدی، اعتقاد به نظام پاداش و جزای الهی، و از منظر بعد اخلاقی شامل عدالت‌خواهی، عاطفه‌ورزی، مداراجویی، مسئولیت‌پذیری و نظارت اجتماعی است. خوش‌رفتاری، دشمن‌ستیزی، استقامت در راه حق، نظارت همگانی و مشورت‌جویی نیز در زمره مهم‌ترین مؤلفه‌های همبستگی اجتماعی با نظر به بعد رفتاری به شمار می‌آیند.

از این منظر، همبستگی اجتماعی، هسته آغازین نیل به قدرت است و در مقابل،

گسستگی اجتماعی، قدرت‌زداست و عزت و هیبت یک جامعه را نابود می‌کند. بر این اساس، باور به مؤلفه‌های تحقق همبستگی اجتماعی، افراد را برای رویارویی با مشکلات گوناگون آماده می‌سازد و این نیرو در افزایش توانمندی آحاد جامعه، تأثیر شگرفی بر جای می‌نهد.

کتاب‌شناسی

۱. قرآن کریم.
۲. آقایی، محمدرضا، «آموزه‌های قرآن کریم و نقد نظریه دورکیم: مبانی نظریه دین و همبستگی اجتماعی»، فصلنامه معرفت فرهنگی اجتماعی، سال اول، شماره ۳، تابستان ۱۳۸۹ ش.
۳. ابن اثیر جزری، مجدالدین ابوالسعادات مبارک بن محمد، *النهایة فی غریب الحدیث و الاثر*، تحقیق طاهر احمد زاوی و محمود محمد طناحی، قم، اسماعیلیان، ۱۳۶۷ ش.
۴. احمدی، عبدالهادی، و محمدتقی شاکر، «روش‌شناسی شبهه‌سازی وهابیت و نقد روشمند آن»، فصلنامه پژوهش‌های اعتقادی-کلامی، سال هشتم، شماره ۳۲، زمستان ۱۳۹۷ ش.
۵. باقری، خسرو، *هویت علم دینی (نگاهی معرفت‌شناختی به نسبت دین با علوم انسانی)*، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۲ ش.
۶. بشیریه، حسین، *عقل در سیاست (سی و پنج گفتار در فلسفه، جامعه‌شناسی و توسعه سیاسی)*، تهران، نگاه معاصر، ۱۳۸۳ ش.
۷. بیرو، آلن، *فرهنگ علوم اجتماعی*، ترجمه باقر ساروخانی، تهران، کیهان، ۱۳۸۰ ش.
۸. بیرهوف، هانس ورنر، *رفتارهای اجتماعی مطلوب از دیدگاه روان‌شناسی اجتماعی*، ترجمه رضوان صدقی‌نژاد، تهران، گل‌آذین، ۱۳۸۷ ش.
۹. توسلی، غلامعباس، *مشارکت اجتماعی در شرایط جامعه آنومیک*، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۸۲ ش.
۱۰. جوادی، محسن، «چشم‌اندازی به "اخلاق در قرآن"»، فصلنامه نقد و نظر، سال چهارم، شماره‌های ۱-۲، زمستان ۱۳۷۶ و بهار ۱۳۷۷ ش.
۱۱. حسامی، فاضل، «همبستگی اجتماعی در قرآن»، فصلنامه معرفت فرهنگی اجتماعی، سال دوم، شماره ۴ (پیاپی ۸)، پاییز ۱۳۹۰ ش.
۱۲. دلشاد تهرانی، مصطفی، *دلالت دولت (آیین‌نامه حکومت و مدیریت در عهدنامه مالک اشتر)*، تهران، دریا، ۱۳۸۸ ش.
۱۳. دهخدا، علی‌اکبر، *لغت‌نامه دهخدا*، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۷ ش.
۱۴. رزمی، محمدرضا، «بررسی تأثیر انسجام و انعطاف‌پذیری خانواده بر شکل‌گیری هویت در جوانان و نوجوانان شهر شیراز»، فصلنامه مطالعات جوانان، شماره ۷، تابستان و پاییز ۱۳۸۳ ش.
۱۵. روشه، گئی، *تحولات اجتماعی جامعه‌شناسی*، ترجمه منصور وثوقی، قم، کتابخانه عمومی طبرسی، ۱۳۷۸ ش.
۱۶. سلطانی رنانی، سیدمهدی، «مؤلفه‌های اخلاق اجتماعی از دیدگاه علامه طباطبایی و شهید مطهری»، پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، سال نوزدهم، شماره ۱ (پیاپی ۹۶)، بهار ۱۳۹۲ ش.
۱۷. شیخ‌زاده، محمد، «الگوی رهبری خدمتگزار مبتنی بر دیدگاه امام خمینی (علیه‌السلام)»، *دوفصلنامه اسلام و مدیریت*، سال اول، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۱ ش.
۱۸. طالقانی، سیدمحمود، *پرتوی از قرآن*، چاپ چهارم، تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۲ ش.
۱۹. طباطبایی، سیدمحمدحسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۸۰ ش.
۲۰. عابدی جعفری، حسن، محمدسعید تسلیمی، ابوالحسن فقیهی، و محمد شیخ‌زاده، «تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی»، *فصلنامه اندیشه*

- مدیریت راهبردی، سال پنجم، شماره ۲ (پیاپی ۱۰)، پاییز و زمستان ۱۳۹۰ ش.
۲۱. کرمانی، طوبی، و صبیحه نباتی، «امت واحده، تفکر سیستمی الهی برای تحقق حیات طیبه»، پژوهش‌نامه مذاهب اسلامی، سال چهارم، شماره ۸، پاییز و زمستان ۱۳۹۶ ش.
۲۲. گولد، جولوس، و ویلیام ل. کولب، فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه باقر پرهام، تهران، مازیار، ۱۳۹۲ ش.
۲۳. گیدنز، آنتونی، سیاست، جامعه‌شناسی و نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، نی، ۱۳۸۳ ش.
۲۴. مارشال، گوردون، فرهنگ جامعه‌شناسی، ترجمه حمیرا مشیرزاده، تهران، میزان، ۱۳۸۸ ش.
۲۵. مروتی، سهراب، «مبانی نظری مدارا در قرآن کریم و سنت معصومین علیهم‌السلام»، فصلنامه انجمن معارف اسلامی ایران، سال دوم، شماره ۳، تابستان ۱۳۸۵ ش.
۲۶. وطن‌دوست، رضا و دیگران، فرهنگ روابط اجتماعی در آموزه‌های اسلامی، مشهد، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۸۷ ش.

is achievable. The purification of human societies from pluralism has been noticed by many intelligentsias and many attempts have been made for finding effective strategies to create social cohesion at the present time. The main problem of this paper is what the components of social cohesion are with emphasizing the thematic analysis of Surat Al Imran (Arabic: آل عمران) based on the exegetic opinions of the exegetes of the exegetic books with social approach. For this purpose, by utilizing the method of thematic analysis, it has been surveyed the systematic analysis of the textual data in the Quran Exegetic books. The research findings reveal that the creation of social cohesion requires attention to the different categories with religious, behaviour, and ethical orientations. The establishment of social cohesion by considering the religious dimension in the shadow of monotheistic belief includes belief in the divine reward and punishment, and from the moral dimension includes asking for justice (seeking justice), kindness, not being arrogant, tolerance, peaceful coexistence (a living together in peace), answerability, unconcerned with the material world, fulfilment of a promise and covenant, observing the features of people avoiding forbidden, unlawful, sinful things, rationalization and Positive thoughts. Good manners, combating enemies, public observation, staying on the right path, and asking for consultation are among the most important social cohesion in the conduct dimension.

Keywords: *Surat Al Imran, Social cohesion, The method of thematic analysis.*

The method of the research is survey research and the main tool of the collection of data is a questionnaire. The statistical population of the research is heads of householders in municipal Districts megacity of Tehran (to interpret the existing functions of kinship networks). Based on field assessments provided in Tehran, the role of kinship participation in important life events; socialization; emotional support, social control; the way of spending leisure time; marriage; and childbirth has little difference with the Quranic measures of the supreme leader. But this is not the case in functions like care and protection; financial and economic support, and doing housework. the system of kinship still has different functions and roles but the social, cultural, and economic conditions have created changes in these roles. Kinship. The family ties should solidify more on the Islamic and Quranic teachings and standards to deploy the opportunities of family ties in strengthening the family in Iran.

Keywords: *Kinship network, Strengthening the family, Roles and functions.*

The Components of Social Cohesion with Emphasizing on the Thematic Analysis of Surat Al Imran

□ *Marzieh Mohases (Assistant professor at Shahid Beheshti University)*

□ *Fatemeh Sadat Mirvakili (An MA of Islamic Thought Lecture Training)*

One of the applied methods in the area of qualitative research is the thematic analysis that leads to the disclosure of basic themes in a text, and through this, the analysis of data in the thematic network of a paradigm and model of the existing concepts in the text

believe the foundation of the economic problems, and some others educational and scientific problems are a principle. The aim of this research is to the progressive process of power and authority by observing the thought of Imam Khamenei. The method of this paper's aim is basic, from the point of types of data is the fundamental conceptualization and the method and strategy are descriptive-analytic from the point of tool is a documentary. The proofs show that the progressive process of power and authority is discussed in individual, political, social, cultural, and economic dimensions. The result states that the progressive process of power and authority is possible through science and research, spirituality and morality, justice and combating corruption, independence and freedom, national honour, foreign affairs, enemy lines, and lifestyle, the progressive process of power and authority starts from science and includes culture, economy, and at the end at the area of politics in order of priority.

Keywords: *The progressive process, Power, Authority, The thought of Imam Khamenei.*

The Role of Kinship Networks in Strengthening the Family from the View of Imam Khamenei

□ *Mosa Shabanpoor Picha (A PhD of Cultural Sociology)*

In Islam, the continuation of family ties as a value has been strongly observed. Some pundits like Ayatollah Khamenei believe that the system of kinship in the present time has a special role and mechanism. The goal of this research is to study the roles of kinship in strengthening the family in the system of Imam Khamenei's thought.

components) were suggested to form the conceptual model of the research. Findings show that the defensive thought of the supreme leader about the issue of soft war and the position of cyberspace 5 dimensions and 21 components related are involved. The related dimensions include the dimension of defining specifications and the purpose of soft war in the thought of the supreme leader (5 components), the dimension of being aware and prepared for struggle in the thought of the supreme leader (4 components), the dimension of defining impacts and consequences of the soft war in the thought of the supreme leader (3 components), dimension of emphasizing the use of all capacities of soft war for domination in the thought of the supreme leader (5 components) and the dimension of presenting solution and plan to come over in the area of soft war in the thought of the supreme leader (5 components).

Keywords: *Soft war, Cyberspace, Defensive thought, Imam Khamenei.*

The Progressive Process of the Power and Authority in the Thought of Imam Khamenei

□ *Muhammad Hussein Rafiei (Assistant professor at Al-Mustafa International University)*

□ *Javad Zahedi (A PhD student in the Quran & Sciences)*

Power and authority are important issues in social science that refer to the capability of the manager and powerful leader and authority figure to draw the leadership pattern(model). But what causes it to be in a vacuum and confusion is the progressive process of this category. Some believe that political problems are important, some believe in the priority of the cultural and social problems others

benefits for the Islamic Republic of Iran such as in greater depth of the military and strategic geography of the Islamic Republic of Iran and extending internal and external power. The defensive school of Imam Khamenei as a road map and the Axis of Resistance has an effective role in defensive deterrence and advancing the national security.

Keywords: *The Axis of Resistance, National security, The defensive school of Imam Khamenei.*

The Place of Cyberspace in Soft War from the View of the Defensive Thought of Imam Khamenei

□ *Hasan Javadinia (Assistant professor at Farhangian University)*

□ *Yaser Dortaj (A PhD student in Educational Management, Islamic Azad University, Kazerun Branch)*

To study the place of cyberspace in soft war while paying attention to Imam Khamenei’s defensive thoughts, this research has been done. For the realization of this goal, in this present research based on the qualitative approach and the utilization of the content analysis (studying and reviewing the speech of the leader about the soft war and cyberspace), the author has counted the related dimensions and components and has been presented the conceptive paradigm of the research (the place of cyberspace in soft war with paying attention to imam Khamenei defensive thought) based on it. The method has been such that after collecting the qualitative data from sources, from the related sources were extracted the initial codes, and by aggregation of these codes, the aggregate codes were built. By studying and putting together the aggregate codes, the components and then the related dimensions (by combining and aggregating some

The Role of the Axis of Resistance in Advancing the National Security of the Islamic Republic of Iran by Emphasizing the Defensive School of Imam Khamenei

- *Muhammad Jafari (A PhD of Technology, Malik Ashtar University of Technology)*
- *Muhammad Darabi (An MA of Defensive Management)*

The defense strategy of every country is one of the most important necessities for protecting national security. It has an effective role in providing the national interests. It is inevitable the role of the Axis of Resistance in advancing the national security of the Islamic Republic of Iran. This paper has been made with the descriptive-analytic method of research and its data has been obtained by studying library documents, articles, and sites. The research findings show that the axis of resistance generally is comprised of a network of Shiite groups and states for confronting Western and Israel. Its geopolitics includes Hamas, Hezbollah, Syria, Iraq and Iran. Macro effects of the Islamic revolution of Iran can be mentioned in the form of revival and observation of Islam again as a social and political school, political standing as a paradigm and Shiite as propounding a governmental system and propounding it at an international level, revival and emergence of Islamic and revolutionary movements and Islam world unity. By utilizing strategic depth Iran tries the front line of battle to be beyond its geographic borders to reduce the possibility of the regional act of its enemies and challengers for a direct attack on Iran. The spread of the axis of resistance provides many opportunities and

religious propaganda. The main question is what the necessity of knowledge with the science of the psychology of propaganda is and what the positive consequences are. It uses the analytic-descriptive method for this research and besides describing and determining the necessity of the knowledge of the religious educators with the psychology of propaganda it has been attempted to analyze the consequences of knowledge and the application of the psychology of propaganda in the process of the religious propaganda. Examining and cogitation in Islamic teachings, psychology, communication studies, and related research shows that from the Islamic perspective and psychology, the knowledge of the religious educator with the psychology of propaganda is inevitable. without knowledge of the personal, educational, cultural, and moral specifications of the addressee and his needs it is impossible to be successful in the area of religious propaganda. There are advantages and positive consequences to being familiar with the psychology of propaganda for the Islamic preacher. The most important advantages are the increase of efficiency, enhancement of self-reliance, fault prevention, the increase of satisfaction, failure and defeat prevention, and success in the constructive relationship with the addressee and creating evolution in the insight, tendency, and actions of the addressee.

Keywords: *Religious propaganda, The psychology of propaganda, Efficiency, Immunization, Evolution in the insight and tendency.*

“hegemony” and its compliance with the USA and referring to some experts’ attitudes it is implied to signs of the erosion of USA hegemony. the main point of this research is the supreme leader’s attention to God’s Sunnah in analyzing the erosion of USA hegemony. Although relying on statistics and figures only experts analyze the past and make possible predictions for the future. But while considering statistics and outer reality and using the definite Quran rules and considering the factors of the erosion of communities like economic corruption, increase in sexual corruption, arrogance, rebellion, systematic cruelty, ingratitude with compliance of these factors with social, cultural and economic currents of the present USA the supreme leader has achieved this exact prediction and consequence that the erosion of the hegemony of USA is part of a Sunnah that it has occurred for the past powerful nations and communities which has been performed and happened.

Keywords: *Hegemony, The erosion of the USA, Historic traditions, The supreme leader.*

The Necessity of Knowledge of the Religious Teachers with the Psychology of Propaganda and the Requirement of Its Application

□ *Ali Ahmad Panahi (An academic member of the Research Institute of Hawzah & University)*

Knowledge of the requirements and tools for establishing religious and cultural activities is rational and necessary. The following paper aims to determine the necessity of educators’ knowledge of the psychology of propaganda and its application to

Abstracts

The Quranic Principles of the Theory of the Decline of America Domination in the View of Ayatollah Khamenei

□ *Muhammad Taqi Ahmadi Parto (A PhD student of Al-Mustafa International University)*

□ *Sajjad Kouchaki Badelani (Assistant professor at Supreme National Defense University)*

To state the common rules between human societies in the form of the divine will or the way of God's act is of the Quran's unique specifications. In this paper with descriptive and analytic methods meanwhile studying some related Quran verses about Allah conducting the affairs and the rules governing the universe (Arabic: سنت Sunnah) and the factors that cause the erosion (decline) of communities the Quranic principles of the theory of the erosion of the hegemony of USA have been examined. By studying the term

پژوهش‌های اجتماعی اسلام

دوفصلنامه علمی - ترویجی

شماره ۱۲۵، بهار و تابستان ۱۴۰۱

اعضای هیئت تحریریه (به ترتیب حروف الفبا):
دکتر قاسم ابراهیمی‌پور (استادیار مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی)
دکتر یحیی بوذری‌نژاد (دانشیار دانشگاه تهران)
دکتر سیدمرتضی حسینی شاهرودی (استاد دانشگاه فردوسی مشهد)
دکتر علی خیاط (استادیار دانشگاه علوم اسلامی رضوی)
دکتر حسن خیری (دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی)
دکتر محمد سلطانیه (استادیار دانشگاه علوم اسلامی رضوی)
دکتر عبدالحسین کلاتری (دانشیار دانشگاه تهران)
دکتر علیرضا روحی (دانشیار دانشگاه علوم اسلامی رضوی)

مشاوران علمی این شماره (به ترتیب حروف الفبا):
حجة الاسلام دکتر محمد سلطانیه / دکتر محمدرضا قائمی نیک / دکتر سعیدامیر کاوه / حجة الاسلام دکتر محسن مدنی‌نژاد / حجة الاسلام دکتر احمد مروارید / دکتر حسین مهربانی‌فر / حجة الاسلام دکتر محمدمهدی یزدانی کمرزرد

این فصلنامه در وبگاه‌های زیر قابل دسترسی است:
www.sid.ir و www.noormags.ir و www.magiran.com/razavi
و www.civilica.com و www.isc.gov.ir

«ترتیب مقالات بر اساس حروف الفبای نویسنده اول می‌باشد.»
«آرای نویسندگان مقالات لزوماً دیدگاه مجله نیست.»
«نقل مطالب مجله با ذکر مأخذ بلامانع است.»

تأییدیه علمی ترویجی:

رتبه علمی - ترویجی دوفصلنامه پژوهش‌های اجتماعی اسلامی به استناد ماده واحد مصوب ۱۳۸۷/۰۳/۲۱ شورای عالی حوزه‌های علمیه و بر اساس مصوبه ۳۶۹ جلسه ۱۰۸ مورخ ۱۳۹۸/۱۱/۲۹ شورای اعطای مجوزها و امتیازهای علمی وابسته به شورای عالی حوزه‌های علمیه، به مدت دو سال تمدید گردید (۱۴۰۱/۱۱/۲۹). شمارگان مشمول رتبه: از شماره ۸۹

صاحب امتیاز
دکتر علیرضا روحی

مدیر مسئول
محمد امامی

سر دبیر
محمد سلطانیه

مدیر اجرایی
اسماعیل شفیعی

نحوه انتشار
به صورت الکترونیکی در وبگاه
<https://razavi.ac.ir>

ارتباط با کارشناس
«تماس با ما» در سامانه نشریات

نشانی پستی

مشهد، ص پ ۹۱۷۳۵-۴۶۱

رایانامه

razaviunmag@gmail.com